KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf. *Január—Február 1888.* *1-ső füzet.*

ÖSZSZEHASONLITÓ MYTHOLOGIA.*

Mi tulajdonképpen a mythos? kérdezi Angelo de Gubernatis. Azok, a kik e tárgygyal nem foglalkoztak, azt fogják mondani, a mythos mesebeszéd, valótlanság; a görög nyelvben μυθολόγος a. m. „elbeszélő“, „meseköltő“, fecsegő“. Ha a mythos csakugyan valótlanság, kérdezi tovább De Gubernatis, minek foglalkozzunk vele? Ámde a mythos sokkal több a puszta valótlanságnál, több a költeménynél is, nem eszelősség s nem agg kofaság, mert a népies költészet kifejezése, tehát a népszellem valóságos nyilatkozata, oly μυθολόγημα, melyet nem egyes μυθολόγος, hanem maga a népszellem alkotott s valamint a nyelvet nem egyesek faragták, úgy a monda sem egyes ember műve. A midőn Versegi a nefelejtsben Laura szemét látja, oly képet rajzol, melynek a valósághoz épp oly kevés köze van, mint a mythoshoz. A Tas suret egy gyászoló nőhez hasonló sziklaalakzatán látható vizcsepegés és Niobe könnyei közt egész más a viszony, mint a két harmatcsepp s Laura szeme közt Versegi emlitett költeményében.** Homer szerint Niobe fájdalmában sziklává dermed, de a szikla is érez, s a gyermekei elmulása felett siró Niobénak könnyei ki nem apadnak soha (H. 24,602). A költő épp oly kevéssé teremthet uj mythost, mint nem alkothat uj szót, s csakis szinezheti, ékesitheti, plasztikailag jobban kiemelheti, nagyobb reliefbe teheti az ősrégi mythost, valamint uj szavakat is képezhet, ha kedve tartja és szükségét érzi, a régi gyökökből és a régi képzőkből, még pedig nem szabadosan, hanem a létező nyelvtörvények értelmében. Niobe gyermekeinek száma a külömböző költőknél külömböző; eredetére nézve se egyeznek a költők, némelyek szerint anyja a Pleiasok, mások szerint a Hyasok egyike volt. A szám és név közömbös, a fődolog az, hogy Niobe elvesztett gyermekeit siratja s eredete az

* Mitologia Comparata di A. De Gubernatis (Milano, 1886).

** Két tsöpet láttam, mint
remegtek
Oh kedves képzet! szép ölén;
Egymásba végre mint peregtek
Sik levelén.

évszakok változását jelző valamely csillagzatra vezethető vissza, mert ezekben rejlik a mythos tulajdonképpeni magva. Archityposa a hellén Niobénak a thrák népek Bendis-e (holdistennő), melynek fájdalomdúlta s részvétre inditó alakját vélték a thrák eredetü népek a Tas sureti sziklaalakzatban láthatni. Midőn a hold letünik, az éj elmultával, mintegy magát áldozza fel; innen van, hogy Niobe életének egyik elfogyasztója Artemis, Leto leánya, a kivel a gyilkosság elkövetésében testvére Apollo szövetkezett s ez a mindennap látható természeti szemléletek egyikén alapul, mert hiszen a nap letüntével

„Kél a hold szép kereke“,

s a hold elhomályosultával Phoibos ismét előtünik.

A népies költők s az első, a legrégibb költők kiválólag azok voltak, kik a népies hiedelmet, a közszájon forgó mondákat képzeletök hatalmával megilletve, müvészibb alakba öntik; de uj hiedelemnek terjesztői nem voltak, új mondát nem alkottak. Az uj kor műköltői is bármily magasra emelkedjenek képzeletök merész szárnyain, nagy részt a népies hiedelmek s mondák világából veszik képleges kifejezéseiket. A rózsaujju hajnal, a fehérkaru hold, a hold bús súgarai mind oly képek, melyek már azelőtt is megvoltak, melyeket az ó kor költői, Homer és mások jól ismertek s a hajnalról és holdról való ősrégi mythos alkotó elemeiből vettek. Nem minden új, a mi újnak látszik, mert jól mondja a római költő:

Multa renascentur, quae jam cecidere; cadentque
quae nunc sunt in honore — — — —*)

és találóan jegyzi meg a Prédikátor könyve III. részében, hogy „A mi volt, most is vagyon, és a mi következik, immár megvolt, — — — —“ (v. 15). Midőn a magyar költő a „méla holdat“ hölgynek képzeli, eltér ugyan a magyar nép felfogásától, mely szerint a hold férfi, a mint a ráolvasóktól is halljuk: Új Hôd: új Kiráj! de nem tér el a római és görög irodalom mythologiai perceptióitól, a melyekben a hold istennő, a melynek Rómában az Aventinuson temploma volt, s megegyezik a sémi felfogással, mely a napot férfinek, a holdat nőnek tartja, mint a hogy a Genesis egyik helyén olvassuk: „Ime a' nap és hold előttem meghajlának“ (azaz apám és anyám).**) Valamely népcsalád egyes tagjai az eredeti hazából eltávozván, utazás közt és uj hazájokban mondáikat épp úgy módosithatják, mint nyelvüket — mondja igen helyesen De Gubernatis; de azért a régi

*) Hor. „De Arte Poetica“.
**) 37, 9.

monda egyes vonatkozásaiban észlelhető eredeti értelme soha teljesen el nem veszhet, ott van az, csak keresni kell, s épp oly kevéssé enyészhetik el az elváltozott nyelvekben, az általok kifejezett szemléletben és szerkezetben közetlenül nyilatkozó lélek. Az egyiket megtalálja az összehasonlitó mythologus, a másikat meglátja az összehasonlitó nyelvész. Nem csak az ujabb benyomások, a változtatott életmód, hanem a szomszéd népek is befolyással vannak valamely nép s mondhatjuk valamennyi nép mondáinak és nyelvének tovább fejtésére s nincs oly nép, mely teljesen elzárkózhatnék legközelebbi szomszédjaitól. Már a neolith korszak embere is kereskedett s a kereskedés nem csak árúk kicseréléséből állott, hanem ezekkel együtt szavak, mondák, szokások és hiedelmek is közvetitettek s terjedtek néha távol vidékekre. Kálmány Lajos „Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban“ czimü értekezésében röviden reá mutatott azokra a változatokra, melyeket népünk tudatában a legrégibb időktől fogva napjainkig a holdról való mythologiai perceptio előmutat. Először is a Hold-szellemből Hold-isten lett és ez a számánságból való átmenetet jelzi a vallás ama birodalmába, melyben már személyesitett istenekről van szó s ebben kétségkivül haladást állapithatunk meg a tisztultabb vallásos eszmék emelkedő utján. — Az ind hatásról nem szólok s e téren nem követhetem az értekezőt. Az a mit ő ind hatásnak nevez, szerintem iráni, előbb a keletiráni népek valamelyikének, utóbb a perzsák mondáinak hatása a magyar holdmythosra. Iszlâm nyomokat lát értekező a Dávid és Cziczelle holdba jutásának szöregi változatában és ha csakugyan a babyloni toronyban tánczoló Cziczélla, és a babyloni kutban itéletnapjáig felakasztva csüngő Harût és Marût közt létezik összefüggés, ez iszlâmi hatás a magyar holdmythosra csakis a magyarországi Baskirok közvetitéséből magyarázható meg. Értekező még zsidó hatásról is szól s a hold egyik lakóját Cziczellét némely magyar holdmondában helyettesitő szent Annát a sémi népek Anahid-jával azonositja s a szerinte zsidó vallásu Kabarokat tartja e héber holdmythos elterjesztőinek Magyarországon. Ezt az állitást a vallástörténelmi tények nem támogatják. Anunit babyloniai istennő volt, Anu az „ég“ istenének neje; az aegyptomi emlékeken neve Anatá-nak, a görögöknél Anaïtis-nak iratik, cultusa a babyloniaiktól elterjedt a perzsákhoz és örményekhez, kiknél Anahit nagy tiszteletben állott.*) A zsidóknál Ana-

*) A gondviselést látták benne megszemélyesitve.

hit cultusának nyomait nem látom. A hold istennője a sémi népeknél Astarte volt; az árámi népek Atargatis-nak, a héberek עשתרת-nek, az Aegyptombéliek Astart-nak (görögül Ἀστάρτη) nevezték s az őt bályányozók, mint a hogy az ó testamentum könyveiben olvassuk, „az Urat haragra ingerlik“.**)

A Kabarok a zsidó vallás fő és legsarkalatosabb tantételeit, ha csakugyan zsidó valláson voltak, ismerhették ugyan, de a régi sémi bálványokról, honnan vehették volna tudományokat s abból, hogy Ibn Dasta szerint a Chazar-Châgân, az Isâ s az ország nagyjai zsidó valláson voltak, s hogy Ibn-Foslan szerint a király kilencz birája zsidó-, mohamedán-, keresztényhitfelekezetüekből s bálványimádókból állott, éppenséggel nem következik, hogy a Khazaroktól elpártolt Kabarok Mózes vallásán lettek volna, sőt nagy valószinüséggel mondhatjuk, hogy nem azok voltak, hiszen maga Ibn-Dasta irja, hogy a nép zöme egy a török népekéhez hasonló vallást követ.

De nem csak a népek közvetlen érintkezései, hanem az irodalmak is hatnak a népek mondáira s ennek számos példáit hozhatnám fel, de minek, hiszen e dolog általánosan tudatik.

A jelenkor költői ép oly kevéssé fognak uj mythosokat alkotni, mint a különböző szaktudományok müvelői, p. o. — mondja De Gubernatis -- az a csillagász, a ki jó látcsövén keresztül az ég szemléletébe mélyed s azt a mi távol van és minő távol!, mintegy a közelből látja, észleletei nyomán beavat minket az égitestek való természetének ismeretébe, de bizonyára a napról és holdról, a bolygókról s az álló csillagokról, az üstökösökről és a nebulákról mythost nem fog költeni. „A mythologia a csodálkozó, meghatott és megfélemlitett tudatlanok költészete. Angelo De Gubernatis, az árja népfaj mythosainak egyik legmélyebb ismerője, Összehasonlitó Mythologiáját öt fejezetre osztja, az elsőben az égről, a másodikban a vizről, a harmadikban a tüzről, a negyedikben a napról, holdról és csillagokról, az ötödikben a kövekről, növényekről és állatokról ir s nagybecsü munkáját egy függelékkel rekeszti be az ária-afrikai mythosokról.

Szándékom nem az volt, hogy e könyvet ismertessem, hanem hogy figyelmeztessek reá s hogy némit elmondhassak, mit e tárgyra vonatkozólag fontosnak tartok. Van-e az ilyen figyelmeztetéseknek némi gyakorlati hasznuk nálunk? kérdezem magamtól s meggyőződésem azt mondatja ve-

*) L. a Birák könyvét, II., 12.

lem, hogy van. A könyvek hatása kiszámithatlan ; lehetséges, hogy valamely könyvnek közvetett hatása a lehetőleg legszűkebb körre korlátoltatik, de innen aztán tovább hódit s hatásának köre mind inkább szélesbül. Stanislas Julien-t évek során csak egy ember hallgatta, de az Severini volt. A könyvekre figyelmeztető czikkek iróit ily gondolatok vezetik s vigasztalják. A népek képzeletének ama tartós mozgása, mely a hasonlatok felfedezésére irányul, az egyszerü mythost bőviti s a mythosokat saját elemeik kifestésével folytonosan gyarapitja. A függelék tartalma is igen érdekes, tudós szerzője a zuluk némely mondáját hasonlitja össze az árja népekével. Egy kafer gyermekmeséében valamely viziszörny elnyeli az engedelmetlen gyermeket. Ez az elbeszélés, mint De Gubernatis megjegyzi, élénken emlékeztet nemcsak Hanumant történetére a Râmâyana-ban, a kit egy Sinhikâ nevü vizi szörny nyelt el, hanem Jónás történetére is, ki három napig volt a halnak gyomrában s ott el nem veszett, hanem ismét napvilágra hozatott. Ki nem látja, hogy itt az éj sötétébe elmerülő napról van szó, mely minden nap reggelén diadalmason feljön.

Gr. Kuun Géza.

GYMNASIUMI OKTATÁSUNK ÉS A TULTERHELÉS.

Gymnasiumi oktatásunk kibontakozása a paedagogiai feudalismusból csak az utóbbi időben vette erélyesebben kezdetét. Forradalom nélkül indult meg, tehát rombolás a régi rendszeren nem esett. A mit százévek előtt Verulami Bacon, Locke, Montaigne, Comenius és Apáczai Cséri hirdetni kezdettek, azt az újitást a scholasticusok igazán csak cum grano salis engedték átszivárogni a középoktatás vizálló szövetén, ugyannyira, hogy egyszer csak azon vettük észre magunkat, hogy a nagy átalakulásokon átment alsó és felsőbb oktatás lánczolatába a középső szem sehogyse tud bekapcsolódni. A Ratio Educationis és a Thun-féle rendezés hozott ugyan egy kis gyürüzést az állóviz tükrére, de azt a maga mélyében felfrissiteni nem birta. S mint 1790-ben és 1844-ben a magyar nyelvre nézve, ugy 1883-ban is középoktatásunk egész terjedelmére vonatkozólag a törvényhozásnak kellett az újitás munkáját kezébe vennie. És ezen újitás az azon évi XXX. t. cz. és járulékaiban keresztül is vitetett. Alapját ennek a bifurcatio képezi, melyben a gymnasiumnak az u. n. human-nevelés jutott feladatául.

Azóta öt év telt el — s már vizsgálni szabad a termés első gyümölcseit.

Legelőször is, mint egy új gazdaságban, a külső berendezés nyomaival találkozunk. Tanhelyiségek kibővitése, czélszerü bebutorzása, tanszermuzeumok alapitása, kiegészitése, egészségügyi intézkedések stb. mind alkalmas és komoly előkészületek a várva-várt vendégnek, az új tanrendszernek elfogadására. Az elfogadó személyzet is a tanári karban megszaporitva s képesités és rangfokozat szerint osztályozva lett, s a t a n t e r v és ú t a s i t á s által előirt vendéglátás kezdetét vette.

A régi és újabb tanerők összetétele adja meg e munkában annak minősége és eredménye characterét, a mi főkép az egyöntetü tervszerüség hiányában nyilvánul. Az a régi baj, hogy a müködő erők nem sokat törődtek egymás dolgával még ugyanazon tanszakon is, nem tünt még mindenütt és annyira el, hogy észrevehető ne le-

gyen a figyelmes vizsgáló előtt. Innen van az, hogy a tanitás alsó fokán, hol a leggondosabb alapépitésnek kellene végbemenni, nagy hiányok keletkeznek, a melyeknek kipótlása a felső fokon sok nehézséggel jár — s némelyek azt nem is tartván saját feladatuknak, meg se kisértik. Igy aztán nem csoda, ha több felől halljuk hangoztatni, hogy az eredmény nem felel meg a várakozásnak. Legerélyesebben s talán legilletékesebben is az egyetem emel szót a gymnasium ellen. Jogosan teszi-e ezt, s nem akarja-e talán saját fogyatkozásait más hibáival takargatni? helyes-e az érettséggel talán csupán okmány által felruházott ifjut egyszersmind nagykorunak tekinteni s a függetlenség olyan helyzetébe engedni, a hol közte és tanára között csupán a szellemi érintkezés kapcsa áll fenn, a fegyelemnek csaknem teljes hijával, mint akár Jókai és olvasó-közönsége között? bölcs dolog-e csak a végén jőni arra a tudatra, hogy a semesterek praelectioi nem találtak fogékony hallgatókra — s hogy a tanár azok tartásával nagyjában csak magáért müködött?... Ezen kérdések taglalásába ezuttal nem ereszkedünk. Csak constatáljuk, mint tényt, hogy az egyetem a maga tanitásában nyilvánuló sikertelenségét — quia fabula etiam de ea narratur — a gymnasium teherlapjára kivánja irni.

A szakemberek, szülők és a társadalom részéről is emelkednek elégedetlenségnek hangjai. Övék és érettök van az iskola s jogosabban senki sem nyilatkozhatik, mint ők. Hallgassuk meg tehát a tőlük jövő hangokat is.

A szakember tátongó hézagokat lát a képzésben s szembetünő hiányokat és botlásokat a módszerben, mely gyakran, mint a varrógép, egész vonalokon vak-öltéssel halad végig. A szülők egy része anyagi és erkölcsi veszteséggel bánkódik az újra nem kezdhető pálya végén.

A társadalom meg van döbbenve a mai blasirt ifjuságon, mely a classicitás fönségének s örök-ifju szellemének, a költészet bájának, a történelem apotheosisának, az abstract és empirikai tudás méltóságának napfényes, szellős csarnokaiból lankadtan, életuntan botorkál ki a világba, hogy annak sorsa intézését majdan erőtelen kezeibe vegye. Hová tűnt el a lelkesedés a nagyok és dicsők csodálása, életök és tetteik utánzása iránt? Hová lett a nemes ambitio a szellemi és erkölcsi erőket csüggedés nélkül szentelni s kitartással áldozni eszményi czélok szolgálatára? Mikor és hogyan lett a feldicsért és féltékenyen védelmezett humán nevelés tiszteletet, tekintélyt nem ismerő éretlen cynismus melegágyává? Ezen s ehhez hasonló észrevételekre és kérdésekre felelettel tartozik a gymnasium.

A nevelés-oktatási eredménynek ilynemü összbenyomása mellett részletes kérdések is emelkednek a gymnasiummal szemben. A nyelvészeti szakban az egyedüli élő nyelvet, a németet, egészen a beszédképességig kellene vinni a tanitásnak. Ezt megkivánja az élet, a gyakorlati szükség. Lehetőségét — hat évi tanitás mellett — nehéz volna tagadásba venni. S mit tapasztalunk e tárgyban? Azt, hogy az ifjuság nagy része még olvasmányul sem használhat német irókat.

A magyar nyelv tanitását kiegészitő gyakorlatok oly hiányosak, hogy a népiskolából jött jobb növendékeken kivált a helyesirásban, valóságos visszaesés észlelhető.

Az ó-klassikai nyelvekre vonatkozó panaszt nem is részletezzük. Ez egy olyan nyilt sebe a gymnasiumi oktatásnak, a melyet sokan már már gyógyithatlannak tartanak. Pedig nem az, ha az alsóbb osztályokban is szakavatott paedagogusokra bizatik tanitásuk.

A mennyiségtanban egy nehány ifju, talán egyébként is e szakban talentum — eljut ugyan kellő magaslatra, de egy nagy rész a gyakorlati életben szükséges müveleteket se tudja biztosan végrehajtani.

S hogy e részletek rövid érintése után az összeredmény elégtelensége kétségbevonhatatlanul ikitünjék, hivatkozom maguktól a gymnasiumoktól szolgáltatott statstikai adatokra, a melyek a minister évi jelentésében nyilvánosságra jutván, érdemesek a megszólaltatásra. Az 1886/7 tanévről szóló jelentés szerint, melynek adatai alig mutatnak némi eltérést a megelőző éviektől, az ország összes gymnasiumi tanulóinak osztályozása a következő volt: jeles 7·6, jó 20, elégséges 49·4, elégtelen 23%.

Ezen osztályozásból láthatjuk, hogy a gymnasiumi növendékek mily csekély száztólija tanusit jeles előhaladást a mostani tanrendszer mellett, s milyen nagy — csaknem egy negyedrész — azok száma, a kik a legkorlátoltabb mérvű igényeknek sem felelvén meg, már gyermekkorukban a proletár elem növelésére indulnak. Nagy dolog a gymnasiumi magyar ifjuság egy negyedrészéről azt mondani ki, hogy az tanithatatlan! S éppen az annyi százados multtal biró gymnasiumi oktatás müvészete az, a melynek képző ereje ily nagy tömeg hulladékkal dolgozik az emberi szellem műhelyében. Hiszen ha feltesszük — s pedig azzal nem állitunk képtelenséget — hogy az a nagyon csekély százalék jeles ifju egészen a maga erején is kiküzdené magát, s ezekhez vesszük az elesettek számát, azt mond-

hatjuk, hogy az ifjuság teljes harmadrésze a gymnasiumnak édeskeveset köszönhet. S hogyan állunk a másik kétharmaddal? Abból 20 százalékot közepes (jó) és 50-et a legalsó fokú (elégséges) képzettségre juttat a gymnasium. Elég szegényes eredmény. S hogy megelégedve lehessünk, legalább is megforditva kellene lenni az aránynak. A mig t. i. a létszámnak felét legalább jó középfoku készültségre nem juttatja a gymnasium, addig annak működését kielégitőnek nem mondhatjuk. Ez a követelés, ugy hisszük, nem mulja fölül azon áldozatok mértékét, a melyeket korunk a gymnasium felszerelése és berendezése érdekében hoz.

S miben keressük magyarázatát e korlátolt eredménynek? Rendesen a tulterheltetéssel szokás előállani. Álljunk meg hát e kérdésnél egy pillanatra. Ha a tantárgyak számát tekintjük, abban a legújabb szervezés semmit sem szaporitott, csupán kötelezővé tette a nem magyar tannyelvü gymnasiumokban nyelvünket, a melylyel azok addig is foglalkoztak, és bevette a tornászatot, a mi a szellemi képzésnek terheit éppen nem szaporitja, sőt ellenkezőleg, a testi erők fokozása által közelebb hozza a régi axioma megvalósulását: ép testben ép lélek! Ellenben sajnálattal látjuk bizonyos oly képző elemek mellőzését, a melyek minden időben a valódi humannevelés lényeges eszközeinek tekintettek. Ilyenek a szabadkézi rajz s a zene és az ének, a melyek nemcsak a kedély nemesitésére, hanem a képzelőtehetség, a műérzék fejlesztésére, kiegészitésére, szóval az emberben rejlő szépészeti tehetségek fölébresztésére, kimivelésére semmi által sem pótolható eszközök. Ezek mellőzésével az ember nemesebb erőinek egy egész meleg égalja szorittatik fel a kietlen sarkvidékek terméketlen birodalmába. S hogy épen a gymnasium ne járuljon semmivel hozzá a nemzeti miveltségünkben annyira elhanyagolt müvészeti szellem fejlesztéséhez, ez a körülmény összkulturánkra is és nagyon sok parlagon maradó müvészi tehetség tekintetében is valóságos veszteség. Mi értelme és alapja van igy azon legújabb — különben helyes — törekvésnek pl. hogy a szinházi zenekarok fokozatos kiegészittetésüket jövőben a középtanodai ifjuság köréből nyerjék?... Az aesthetika is, mint önálló tantárgy, száműzetett a gymnasiumból, a mit sokan fájlalunk, s azzal, hogy a kolozsvári egyetem se bir erre tanszékkel, még kevésbé tudjuk vigasztalni magunkat. De hát kerültük a tulterhelést. S hogyan lopózott az mégis falaink közé? Miféle álarczot öltött magára, hogy föl nem ismertük, csak mikor pusztitani kezdett sorainkban?...

Heuréka! A tanterv az a trójai ló, mely e gonosz ellenséget nyakunkra hozta. A tanczél van igen magasra kitüzve, a melynek megközelitésére roppant óraszámmal van elhalmozva az ifjuság!

Nó hát, ez igaz. A tanczél itt-ott fokozódott és az óraszám is elég nagy. . . De azt hisszük, hogy nagyjában éppen az óraszám felfogásában rejlik a helyzet kulcsa. Ez t. i. csak akkor okoz tulterhelést, ha az óraszámot helytelenül értelmezzük és és alkalmazzuk. A kik nem értik és nem látják át, hogy a nagyobb óraszám a tanárnak akar elegendő időt biztositani a növendékkel való húzamosabb foglalkozásra, hogy ez úton behatolván az ő lelki életébe, annak tehetsegeit megismerni s az állandóan azokhoz mért munka által azokat ébreszteni és fejleszteni tudja; a kik tanitói feladatukat kathedrai előadások tartásában s ezt óránként felváltó leczkemondatásban betöltöttnek vélik; a kik az előhaladást csupán a tananyaghoz s nem egyszersmind tanitványaik készségéhez mérik: azok kezében a mai tanrendszer bizonyosan tulterheléssé fajul, az eredmény elégtelen s az ifjuság szánalomra méltó lesz. De ha az osztályban az idő jó részét valódi tanitásra forditjuk; ha a tananyagot az ifjuság ott benn, közetlen vezetésünk mellett dolgozhatja fel, hogy azonkivül házi foglalkozással ne legyen agyonnyomva; ha logikai rendezés, csoportositás, alkalmas időközökben és terjedelemben kimért ismétlés által mind jobban-jobban a tárgy fölötti uralomra, áttekintésre segitjük növendékeinket s a jól előkészitett és feldolgozott anyagnak csupán részletesebb begyakorlását bizzuk rájuk magánfoglalkozásul, s mindig csak annyit, a menynyire megfelelő idővel rendelkezhetnek: akkor a nagyobbacska óraszám nem nehezíti, hanem éppen megkönnyíti a feladatok végrehajtását, s a kitűzött tanczél megközelitését.

Szükséges még mindehez, természetesen, hogy a tanár a tanulási kedv ébresztésére ne tartsa egyedül a szigort és rideg tekintélyt elégségesnek, hanem tudjon más erkölcsi eszközökkel is a növendék lelkületére hatni.

A tulterhelés tehát — a mennyiben fennforog — meggyőződésünk szerint nem a tanrendszer, hanem kiválóan az alkalmazott módszer következménye, — s orvoslása is egyedül ez uton remélhető.

A tanczél lejebb szállitásáról szó sem lehet, mert ez egyértelmü lenne a visszaeséssel. A tantárgyak közül is egyedül a görögöt tekintjük facultativ szerepre reducálandónak. Mert az csakugyan egy neme a tudományoskodó előitéletnek, hogy az ifjuságnak nagy részé-

nél látjuk a teljes eredménytelenséget s a látszat kedveért mégis erőszakoljuk a dolgot s megnyomoritunk — minden haszon nélkül — tanárt és ifjuságot egyaránt. A görög nyelvismeret kizárólag csak szaktudósnak nélkülözhetetlen — s azért a növendékek egy részét visszatartani a gymnasiumtól vagy abban lehetetlenné tenni előhaladásukat, nem állhatköznevelésünk érdekében. Szakszerü taglalásába e kérdésnek nem ereszkedünk. Elvitatni akarni a görög nyelvismeret és irodalom képző hatását — távol legyen tőlünk! Mi csak a dolog gyakorlati oldalát tekintve kérdezzük: arányban áll-e a siker a ráforditott idővel és fáradsággal? Nem tanácsosabb-e nálunk ez utóbbiakat a nélkülözhetetlen élőnyelvek jobb módu begyakorlására forditani? Helyes-e tanrendszerünket e pontban is föltétlenül azon müvelt és nagy népekéhez szabni, a melyek az élőnyelvek közül jól beérvén a magukéval, elegendő időt és munkát fordithatnak a görögre? Mi azt hisszük, hogy se nem tanácsos, se nem helyes, mert látjuk, hogy czéltalan. Egyebekben pedig visszatérvén a tulterhelés methodikai okaira, észrevételeinket e kérdésben tovább füzzük.

A nyelvészeti szakcsoport tanitásában egységes alapelvnek kellene keresztül vonulnia. A gondolkodás fejlődése és határainak kitágulása nem nyelvészeti, hanem lélektani és logikai törvényeken alapszik, a melyek egyetemesek, emberiek. Ezen törvények tükröződnek vissza a legegyszerübb észrevételtől a legbonyolultabb következtetésekig a lélek minden fejlettségi fokozatán. Es a lélek minden állapotának hű kisérője, alaki kifejezője a nyelv, a mely a lélek logikai fejlődését soha meg nem előzheti. A nyelv szabályainak tehát mindig alkalmazkodniok kell a lélek fejlődése törvényeihez. S miután ezek egyetemesek, a nyelvek tanitási módszerének is egyetemesnek kell lennie. Igy az egyik nyelvtanitás okvetetlenül előmozditja, támogatja a másikat. A nyelvekben föltáruló és a lelki műfolyamot jellemző azonossági esetek, alakok és törvények e czélból annyival inkább kiaknázandók és tudatra hozandók, mert a nyelvek faji charactere sok sajátossággal is bir, a melyek nagyon megnehezitenék a tanulást, ha azok a nyelvnek nem alárendelt tulajdonságai képpen fogatnának fel.

Ebből következik, hogy a nyelvtani kézikönyveknek is egy ugyanazon rendszer alapján kellene iratniok s a mennyiben csak lehetséges, azonos nyelvtani determinatiókat tartalmazniok. Ez rendkivül megkönnyitené mindenik nyelvnek a tanitását. Azonban — fájdalom — ettől nagyon messze állunk. Akkora chaost a tankönyvirodalom talán egy szakban sem mutat föl, mint a nyelvtaniban s

nemhogy a különféle nyelvekhez, de édes anyanyelvünkhez se birunk még azonos rendszerü kézikönyveket. S a mig az akadémia vagy a közoktatási kormány e téren irányadólag föl nem lép, nincs is remény, hogy megállapodásra jussunk. A nagy confuzió nyomai azonban a nyelvtani szak tanitásában lépten-nyomon ösztönöznek, hogy valamit tegyünk a baj orvoslására.

A czél egyelőre ugy sem annyira a magasabb nyelvtudomány előbbrevitele, mint inkább a nyelvtanitás módszerének javitása levén: mindenik tanártestület tegyen meg annyit, a mennyit saját hatáskörében megtehet. És én azt hiszem, hogy igy is lehet használni az ügynek. Például, feltétlenül ugyanazon rendszerü tankönyvet kell valamely nyelv tanitásának alsóbb és felsőbb fokán alkalmazni. S a mennyiben a különböző nyelvek tanitására szolgáló tankönyvekben ez az egymásra vonatkozó egység még kevésbbé tartatott szem előtt, tanári értekezleteken meg kell állapitani legalább a müszaki determinatiókat, a melyekhez aztán minden nyelvtanár köteles legyen szorosan alkalmazkodni — s a szükséges módositásokat kézikönyvében tanitványaival együttesen fokról-fokra keresztül vinni. Igy aztán mindenik támaszkodhatik tanitványainak már elsajátitott nyelvtani szakismeretére azon fokozatos sorrendben, a mint a nyelvek a tantervben egymást megelőzik és követik, — s egyuttal mindenik hozzájárul a szerzett nyelvismeret felujitásához és megerősitéséhez a többi nyelvekben is. Mig ma a növendék abban a szánalmas helyzetben van, hogy a nyelv alkatelemeit minden nyelvtanban csaknem mint egészen újat tekinti, mert a rokonság, az azonosság mintegy mesterségesen el van rejtve előtte, mely körülmény nagyon fokozza a nyelvek tanulásában egyébként is meglevő nehézségeket.

Aztán magára a tanitásra még Comenius felállitotta volt az aranyszabályt, hogy az idegen nyelveket is az anyanyelv módszere szerint kell tanitani. Az anyanyelvnél pedig az a természetes módszer uralkodik, a melyet a grammatikusok se tudtak összerontani, hogy a gyermek már tetemes nyelvkészlettel bir, mielőtt annak nyelvtani feldolgozásához hozzákezdene. Hát ha ezt az idegen nyelveknél éppen ilyen mértékben nem alkalmazhatjuk is, miután ezekben a növendék csupán csak az iskolára támaszkodhatik, de annyit mindenesetre hasznunkra fordithatunk abból a tanulságos tényből, hogy a nyelvanyag gyűjtése mindig járjon elől és pedig a lehetőleg gyakorlati módon, — s csak azután és nagyon kimért fokozatossággal jőjjön maga a nyelvtan. Az ellenkező és ma még általánosan divatos eljárás már csirájában elfojtja a legtöbb növendéknél a kedvet a nyelvek tanulásához.

Az idegen élőnyelvek tanitója nagy mértékben előmozditja a sikert, ha tanitásában fokozatosan az illető nyelvet teszi tannyelvvé.

Szólnunk kell még valamit az irásbeli nyelvgyakorlatokról. Ha nem is veszszük épen betüszerénti értelemben a nulla diest, de annyi bizonyos, hogy a folytonos irásbeli reproductió hathatós előmozditója a nyelvtanulásnak. És itt különösen a tanórákon való gyakorlatokat értjük, melyek jelentőségét még nem látszanak eléggé méltányolni a mai tanitásban. A házi feladványok azért szintén nem mellőzhetők, de kellő haszonnal ezek is csak ugy járnak, ha kijavitásukat, szigoru ellenőrzés mellett, a növendékek maguk hajtják végre. A különböző tárgyu házi feladványok egyenletesen osztandók be és tanári értekezletek megállapitása s ellenőrzése alá tartoznak. A nyelvtanitók átalában mind figyelemmel vannak egymás tantárgyára, de különösen az anyanyelvnek mind szó, mind irásbeli használatát folytonos ellenőrzés alatt tartják az idegen nyelvek tanitói is. Akármely nyelvben való pongyolaság gondolkozási és kifejezési szabálytalanságra vezet a többiekben is.

A mennyiség és mértan tanitásának módszerében az inductió elve még nem talál kellő méltatásra. Főkép a tanitás alsó fokain történnek e tekintetben nagy mulasztások, a miket aztán később utánpótolni csaknem lehetetlen. Olyan szellemi gymnastika e tanitás, melynél a kitartó, egyenletes gyakorlás még a gyengébb erőket is nehéznek látszó feladat megoldására képezheti; de viszont a hézagos, felületes foglalkozásban a jobb tehetség is kiképzetlen marad. Azért itt a haladás mértékét mindig a középszerüekhez kell alkalmazni s ezekkel vinni a többieket lépésről-lépésre. A sietség sehol inkább meg nem boszulja magát, mint e tantárgyban.

A mennyiség- és mértantanitásnak alsóbb fokán a szemléltetés ép oly helyén van, mint a természeti tudományokban, sőt alkalmazására annyival nagyobb gond forditandó, mert ez az előhaladás foka szerint mind szűkebb-szűkebb térre szorúl — s az elvont miveletekre az ifjuság nagy része csak ugy emelkedhetik fel, ha arra az emlitett módon alaposan előkészittetik. Az elemi számtanitás fokozatai kellő alkalmazással a gymnasiumban is jó ideig követendők. E fokozatok: közetlen és közetett szemlélés, tiszta számokkal való elvont számolás, gyakorlati feladványok. És ez eljárás nem egymás utáni sorrendben, hanem egymás mellett alkalmazandó. Azután a fejbeli és irásbeli számolás hasonlóan egyenlő figyelemben részesitendő. Végül e tantárgyaknál éppen külö-

nös jelentőséggel birván az, hogy a tanitásban mindenki folytonosan egyenlő mértékben részesüljön, vagyis, hogy az valóban osztálytanitás legyen: a feladványok nem egyesekhez, hanem az egészhez intézendők, s a fejbeli számolásnál azok megfejtése gyors kikérdezés és alkalmas próbák által ellenőrizendő; az irásbeli feladványokat pedig szintén nem egyesek által a táblán, hanem az egész osztály által dolgoztatjuk rendszeresen vezetett és ott a helyszinén felülvizsgált füzetekben, olyanformán, mint a hogy a rajztanitás megy. A tábla nagyjában csak a tanár számára való. új miveletek bemutatására, vagy a meg nem értettek ismétlésére.

A nyelv- és mennyiségtani tantárgyakban a logicai összekapcsolódás és fejlődés kérlelhetlenebb szigorral érvényesül, mint bármely más ismeretkörben. Itt tehát a következőket soha sem érthetvén meg biztosan az, a ki a megelőzőket el nem sajátitotta: a továbbhaladást nem szabályozhatja egyedül az időhöz mért tanmenet, hanem főkép a növendékek készsége. A ki erre kellő tekintettel nincs, az hiába tartja ki pontosan az órákat és irja be az ellenőrző könyvbe a feldolgozott pensumot, mert ez által inkább csak a látszatnak, mint a lénygnek tesz eleget. Az ifjuságnak ezen ismeret körökben mutatkozó nagy fogyatkozásai szomoru bizonyitékot nyujtanak erre nézve. A lassu haladás szüksége különben nem is tart mindvégig egyformán, mert az alapos bevezetés és megértés nemcsak a készséget, de rendesen a haladási kedvet is fokozza az ifjuságban. Tehát éppen azért kell kezdetben lassan sietni, hogy később biztosan gyorsithassuk lépteinket.

A tanitással ugy itt, mint a többi tantárgyaknál, a növendékek ismeretbeli fejlettségének álláspontjára helyezkedjék a tanár, mert különben egymást soha meg nem értik. Ennek törvényszerü szükségességét szemléltetően bizonyitja dr. Brassainak ugyanez ügyre alkalmazott következő példája: „Egy hangoztató deszkára bizonyos tónusban hármoniásan kifeszitett húrokat egy azon tonusban adott hang össz-zengésre birja, i d e g e n h a n g r a p e d i g n é m á n m a r a d n a k.“

A t e r m é s z e t i t u d o m á n y o k tanitásánál egyik főkellék a folytonos szemléltetés és kisérletezés, mihez elegendő gazdag tanszergyüjtemények kellenek. A gyüjteményekből és taneszközökből pedig a mennyit veszély nélkül lehet, a megfelelő osztályokban kellene legalább váltogatva felállitani, hogy a meg-megujulható szemlélet által az ismeretek felfrissüljenek és állandóságot nyerjenek, mert a csupán egyszeri bemutatás által nyert benyomások emlékét a folyto-

nosan szaporodó újabbak kiszoritják a lélekből. A feltaláltató módszer, mely a növendékek öntevékenységének szerepet enged és azt ébren tartja, ez ismeretkörben alkalmazható a legsikeresebben.

A közlő tanalakot igénylő tantárgyak, minő főkép a történelem és földrajz, helyes tanitása megköveteli, hogy minden előadás végén azonnal kikérdezés következzék és a kiemelkedő mozzanatok, a vezéreszmék összefoglaltassanak, mi által a tanitványok egyfelől odaadóbb figyelemre ösztönöztetnek, másfelől itélőképességök fejlődik.

A hol országos, vagy vidéki muzeum áll fenn, ott a történelem és természetrajz tanárai évenként egy párszor odavezetik tanitványaikat, hogy az abban összegyüjtött régészeti és természeti tárgyak bemutatása és megismertetése által tanitásukat kiegészitsék és tartalmasábbá tegyék.

Nem volt szándékom e rövid értekezésben a gymnasiumi oktatás tüzetes birálata, sem a helyes tanitás hézagtalan kifejtése. Ez utóbbi törekvést különben is feleslegessé tenné a ministeri tantervvel kapcsolatban kiadott részletes utasitás, a melyet — más jelen módszertani művek mellett — nem lehet eléggé melegen ajánlani a tanári testületek és szaktanárok figyelmébe. Én csak futólagos reflexiókban akartam az érdekeltek figyelmét felhivni a tanitás bizonyos kiemelkedőbb hiányaira s egyszersmind rámutatni némely módszertani elvre és fogásra, a melyek a tanitás sikerének emelésére alkalmasok. Meg vagyok győződve, hogy a fennebbiekben felvetett elvek és gondolatok részletes megvalósitása által a tulterhelés rémét elűzhetjük a gymnasiumból, mert én azt nem rendszer, hanem módszertani bajnak tartom, a mit a módszertan segélyével sanalni is lehet.

Ehez semmi egyéb nem kell, mint a kötelességek felismerése, czéltudatos munkaterv és szakszerü ellenőrzés. Az első az egyes tanárok dolga, a második a tanári testületeké s a harmadik az igazgatóké. Hogy utóbbiak e fontos teendőjüket kellőképpen teljesithessék, vagy a tanitás, vagy az administrativ teendők egy része alól felmentendők lennének. A tanárikar kötelessége év elején részletes tanmenetet állapitani meg mind a szóbeli, mind az irásbeli foglalkozás minden ágára s rendes havi értekezletein számbevenni a már elvégzett s kijelölni a következő összes havi munkákat. Ez értekezletek hivatása biztositani az összhangot a tanitás menete- és terjedelmében s éberen őrködni az ifjuság

szellemi érdekei fölött. Az egyes tanár feladata hivatásának lelkiismeretes betöltése, a mi szaktudománya fejlődésének s tanitási módszerének alapos tanulmányozása nélkül nem lehetséges.

Volna még egy szóm a tanárok egyéniségére vonatkozólag.

Az egyéniség mindenkinek olyan személyes tulajdona, a mit, ha csak az kártékony hatásban nem nyilvánul, érintetlenül szokás hagyni. A mennyi figyelmet azonban mi e kérdésben tanusitunk, ugyanakkora önmegfigyeléssel a tanár is tartozik magával szemben. Neki t. i. egyéni nemesebb vonásainak megtartása mellett le kell küzdenie minden kiszögellő modorosságot s önuralmat kell gyakorolnia, mert a nevelői hatás magaslatára csak igy emelkedhetik. Ellenben sehol oly sokat és oly könnyen nem koczkáztat, mint az iskolában.

Minden ember jól tudja tanulói életében szerzett tapasztalatából, hogy a szakismerettel, kötelességteljesitéssel, foglalkozásának és az ifjuságnak szeretetével s tapintatos és igazságos bánásmóddal szerzett tanári tekintély, a mellett, hogy az illető számára önkéntesen nyilvánuló, állandó tiszteletet és rokonszenvet biztosit, minő jótékony befolyással van az ifjuság komoly foglalkozására és előmenetelére is a megfelelő szakban. E tekintély megszerzése és megóvása becses kincs a tanárra s nagy szellemi és erkölcsi kapitális a tanintézetre nézve. Vajha mind az egyes tanárok, mind a tanártestületek lelkében gyakran felújulnának termékenyitő hatásukkal azon tiszteletet parancsoló alakok emlékei!

Kozma Ferencz.

A SZÉKELY-KERESZTURI KÖZÉPTANODA FELEKEZETI ÉS NEMZETI FONTOSSÁGA.

Már több alkalommal volt az irt intézet a „Ker. Magvető“ hasábjain ismertetve, hol egy, hol más szempontból. Keletkezése óta napirenden voltak ügyei, most az egyházi gyüléseken, majd a sajtó terén. Az érdeklődés iránta nem csökkent, de növekedett. Közszükséglet ápolta s jelenleg is az beszéltet róla, még pedig a czimben irt két szempontból.

Mielőtt azonban ezek bővebb tárgyalásába bocsátkoznám, engedtessék meg nekem, hogy azokat a főbb áldozatokat, a melyek ezért különböző időpontokban hozattak, összevontan,[1]) a lehetőségig hiven bemutassam, hogy ezek a további tárgyalásra támaszpontok lehessenek.

A középtanoda első, kilencz szobából álló épülete fából volt. Erre és egy tanári ház épitésére[2]) 1794—1800-ig 1950 Mfrtot és 51 denárt, 122 véka gabonát, 322 szekér követ ajándékoztak egyesek.[3]) E mellett 5—6 szobát az iskola épületében magánosok építtettek és szereltettek fel a saját költségüken; továbbá fa, tégla s más anyagok, a napszám, együtt több száz frt értékü gyült össze.

1818—1833-ig a faépület helyett 16 szobából álló emeletes kőépület épittetett. Erre 5454 Rfrt és 16 krt adakoztak egyesek. Továbbá önkéntes adományképpen bejött mész 3180 véka, gabona 695 véka; kő 1248 szekérrel; fa, deszka, lécz s más épületi anyagok, élelmi szerek, napszám, több száz frt értékü.[4])

---

[1]) Bővebben fognak előadatni az iskola történelmében, a mely önállólag 1894-ben, a százados ünnepélyre fog megjelenni. Addig is lásd a gymn. épitésének történelmi rajzát K. Magvető 8-ik évfoly. 1873. 4-ik füzet, 334—345. lapjain.

[2]) A ma is fennálló igazgatói lak.

[3]) Lásd Protocollum Consistorii Repraesentativi unitariorum claudiopolitani 1780. 81—124. lapjain.

[4]) Lásd Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis gymnasii Kereszturensis. Inchoatum anno 1818.

1860 ban egy második tanári lak épitésére 980 frt 5 kr pengő pénzben és több száz frt értékü mész s más épitési anyag[1])

1861-ben orgonára 87 frt 73 kr pengő pénzben.[2]) A hatvanas évek elején, az iskola épülete szüknek bizonyulván, közóhajtás lett, hogy az nagyobbittassék meg. E czélból Udvarhelymegye főispánja, akkor főkirálybiró, Dániel Gábor, 1867. decz. 14-én értekezletet tartott Sz.-Keresztúron az iskola épületében, a melyen a bővités szükségessége kimondatván, gyüjtés rendeltetett el, mely gyüjtés az értekezleten tett igéretekkel együtt 7405 frtot és 26 krt o. értékben és több száz frt értékü épitési anyagot eredményezett.[3])

Ez adományokból az épület tizenegy helyiséggel bővittetett 1868. és 1869 ben; s ez években lakhatóvá, használhatóvá tétetett, csak a külső letakaritás maradott el, nem azért, mintha hitrokonainknál beszünt volna az áldozatkészség, hanem, mert ki volt fáradva. Az absolut hatalom idejében történt megerőltetést még nem épültük volt ki teljesen, Az önkéntesen, oly rövid idő alatt vett ujabb teher szünetet parancsolt, hogy erőt gyüjthessünk ujabb áldozatokra.

Ez idő alatt történt, hogy 1875 ben ifjabb Fretwell János Angliából meglátogatta Kovács János tanár társaságában ez intézetet s visszatérve hazájába, 250 font sterlinget gyüjtött az épület bevégzésére Angliában és Amerikában levő hitrokonainktól. E tette emlékezetes és örökhálára kötelezi a magyar unitáriusokat.

1876—77-ben a Jakab Elek-féle könyvtár megvételére egyesek 1500 frtot adakoztak.[4])

A tanári fizetések, ösztöndijak, ugy más természetü kiadások alapja is mind egyesek adománya; hasonlóan a kórház-alap is, mely ma teszen 1674 frt 52 kr o. é.

Ime, a sz.-keresztúri iskoláért hozott áldozatok! Mi épülhetett a huszas és hatvanas években abból a csekély összegből, a mi fennebb elő van adva! Nem kicsinylendő összeg az! De hitrokonaink anyagi erejéhez mérten sokkal nagyobb, mint az állam százezerei, a melyeket divatszerü intézeteire fordit. Nagy haszonra számitó vállal-

[1]) Lásd az uj tanári lak épitésére tett adományokat a gymn. levéltárában 1860. XII. csomag, 7. sz. a.

[2]) Az orgonára tett adományokat hasonlóan a levéltárban 1861. XII. csomag 10. sz. a.

[3]) Lásd a gymn. levéltárát a hatvanas évek utolsó feléről.

[4]) Lásd a gymn. könyvtára történelmét Keresztény Mtgvető 1877. XII. évfoly. 2-ik füz. 75—89. lapjain.

kozók ez építéseknél nem szerepeltek. Házi kezeléssel történt az épitkezés. A püspök, főgondnok, gondnokok, tanárok napokig, hetekig, sőt hónapokig fáradoztak dij nélkül, csupán ügyszeretetből a létesités körül. A munkások, a napidij mellett élelmezést kaptak, különösen az első és második épitkezésnél. A körüllevő ekklézsiák ingyen napszámosokat állitottak: a köri papnék rendre béjőve főztek, sütöttek a munkásoknak. Csak ugy történhetett, hogy a jelenleg fennálló diszes épület létesülhetett. Sok oly munka, segitség, stb. járul a kimutatott adományokhoz, a melynek becsértékét számokban ki sem lehet fejezni.

Tekintetbe veendők az árviszonyok is azokból az időkből, a melyekben az épitkezések történtek. A faépület állitásakor, a mult század utolsó tizedében [1]) egy kenyér 7 kr, 1 félbárány 9 kr, 1 munkás napszám 9 kr, 1 font turó 10 kr, 1 font hus 3—4 kr, 1 szánfa 36 kr, 1 drb. szaruta 8 kr. 1 pár csizma 1 Rfrt 9 kr; egy tutaj 11—14 Rfrt, 1 szál cserefa deszka 17 kr, 1 véka mész 17 kr, stb.

E század első negyédében pedig [2]): 1 kőmives napszám 1 mfrt, 1 font hus 6 kr, 1 napszám 15 kr 1 tutaj, mely 12 szál hét öles gerenda és 160 szál deszkából állott 25 mfrt. Ezer tégla vetése 1 mfrt, stb.

S minő épületet épithettek 1818—1833. és 1868—9. években! Álljon itt Kotz József vasut mérnöknek 1887. decz. 11-én tett mérései és készitett rajza alapján a következő ismertetés: Van az épületben 6 tan-, és egy téli torna-terem: két könyvtári és egy terménytári helyiség: egy tanári és 14 lakó szoba. Ezekben egy bennlakó tanulónak jut 14½ köbméter levegő. Van négy mellékhelyiség. Az összesről nevezett mérnök műszaki véleménye az, **hogy azok a jelenkor igényeinek megfelelnek.**

Azon nagy mozgalomban, mely ez intézet létesitésére nézve megindult s csaknem száz éven keresztül tartott s tart jelenleg is, oroszlánrészt vet a második epitkezésnél h.-almási Mihály János alkirálybiró és a harmadik épitkezésben s azóta is minden mozzanatban Udvarhelymegye főispánja és az unitáriusok főgondnoka Dániel Gábor. Az ügy és e két név hóditott, meginditott egyeseket és ekklézsiákat. Fényesen ragyog e két név az iskola történelmében s biz-

---

[1]) Lásd zsákodi Horváth János szülőinek 1790- 1800-ig vezetett jegyzőkönyvét a napi kiadások és bevételekről, a gymn. könyvtárában.

[2]) Lásd Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis gymnasii Kereszturensis. Inchoatum anno 1818.

tatja az utókort, hogy a mely intézménynek ily emberek állanak az élére, az nem veszhet el soha.

Ez iskolát nemcsak az unitáriusok, de mások is használták.[1]) Tekintsük meg csak a közelebb mult husz évet. Ez idő alatt tanult ebben, gymnasiális és elemi osztályaiban 354 nem unitárius, vagy az összegnek 39·37%-a. Oláh 52, a mi 5·78%. Német 42, a mi 4·67%. Vidéki 754, a mi 83·87%. Helybeli 145, a mi 16·13%. E számok az azelőtti időkre nézve is állanak, csekély változással.

Székely-Keresztur emelkedésére nagyban folyt be ez intézet. Keletkezésekor u. m. a mult század utolsó tizedében, e város népessége alig volt ezer lélek. Iparos 8—10. Kereskedés 2—3.[2]) A mult században vásárja is csak kettő volt évenként; e század első felében nyernek más két országos és heti vásárt.[3])

A lélekszám évről-évre emelkedik; az iparosok és kereskedők száma is. A negyvenes évek elején van 25—30 iparos és 6 kereskedés.

A harminczas években gyógytár és orvosi állomás létesül. A lélekszám 1850-ben 1900—2000. 1857-ben már 2431. 1870-ben 2712. 1880-ban[4]) 2968 s ma 3000-en felül van.

Jelenleg két ipartársulat van 118 taggal. Iparos tanoncz több van hatvannál. Szita, rostakészitéssel foglalkozik 25 székely család. Kereskedés van 14. Pénztár 2. Casino 2. Orvos 3.

Van két felsőbb tanintézet, u. m. az unitárius középtanoda, az állami férfitanitó-képezde; öt elemi iskola, szövő-iskola. Tanárok, tanitók száma 22. Lelkész 3. Van járásbiróság, telekkönyvi-, adóhivatal, szolgabiróság, jótékony nőegylet, tűzoltó-egylet.

Mult század végén a honoratior osztály állott a gymn. igazgatójából, s három lelkészből és tanitóból. Az intelligens elem nagyon csekély volt a nyers tömeggel szemben. De a gymn. fejlődése, virágzása mind több értelmes szülő figyelmét vonván magára, gyermekeiket ide kezdették hozni s maguk is többször fordulván meg itt, különösen az iskolai vizsgák alkalmával, a midőn kolozsvári vizsgálóbiztosok is jelentek meg igen gyakran, a szellemi mozgalom nagyobb-nagyobb lett; a helység városias szint kezdett ölteni. Város volt ugyan addig is.[5]) de inkább csak névleg. E század első felében

---

[1]) Lásd a gymnasium anyakönyvét.

[2]) Szavabevehető öreg emberek nyilatkozata.

[3]) Lásd Orbán B. Székelyföld I. köt. 22. lap.

[4]) Lásd az országos népszámlálásokat.

[5]) Lásd Orbán B. Székelyföld I. K. 21. lap.

a sok igénytelen épület mellett alig volt egy két emeletes ház. Jelenleg 10-en felül van az emeletes és 100-on a csinos és czélszerü földszini házak száma.

Az emberek értelmesedésével javultak a lakás és társadalmi viszonyok. Sokáig hiányzott e város és a járás ötven községére nézve, melyekben az 1880-iki népszámlálás szerint 34,524 lélek lakik, a legfőbb mivelődési eszköz a könyvtár. A sz. keresztúri középtanodánál már keletkezése alkalmával létesült a könyvtár,[1]) mely idők során, vétel és ajándékozás utján gyarapodott, ugy annyira, hogy ma tizenkétezer darabnál többet foglal magában a középtanoda könyvtára. 1831-ben alapult az ifjusági könyvtár, mely a város és vidékére nézve az ugynevezett kölcsön-könyvtárt pótolta és pótolja. Ez is ma kétezer darabnál többől áll. Használta és használja ezeket az ifjuságon és tanári személyzeten kivül csekély dij mellett, a városi és vidéki értelmes közönség.

A vallás- és közokt. miniszter a közoktatás állapotáról szóló 14-ik jelentése 255 ik lapján azt mondja: „sok tanintézetnek csak ajándékozott művekből áll a könyvtára.“ És a 15 ik jelentés 167 lapján: „az állami középiskolák, mint uj intézetek, habár csekélyebb, de az iskola szempontjából sokkal értékesebb könyvtárakkal birnak, mint a felekezeti intézetek.“

Meghajlunk e nagy kijelentés előtt! Középtanodánk nagy könyvtára sok értékes és kevésbbé értékes művet kapott egyesektől és testületektől ajándékképpen; de a mellett folytonosan gondoskodva volt, hogy pénzerejéhez mérten, ujabb művekkel gyarapittassék évenként. Álljon itt csak a közelebb mult tiz évi kimutatás arról, hogy mennyi pénz fordittatott könyvek és folyóiratok szerzésére.[2]) A nagy könyvtárra 900 frt, tehát átlag évenként 90 frt. Az ifjusági könyvtárra 807 frt,[3]) tehát átlag évenként 80 frt 70 krt. A két könyvtárra összesen 1707 frt. A M. T. Akadémia küldi minden kiadványát. Jakab Elek, Orbán Balázs s mások is, évenként ujabb művekkel gyarapitják. Igyekezünk, hogy könyvtáraink értékessége növekedjék. Olyan szivességgel fogadjuk az adományokat, a milyennel küldetnek. Valamiféle hasznát minden könyvnek lehet venni, csak

[1]) Lásd a középtanoda könyvtára történelmét a fennebb idézett helyen.

[2]) Lásd a gymn. pénztárnoka számadását a lefolyt tiz évről a levéltárban.

[3]) Lásd az ifjuság pénztári naplóit.

igazi tudományszeretet kell hozzá; a kiben nincs, az meg olykor semmit sem szeret", mondja jeles történészünk, Jakab Elek.[1])

Tanárok, tanitók, tanulók szükségleteinek fedezése, az épületek, iskolai butorok conserválása, gyüjtemények gyarapitása, ez idő szerint évenként, a legkevesebbre véve 15—18 ezer frt forgalmat csinál Sz.-Keresztúron.

Miért tették a fennebb elősorolt áldozatokat az unitárius vallásközönség tagjai?! Tették egyszer a saját érdekükbe. E középtanoda fenntartása életkérdés a felekezetre nézve. Hitfeleinknek csaknem felerésze lakik Udvarhelymegyében: a szomszéd megyékben lakókkal együtt az unitáriusoknak 70%-ánál több van e tanoda körül. Ezekhez Sz.-Keresztur közelebb és olcsóbb a tanitás: Kolozsvár távolabb és drágább. Unitárius és gazdasági szempont! „Itt van a mi vallásunk igazán otthon, az ő természetes földében! Itt kell magunkat ekklézsiák, templomok, iskolák alapitása által erősitenünk, itt életképességünket kifejtenünk."[2])

De tették magasabb nemzeti szempontból is. Az intézetek fajfenntartási, culturális és magyarnyelvi szolgálatokat teljesitnek hazánkban. A melyik ezek közül az egyiket, az fontos, a melyik kettőt, az fontosabb és a melyik mind a hármat, az legfontosabb. A miénk az emlitett három szolgálat közül hányat teljesit? Ha hármat nem is, de kettőt bizonynyal igen. Culturális befolyása, e város és vidék lakosságára nézve, az előbb tárgyaltakból eléggé kitünik. Magyarnyelvi szolgálata is, az ebben tanuló különböző nemzetiségekről tett kimutatásból.

Fontosságát emeli az, hogy a Székelyföld nyugati szélén, az oláh és szász helységektől alig egy óra távolságra fekszik. Fejlesztése, erősitése okos és jól felfogott nemzeti érdek. Segesvár és Székely-Udvarhely között a távolság 46 kilometer. Ekkora távolságnak csaknem a közepén, egy három ezer lakóssal biró város kebelében, a mely körül 35—36 ezer székely van, csak e járásban, ha a szomszéd megyék unitárius lakósaira nem számitanánk is, egy középtanoda szükséges.

„A szászok földéről, egy szép, ősrégi virágzó város virágzó gymnasiumából, a Székelyföldre lépve az utas, Sz.-Udvarhelyig fel — kitörölve a sz.-keresztúri unitárius középtanodát — civilisatió te-

---

[1]) 1887. aug. 15-én irt levelében.

[2]) Jakab Eleknek Dániel Gáborhoz 1868. márcz. 10-én irt leveléből.

kintetében egy Volgai nagy pusztaságot fog látni, mely a magyarok ázsiai állapotára emlékezteti, s kérdezni fogja: mit mivelt e nép ezer év óta e földön? Mik miveltségének bizonyitékai, eszének alkotásai? A kinek tetszik a jogos szemrehányás és sujtó itélet, ám törölje el középtanodánkat; de a ki nemzete becsületére kényes, az tartóztassa vissza magát e nemzeti bűn elkövetésétől."[1])

A sz.-kereszturi közép-tanoda beszüntetésével, száz meg száz székely marad parlagban, iskolázatlanul. Ujjal tudnánk rámutatni azon számos és jelenleg is közszolgálatban levő székely származásu unitárius és nem unitárius hasznavehető emberekre, a kik, ha ez intézet nincsen, soha sem emelkednek ki a népből. Sokan vannak olyanok is, a kik ez intézetből kiindulva, lettek Erdély különböző megyéiben jeles és jómódu gazdák, gazdatisztek, a kik maguk körül, az idegen nemzetiségek között, egy-egy kis magyar telepet csináltak.

Hogy az erdélyrészi megyékben magyar telepitések, benépesitések történhessenek, arra a Székelyföld, a székely nép adhatja csak az anyagot. A statisztika szerint a Székelyföld népessége gyérnek látszik, mert Csikban 24·7, Háromszékmegyében 35·2, Udvarhelymegyében 30·9 lélek esik egy egy □ km.-re. De ha — dr. Hunfalvy János szerint[2]) — tekintetbe vesszük, hogy a Székelyföldön a nem termő föld s a legelők és erdők szerfelett nagy területeket foglalnak el, hogy pl. csak Udvarhelymegyét emlitsem, az erdőkre 424 hold esik minden 1000 holdnyi területből; akkor a népesség a termő területhez képest nagyon sűrü.

Ha szorványosan is, de az iskolákból kiindulva, minthogy az iskolázott székely könnyebben telepszik meg az ország más megyéiben, a különböző nemzetiségek között, lehet ez idő szerint a sürü népességből hasznos lecsapolásokat eszközölni. Akár mint hivatalnok, akár mint gazda telepedjék is meg Erdély más megyéiben, neveli a magyarság értékét.

„A nemzet gondolkozói -- mondja Jakab E. már idézett levelében — most kezdik voltaképpen s nagy jelentőségében felismerni a Székelységnek a magyar államban, ép azon pontban való gondviselésszerü fekvését, igyekeznek ott vasutak által sürübb közlekedést, a háziipar emelésével vagyonosságot, az iskolák által az egész népet átható műveltséget létrehozni, hogy a magyarság leg-

[1]) Jakab E. 1887. nov. 7-én irt leveléből.

[2]) L. Dr. Hunfalvy J. Egyetemes földrajza II. köt. 758 lapján.

életrevalóbb, legmunkásabb fajában levő nemzeti erőt megsokszorositsák; és a Cultusminiszter meg akar szüntetni egy legjobb helyen álló, practicuson alkotott s hasznosnak bizonyult régi tanitó-intézetet. Hát magyar érdek-e ez? Politicus, okos tett-e ez? Credat Judeus Apella!"

1870-iki adatok szerint az erdélyrészi összes gymnasiumi tanulók közül 56·86% magyar, 17·17% német, 23·77% oláh. 1880-ban pedig 52.23% magyar, 21·08% német, 25·14% oláh. A magyarság decadenciában van, az oláhság emelkedőben. „E momentumra — mondja Szathmáry György[1]) — különös hangsulylyal és komolysággal hivjuk fel politikai érzékkel és belátással biró értelmiségünk figyelmét. Tudvalevőleg a középiskolákból kerülnek ki a közélet emberei s az az 52·23%, melylyel a középiskolai tanulók között fajunk rendelkezik, nem elég nagy ahoz, hogy a magyarság a reá váró s ezentul mindinkább sokasodó társadalmi és politikai feladatokhoz méltón megfelelhessen a kulturális, értelmi és politikai keresletnek mely irányában viszonyainkból kifolyólag támasztatik és kell, hogy támasztassék."

Középtanodánk fenntartásával, erősitésével, sőt bővitésével is az emlitett 52·23% emelkedik, mig ellenesetben hanyatlik.

Főleg középiskoláink képezik, vagyis inkább nevelik fel a nemzet azon részét, melyet intelligentiának nevezünk, mely az egész nemzettestet mozgatja és irányozza; mondja a miniszteri 14-ik jelentés, 260-ik lapján. És mégis beteges áramlatnak nevezi a 252-ik lapon a kisebb városok azon törekvését, hogy gymnasiumokat állitsanak, s a 253-ik lapon pedig igy szól: oda irányul a törekvés, hogy algymnasiumaink egy része, különösen a gyengébbek s nagyon is helyi érdeküek reáliskolákká, vagy a még csekélyebb alappal birók polgári iskolákká alakuljanak át. E gondolkozásmódból kifolyólag kaphatta a sz.-kereszturi középtanoda a kétszeri megintést.[2])

Az emlitett törekvésre nézve legyen szabad a ministeri jelentések alapján a következő megjegyzéseket tennem: a 178 középiskola közül 13 van kevesebb népességü városban, mint a kereszturi.[3])

---

[1]) „Tanulmányok" czimü könyve 205 lapján.

[2]) Az elsőt 15180—1885. sz. a., hogy a középtanoda épülete a bennlakás és tanitás kettős czéljaira elégtelen és hogy nincsen elég rendes tanár. A másodikat 51317—1886. sz. a. hogy nincsen elég rendes tanár. A mult évi szept. 4-én Dicső-Szent-Mártonban tartott zsinati főtanács még egy r. tanári állomást szervezett. Van ma V. osztály és 6 rendes tanár.

[3]) L. 15-ik jelentés 190—195 lapjain.

Az 1884/5. ministeri jelentés szerint[1]) az egész magyar birodalomban összesen 23 gymnasiumnak és 4 reáliskolának teszen kevesebbet az évi kiadása, mindent összevéve, mint a sz.-kereszturi középtanodáé! 110 gymnasiumnak és 12 reáliskolának van kevesebb becsértékü épülete: 10 gymnasiumnak és 2 reálnak nincsen is épülete; 128 gymnasiumnak és 17 reálnak van kevesebb helyisége; 40 gymnasiumnak és 6 reálnak van kevesebb tanterme: 73 gymnasiumnak s 9 reálnak van kevesebb könyvtári helyisége, mint a sz.-kereszturi unitárius középtanodának.

Ezeket vigasztalásunkra jegyezgetém ki. A szegénység terhe könnyebbnek tetszik, ha látjuk, hogy többen vagyunk, a kik azt czipeljük.

A csekélyebb alappal birókat polgári iskolákká alakitaná át! Lássuk a sz.-kereszturi középtanoda alapjait:

Személyi fizetések alapja . . .	88,150 frt	— kr o. é.
Ösztöndijak és dologi kiadások alapja	33,867 frt	1 kr.
Összesen	122,017 frt	1 kr. o. é.[2])

Hol kezdődik a csekélyebb alap: hányadik ezer annak a kiinduló pontja, azt nem én határozom meg. Nekünk ennyi van, s ezt mi adtuk magunknak; a sült galambot nem igen ismerjük.

Intézetünk létesitése s szükségeinek a fedezése más szempontból nézendő, mint azoké, a a melyek az adópénztárból élnek. A mi költségvetésünk az emberek szivéig ér. A modern paedagogia és egészségügy, a felekezet, a nemzet emelése ez egy szóban összpontosulnak és nyernek kifejezést: áldozzunk. Hosszu időken keresztül üldöztettünk hitünkért, ez üldözés azonban nem lágyitott, de erősitett hitünkben. Jöhetnek még nehéz idők reánk, elnyomhat az ármány, irigység, de az eszme, mely Istentől van, élni fog. Nem rajongás ez! de az igaz ügy diadalában való hit. E hit, e tudat tartott fenn minket eleitől fogva és fenn fog tartani, mig humanisms, erény, igazság életre számitnak.

A ministeri 15-ik jelentés 104-ik lapján a van: a középiskola szükségessége függ az illető város vagy vidék népességétől. Éppen

[1]) Azért veszem ezt alapul. mert ez a legterjedelmesebb, lásd 428—469 lapjain.

[2]) Ezekhez járulnak évenként az iskolai dijak is. Az alapok 5—8%-al vannak elhelyezve. A személyi fizetések alapja — elkülönitetlenül — a vallásközönség közpénztárában van.

a miénkre találnak e szavak. Vallási érdek, politikai fontosság stb. előtérben vannak itt, csak a vak, és a ki nem akar, az nem látja.

Az emlitett tekintetek, szolgálatok, a melyeket ez intézet a felekezetnek, a nemzetnek, a mint az több oldalról kimutatható s a tárgyaltakból is eléggé kitünik, megkivánják, hogy e középtanoda erősittessék, fejlesztessék, ha főgymnasiummá nem is, de legalább hat osztályuvá, még pedig állami segedelmezéssel. Ingyen nem kérjük, visszaszolgáljuk az államnak a segélyt.

Megbecsülhetetlen az az áldozat, a mit az egyes felekezetek hoztak eleitől fogva a kulturának! Azt mondja Jakab Elek — emlitett levelében „a mi segélyt az egyház 1867. óta kap általában az államtól, jobbadán az egyházi igazgatás és ekklézsiák közszükségeire fordittatik. E középtanoda itt maradt árván, egyedűl, mint egy kősziklára helyezett vár, melyet csak a vihar ostromol, de oltalmat senkiben nem talál. Az állam elfogadta növendékeit tisztviselőnek, beosztotta hadsoraiba, elvette adóikat s az állam biztositása, a haza szabadságának védelme százanként engedte elvérzeni őket, de viszonzásul kedvezéseit nem éreztette. A székely-keresztúri unitárius középtanodát megalapitó és fenntartó székelység viszonzást kér e szolgálatokért az államtól és a kormánytól.“

Nem akadt olyan áldozó, a kinek nevét felvehette volna az intézet. Joggal azt irhatjuk homlokzatára: egyesek szives adományából épült iskola.

Kormányunk távol, de Anglia és Amerika közelebb volt a segedelmezésben. Az absolut hatalom szoritott, de igéretét nem fogadtuk el; nemzeti bün lett volna igénybe venni. Alkotmányos kormányunk sujt, dorgál; kedvezései nincsenek számunkra. Szivesen fogadjuk az intést, ha javunkat czélozza, különösen, ha a kor követelte szükségesek megtételére serkent, de ha még fokozódik, abban a mult századok mozgató rugóit látandjuk.

Molnár Aladár irja az unitáriusokról[1]: „a mint idők folytán létszámuk csökkent, azon mértékben növekedett iskoláikról való gondoskodásuk. Noha vallásuk miatt Mária Terézia udvarában különösen rossz szemmel nézték őket,[2]) mindamellett Borié államta-

[1]) L. Közoktatás története Magyarországon a XVIII. században 569 lap; és 600 lap Bécs. Cabineti levéltár 3566/1761. „und in diesen (azaz iskoláikban) vor allen andern excelliren.“

[2]) Ma már, Istennek hála, nem igy van. Szeretett királyunknak mult őszi kolozsvári látogatása alkalmával, éppen az ellenkezőről volt szerencsénk meggyőződni.

nácsos, a királynéhoz terjesztett jelentésében (1761) azt jegyzi meg róluk, hogy iskoláikkal a többi mindegyik felekezet fölött kitűnnek."

Mint régen, ugy ma is igyekezünk iskoláinkat jókarba hozni. Azonban óhajtanók, hogy századok óta tartó önvédelmi harczunk, ha fegyverszünetté válnék már valahára, hogy anyagi és szellemi erőnket vallásos és nemzeti életünk fejlesztésére fordithassuk!

Sándor János.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXV.

IF. FRANC ÁDÁM LEVELE AMSTERDAMBÓL 1667. FEBR. 15.

Ez érdekes levél irójának hasonnevü édes atyja, id. Franc Ádám a racovi rectorságból 1633. jul. 27-én érkezett Kolozsvárra, hová a szász unitár ekkl. papjának választották meg. 1643. nov. 28-tól 1655. aug. 15-én bekövetkezett haláláig plébanus volt.

Fiát, ifj. Franc Ádámot, az itt közlö t levél iróját, a kolozsvári ekkla küldötte külső akadémiákra, ugy látszik Sz -iváni Márkos Daniellel és Rázmán (Ád m) Péterrel egyszerre. Két utóbbi 1668. jun. 5-én érkezett haza, de ifj. Franc Ádámnak teljesen nyoma veszett. Sehol semmi adat arra, hogy valaha haza jött volna. E levélben éppen ennek igyekszik okát adni, már hogy valódi vagy keresett ok-e, arra nézve tartózkodunk véleményt mondani. Mindenesetre levele igen érdekes lap ama kornak hittani mozgalmairól és irodalmáról.

Eredetiben latinul van irva, hanem hogy a t. olvasók közül annál többen olvashassák, magyar forditásban közöljük.

A levélből nem vehető ki, hogy kihez volt intézve. Abban az időben id. Baumgarten Bálint volt a plébánus és rector; Pauli István szász pap és egyik tanár s Lacovius a másik tanár. A levél hangulatából azt gyanitom, hogy Pauli Istvánhoz volt intézve.

„Tisztelt rokon! Kedves atyámfia a Krisztusban!

Üdv és béke Istentől, a minden igaz jó forrásától s fiától, a keresztre feszitett J. Krisztustól — Neked s mindnyájatoknak, kik a Krisztus keresztjének hivei vagytok! szivemből kivánom.

Az idén és a tavaly négy levelet kaptam tőletek, melyek közül eddig még egyikre sem feleltem. Az elsőt 1665. nov. 16. irtátok, a másodikat jul. 22., a harmadikat auguszt 16. (t. i. t. Baumgarten Bálint keze által), a negyediket s utolsót 1666. nov. 15. És — noha mind oly becsesek, hisz oly drága kéz irta és feleletet érdemelnének, de körülmény és idő akadályt görditenek készséges tollam elé s csak a két utóbbira szándékszom felelni, mert ezek kényszeritenek ama sok panasz és gáncs miatt, miktől leveled hemzseg, s mik

szivem nagyon szomoritják. Nem tudok eléggé csudálkozni azon, hogy oly bizvást bizzátok fületeket bármire, mi alaptalan és bizonytalan s hogy e vagy ama dolog valódiságát nem a forrásokon keresitek, sőt hogy eddig bizonytalan, ismeretlen dolog miatt nagy keserüen törtök ki, hogy a jó tanácsot s intést fogadjam el, s epésen irt levélben szólittok fel, — s keresztényhez nem illően cselekesztek — pellengérre állitván tapintatlanságatokat. Honnan és kitől tudja kérlek az a Sárpataki, kit emlitsz s kit én nem tudom, ismerek-e, azt, hogy én egy gazdag özvegy egyedüli lányával házassági viszonyban állok, s hogy ezzel, mint bilincscsel, ugy ide kötöttem magam, hogy anyósom s az ő gazdagsága miatt lehetetlen innen kitépnem magam s feleségemmel hazámba költöznöm? Ugyan honnan és miért mondhatta ezeket az a készséges Bethlen, kit két év óta nem láttam, sem nem hallottam, hogy egyebütt lett volna, mint Galliában, midőn mindezek nemcsak alaptalanok és költöttek, hanem aljasak is, hiszen én soha sem nem mondottam, sem nem gondoltam ilyenekre, mert nem egy dologról van szó. De a másik sem igaz, hogy t. i. kereskedésre adtam volna magam. Mert, igaz, hogy kereskedő házában lakom s üzletvezető vagyok (librarum rationem habere), de szegénységtől kényszeritve teszem, nem tudván e szükségben minő életmódot válasszak: sem hajlamom, sem czélom, hogy mint kereskedő lépjek ki, avagy a kalmár szellemnek egészen átadjam magam, hanem, hogy mig visszatérhetek, legyen miből tisztességesen megéljek. A mit az az emlitett két hazafi mond, hogy ide szándékszom letelepedni, világért sem igaz. Noha nem tagadom, két véglet közt vagyok, keresztuton állok s nem tudom melyiket tegyem: maradjak-e, vagy hazamenjek. Mert mindkettőre erős és nyomós okok vannak, melyek közül egyik a hazatérést, másik a maradást javasolja, s némelyek nem kis borzalmat keltenek bennem s hazámtól elriasztanak, melyek közül legalább egyet — hiszen mindnyáját leirni sok lenne — még pedig a legfontosabbat, mint a többiek forrását s az ebből eredő többit legyen szabad ez alkalommal fölemlitenem.

Első tehát és legfőbb, hogy az a Dordracenus szellem köztetek is uralkodik, mely elvetek vagy világosabban szólva vallásotok alá azt iratja, hogy attól semmi szin alatt eltérni nem szabad. Az unitárius vallás követője és tanitója köteles megigérni és esküvel kötelezni, hogy csak ezt a vallást csepegteti másokba s csupán ezt fogja védelmezni és oltalmazni s a mi ezekkel együtt szokott járni, az ilyen embernél azt is megnézik, hogy ugyanazon törvény előtt köteleztem e magam, hogy igaz tagja vagyok az egyháznak, s fogok-e, vagy akarok e tudori vizsgát tenni, mert az egyház törvénye ezt határozottan sürgeti. Pedig soknak ettől eltérő nézete van s látom én, hogy sok olyant tanitnak ott, a mi a ker. vall. dogmáját inkább rontja, mint épiti s a mi a ker, szabadságot megsemmisiti. Ilyenek: a gyermekkeresztelés, mit ti gyakoroltok, holott az uj testamentumban nincs meg; hogy egy szónoknak, ki a más beszédét szónokolja el s nem ritkán tisztátalan életü, megengedik a beszédet:

szavait nem szabad kétségbe vonni, nyomozni, vizsgálni, vagy ellent mondani; — hogy nem szabad semmi magánegyesületnek tagja lenn hogy a testvéri szeretet, nyájas és előzékeny sziv kevésben s talá egyikben sincs; hogy testvér a testvért hurczolja törvényszékre attól büntettetik meg; végre hogy sok egyebet mellőzzek, kik türel mességre és elfogulatlanságra vannak utalva, Krisztusnak a bosszu tiltó s ellenségünket is szeretni parancsoló tanáról megfeledkezve fegyvert ragadnak s azokat, kiket szeretni, kikkel jóltenni, kikér imádkozni tartoznak vala, tüzzel-vassal üldözik. Mily örömmel vet tem észre egyszer némelyekből, hogy erőtök csakhamar megtörik járom alá juttok s a hatalom joga mások kezébe jut! Nem kis re mény táplált ugyanis, hogy e szerint a Krisztus keresztjét mi fogjuk két karral ölelni s a világnak és a Carnalis fegyvernek végső isten hozzádat mondunk s titeket mindenre készséges, szelid, jámbor juhokká fogunk tenni. Most, miután reményemben csalatkozva, látom hogy ezek a roszból rosszabba mentek s hogy azokból, kik Krisztus szent nyomdokait követni tartoznának, katonák lettek: nem tudom, mi jót reméljek, vagy mi rossztól féljek. Katonák közt élni, velük egy testté válni, életünket veszélynek tenni ki, s azt rontani rossz tettek látásával és hallásával, valóban kemény és szomoru dolog; különösen, ha remény nincs, hogy jobbra fordul: mig egyebütt az-alatt igen tág tér nyilik az égiekhez: nem hiányzik az erény számtalan eszköze, s alkalom van adva a naponkénti összejövetelre s azoknak közös szent cselekedetére, mik az isten dicsőségére s saját boldogságunkra vannak, a testvériség ápolására s a ker. tökéletesedés kötelességeinek teljesitésére, s mindez a lehető nyájassággal és szelidséggel. A mi gyülekezetünkből nem záratik ki a gyenge tag, nem a tőlünk eltérő nézetü keresztény: egy az akarat és egy a czél: hogy kegyes, szent és feddhetetlen életet éljen, s hogy mindent az igazság és becsületesség mérlegével mérjen; a mikre nézve valaki nem tud saját szelleme sugallatából eljárni, nézze meg Pál apostolnak a rómabeliekhez küldött levele XIV. XV. részét. Ezeket s hasonlókat téve megvidámitjuk életünket s imát küldve az Urhoz, igyekszünk hálát adni.

Ezek azok, melyek engem Hollandia földjéhez kötnek, s az ellenkezők, melyek hazámtól elriasztanak, mikhez hozzáveszem még azt a két levelet, melyet utóbb küldtél, mert ezek épen arra ösztönöznek, hogy a hazatérésre ne gondoljak. Egyébiránt e két leveledben kissé keményen hangzanak azok a nagy számmal összehordott szavak, melyekkel engem a könnyelmüség, állhatatlanság és hütlenség vádjával igyekszel feddeni, s a hazatérésre inditani: de még keményebben hangzik az, hogy az istenség bosszujával fenyegetsz, s azt mondod, hogy nem fog engem isten oltalmába venni, mely szavakat hogy vajjon a Krisztus kegyes és jóakaró szellemében szóltad-e, rád és a többi vallásos emberre bizom — itéljétek meg. Én ugyan nem láttam eddig példát az uj szövetségben, mely azt mondaná, hogy Krisztus és apostolai ily módon beszéltek volna; látom ellenben, hogy mindeniknek a feddésben, vádban és intelmekben szerénysége,

nyájassága, fénye és embersége tündöklött. De ugy hiszem, tán a szeretet és buzgalom diktálta neked e szavakat s nem oly indulatból mondtad, mintha szomoritani vagy ingerelni akarnál. Elhiszem, de még sem tudom ama szavakat az epésség és durvaság gyanuja alól felmenteni, minthogy azok oly emberre illenek inkább, ki magáról s lelkiismeretéről megfeledkezett, nem pedig olyanra, ki lemond a Világiaktól, felveszi a keresztet, nem retten meg a veszedelemtől, bármily kint kiállani kész. Midőn aggódó s gyötrő arczczal mutattam leveledet barátaimnak, mindenik bámult ridegségeteken s velem szemben tanusitott keménységeteken. Nem lehet oly könnyelmüen vádolni azt az embert, kit a Krisztus igéje hű szolgájának és sáfárának tartanak s ki mások előtt szelidséggel és jósággal tartozik járni. Meg kell hogy emlitsem ez alkalommal feleim véleményét ügyemről, melyet rájuk biztam megitélés végett s nemcsak kettőre, hanem egész testületre, az amsterdamira és rotterdamira: mindkettőnek tagjait különösen felkértem ez ügyben, melyért aggódva és bánkodva — noha hideglelés gyötrött — magam mentem Rotterdamba s ott előadtam hitsorsosimnak ügyemet, hogy az ur félelme szerint itéljék meg, előadtam és átadtam az eskümintát is, hogy vizsgálják meg, sürgősen kérve, hogy bármit ellenem vagy mellettem felhozhatni, azonnal bocsássák vizsgálás és itélés alá s ugy járjanak el, hogy inkább az isteni hatalomnak és akaratnak tetszedjék, mint nekem. A mi ugy is történt. Hiszen semmit sem mellőztek, mi megteendő vala, s ugy találták, hogy nincs ok, miért gyötrődjem — bánkódással s ama jelentéktelen eskűvel, mit egykor esztelenül tettem, nem ismervén még a menyei dolgokat s a keresztényi tökéletességet; ugyis igazságtalan az s olyan dolog, a miért nyugodt lelkiismerettel nem kezeskedhetem sem én, sem bármely jó keresztény senki előtt. Bizony senki fel nem foghatja azt közülünk, hogy ilyen vagy bármilyen esküt járatlan s korához képest még tapasztalatlan kereszténytől kicsikartok, sőt hogy itt a mi felekezetünkben a ker. szabadsággal határozottan ellenkezőleg oly szokás kapott lábra, melyre ti vakok nem látjátok be, mily veszedelmek származhatnak. Avagy nem bilincselik-e le az ilyen eskük a ker. lelket a magasabbra és menyeibbre töréstől, hacsak nem mondjátok, hogy az unitárius vallásban minden oly szent és igaz, mint kétszerkettő négy, mit csak a tapasztalatlan ember mondhat, senki más. Azért te engem amaz esküre akarsz kötelezni s annak figyelmes meggondolására szólitsz fel, hogy én azt nem tudatlanul fogadtam, pedig természetesen tudatlanul s a menyei és szellemi dolgokban legkevésbbé jártasan; s mindazokra nézve járatlanul, a miket tőlem kivántak, s a miket én az isten nevére való hivatkozással oktalanul hiába fogadtam. Hogy egy kissé okosabb lettem s a menyei szellemtől felvilágosultam, most látom be leginkább, mennyire tévedtem. Mert avval az alappal, melylyel megigértem, hogy az unitárius hitnek és vallásnak állhatatos védője s oltalmazója leszek, jól tudom azt is megigérhettem volna, hogy a kálvin vallást fogom védeni, hiszen egyiket ugy, mint a másikat nem ismertem még. Azt is tudom, hogy a Krisztus nem en-

gedi meg minden alkalommal az esküt, sőt egyáltalán tiltja, jól tudjátok hol, s épen azért egy komoly bünbocsánaton jóvá kellett tennem. Beismerem bünömet és hibámat, noha tudatlanságból és esztelenségből követtem el, s érette szakadatlan imával esedezem bocsánatot istentől, a könyörület forrásától, ki a hajló nádat nem töri el s a füstös szalagot nem égeti el, s a ki mivel mindig meghallgatja a komoly bünbocsánattal könyörgő bünbánók kéréseit, az én büneim bocsánatát sem fogja megtagadni. Hozzá folyamodom, ki egyedül tarthat meg és veszthet el, s felmentésem vagy elitéltetésem felett dönteni egyedül neki adatott, kitől függ, hogy fennálljak vagy bukjam. Hozzá folyamodom, reá hivatkozom, mondom, kinek hatalmában vagyok, élve-halva. Kivüle birom kegyes és boldogitó Krisztusomat, a türelmesség ama valódi példányképét, ki az én reményem, vigaszom és erős oszlopom minden szerencsétlenség és veszedelem viharával szemben, ki mindig tárt karokkal fogadja s kebelére öleli mindazokat, kik üdvöt adó keresztjét jóakarólag veszik vállokra, nem tekintve ezeknek korábbi sokszorozott büneit, hiszen a bünbocsánásra már előbb szent vére hullásával tett engesztelő áldozatot. Tehát nincs miért féltsem magamat és lelkem üdvösségét akár balról, akár jobbról jövő bajok és veszedelmektől, egyáltalában nem a feddésektől, sem semmi olyan valamitől, mi ronthatná vagy zavarhatná lelkem nyugalmát; mert mindig oldalamnál van a kivánt őr, ott van a Krisztus, ki mindig nyujtja jobbját. Általában (midőn az ő segitségével győzedelmeskedem, ki szeret minket) meg vagyok győződve, hogy sem a halált, sem az életet, sem a jelent, sem a jövőt, sem a mélységet, sem a magasságot, sem semminemü teremtett dolgot el nem különithetek isten jóságától, mely meg van Krisztus urunkban. Legyen elég a többék között ennyi az esküről.

Mielőtt másra térnék, komolyan figyelmeztetni kivánlak titeket, nehogy balra magyarázzátok, a miket irtam. Mert nem azért irtam én ezeket, hogy ellenségeskedjem, vagy hogy valamivel vádoljalak benneteket; de mert az a meggyződésem — és ezért, a mig jobb meggyőződésre nem találok, kész vagyok halált is szenvedni, s kész vagyok azt (elvet, meggyőződést) másokba is becsepegtetni. Bocsássatok meg azért is, hogy tisztelendő vagy tekintetes czimmel nem szólitlak titeket, s hogy tanitvány létemre hozzátok hasonlitom magam. Az elsöt az uj szövetség tana tiltja, a másodikat pedig annak a testületnek szelleme parancsolja, melynek feje a Krisztus. Mert mindnyájan a Krisztusi testületnek vagyunk tagjai, egymáshoz hasonlók. Nincs a keresztények közt himnemü vagy nőnemü, ur és szolga. Nekünk isten fiainak mindnyájunknak ugyanazon jogunk van, hiszen mindnyájan ugyanazon szentlélektől születtünk ujra, melyből az ur sem nyert többet, mint a szolga. Végre, ha mindnyájan testvérek vagyunk, testvéreknek kell hogy szólittassunk, nem uraknak, vagy afféléknek, miket a világiak használnak. De másra térek. Nagyon örvendek, hogy hollandi testvéreim és barátaimmal való ügyem elintézését a nemes és szeretett Lubinjeciusra biztátok. Ő ugyanis a dolgot a mily kegyességgel és emberséggel csak lehet, oly méltányo-

san fogja intézni, hogy mindenki előtt kedves lesz. Tudni fogja ugyanis e kitünő barát, hogy mit tegyen, s nem fognak hiányozni oly ellenfelek is, kik készen vannak, hogy ügyemet védelmezzék a másik párton levőkkel szemben bárkik lesznek azok. Hogy szóljak valamit már arról a költségről is, mit nekem utazónak s a külföldet látogatónak megszavaztak; azt látom, hogy te mily nagy czikornyával s mily nagyszerüen dicséred elöljáróink bökezüségét és kegyességét, de azt nem látom be, hogy eddig jól szimitottál, vagy hogy a költséget idején összegyüjtötted, mely elég lenne az életfentartásra s egyéb szükségesre. Ezt nem azért mondom, hogy a pártfogó urakat fösvénységgel vagy fukarsággal vádoljam; mert ez hálátlanság és embertelenség lenne szemben a jóakarattal; nem is vagyok oly hálátlan bamba, hogy ne ismerjem el jóakaratotokat, s ne gondoljam meg, hogy az egyh. vagyonnak sulyos, nyomasztó körülményei közt is segitettetek rajtunk és nyomorunkon. Én ugyan, ha valaki igen, én hálásan ismerem el, s elismerem, mig lélek lakik bennem. A mire tehát figyelmeztettelek, csak azért tettem, hogy legalább megmondjam, mily ok nélkül mondod s mintegy erőszakolod, hogy a nekünk adott pénz elég lehetett volna, — nem osztván ki azt a kellő időben. Azt vetitek szemünkre ugyanis, hogy már korábban haza kellett volna térnünk s arra küldetett 350 imperialis. De mi más volna ez, mint azt mondani, hogy ostromoljuk az eget s a tengert merjük ki? Hát melyikünk mászhatná meg amaz ismeretes veszélyes hegyeket, melyek elénk emelkednek vala? Mi hárman kis emberek? Mi, kiket Deák Tóbiás ur és többen mások jó előre figyelmeztettek, hogy ne rohanjunk önként a halálba, mi tartoznánk szembeszállni e biztos veszedelemmel? Nem magatok irtátok-e, hogy Magyarországon az erdélyieket, különösen a kolozsváriakat kutya módjára gyilkolják a császáriak? Nincs elég példa is reá? Nyitva van-é Lengyelország felé is az ut, mely mindenütt utonállókkal és háboruval van elárasztva. Nem látjuk-é több példáját a legyilkoltaknak, nem a békés tanulóknak, hanem a felfegyverzett s nagy kisérettel ellátott lengyel nemeseknek? Mit tennétek, kérlek, ti ez esetben? Hanyathomlok rohannátok a veszedelembe? Ezt bizony ép elmével senki sem hiszi. A mint tehát akarjátok, hogy nektek legyen dolgotok, engedjétek meg azt másoknak is, s a mások életét is — mint a magatokét — becsüljétek (mert a Krisztus tanitványai vagytok). Midőn igy Scylla és Charibdis közé jutva, nem tudjuk merre forduljunk s a kettő (t. i. a távozás és maradás) közül melyiket válasszuk: kénytelenek valánk, hogy legalább tisztességes életet éljünk. Erre kelle forditanunk az emlitett 350 imperiált, melyből még egy kis tartozást is le kelle vonnunk. Ez miután elfogyott s uj segélyküldésre nem gondolhatánk: uj életmódot, uj jövedelemforrást kelle megfognunk. És pedig Sz. Iváni ur Ádám Péterrel Angliába menve, tanitással foglalkoznak s ott élnek — ugy tudom — derék módon. Én pedig Amsterdamban néhány derék s tisztességet szerető férfiu jóvoltából éltem jó darabig. Azután — előbb könyvek javitásával s sajtó alá rendezésével, majd kereskedőknél könyvvezetéssel (mercatorum libros curando) sze-

reztem meg szükséges költségemet. Innen van az, hogy életem fentartásáért s tanulmányaim folytatásáért álmatlanságot és munkát nem kiméltem, sőt éjet-napot izzadtam, egy negyedórát sem engedtem elrepülni, éjjeli álmomat megraboltam, (melynek tanuja Crellius és Slichtingiusnak ama két vaskos kötete, melyet miután lemásoltam, rendeztem) melylyel állandó betegséget szereztem magamnak, mely mint hű vendég tapad hozzám, mely képtelenné tesz szónoklásra, beszéd előadására, s mely igy lassu sorvadással emészt. Innen van végre, hogy (idők folytán) a jók és alázatosak barátságában s társaságában megtanultam, mily szép és nemes dolog magasztosabbra s hova-tovább üdvösebbre törekedni, s hogy hazám és ennek erkölcseinél többre becsüljem Hollandiát a ker. valláshoz illőbb erkölcseit, a mit azonban ugy mondok, hogy ne vegyétek rosz néven és a mint lelkiismeretem követeli, a mit minden cselekvendők és elhagyandók s szabályának állitok. Az a 120 imperialis. melyet a számüzött atyafiak*) adtak, s az igen tisztelt patrónusok. kiknek örök hálával tartozunk, közelebbről elküldöttek, nekünk átadatott. Átadatott az a 60 imper. is, melyet az enyémből megtériteni igértél. Noha 66-ra emlékszem, mennyit az atyafiak emlitett pénzéből kellett volna kapnom, de a te utasitásodból csak 60-t kértem, a mennyit otthon az enyimből kipótoljatok. Igen köszönöm neked is s hálás leszek e jótéteményért végső lehelletemig. A Koevenditől küldött 30 aranyról én eddig semmit sem hallottam, sem Baumgartus nem emlékszik, hogy ama pénz nyomozása reábizatott volna. De ki az a Koevendi, miért nem figyelmeztetett minket ama pénzre, aztán mikor és kinek adta át azt a pénzt, szeretném tudni. Hiszen ha valamelyik boroszlói kereskedőnek adta át, az bizonyosan vagy magánál tartotta, vagy Hollandiába küldötte. Ha az előbbit teszi, figyelmeztetendő vala, hogy a másét ne tulajdonitsa el; ha az utóbbit, kötelessége megmondani, hová és kihez küldötte.

A számüzött atyafiak számára Hollandiában gyüjtött pénz, ugy hiszem, az Erdélybe menekült atyafiakhoz jutott. Kivánom, hogy ezt nekünk jelezzétek. Meg kell persze azt is mondani, hogy mekkora összeg volt az; mert nekünk azt tudnunk kell, minthogy mi azt nagy kamattal, s hitfeleink nagy hasznára küldöttük Boroszlóba, mely nyereségnek fedeznie kellett a hosszu késésből eredt veszteséget, mit ürügyül hoznak vala fel a váltólevélben járatlan atyafiak, a mint ezt a Verrinushoz és Lenichiushoz küldött levélben láttuk. Az egész összeg volt 1866 és fél imperialis. A kamatnak ha nem több, legalább 200 impernak kellett lenni. Az iratnak pld. az ad értéket, ha az atyafiak nemcsak egy, de többnek kézaláirásával ellátott nyugtatványt adnak, melyben elismerik, hogy a pénz hozzájuk ment. Inditványoznám azt is, hogy köszönjék meg levélben az adakozó hitfeleknek e bőkezü adományozást, mert ugy vélem, evvel ujabb gyüjtésre, gyorsabb és szivesebb adományozásra ösztönözik őket. A levél nemes Lubinjecki közvetitésével hozzám jöhet, én meg-

*) Az Erdélybe menekült lengyel unitáriusok értendők.

czimezem s maga idejében a nyilvános gyülésben előterjesztem. E dologról értesitsd tiszt. Lachovius urat, igen igen üdvözölvén nevemben, s figyelmeztesd, hogy a Guczi részét váltólevél mellett Boroszlón át hozzám kell küldeni, aztán én átadom neki, mert azt az összegből ki nem lehet venni, minthogy már Boroszlóba küldetett. Nagyon sajnálom, hogy hamarább nem mondtátok meg, hogy a Baumgarthus Bálintnak szánt pénzt vegyük ki az összegből, mielőtt Boroszlóba küldtük volna. Mert nem károsodott volna 20 imperiállal, a mint károsodott, mikor a váltót Hollandiába küldte. Ez elkerülhetetlen, mert mig innen Németországba nyereséggel megy a pénz, ide vissza veszteséggel jő; ugy annyira, hogy ha innen Boroszlóba 200 imperial 20-nak a nyereségével megy, ugyan annyi a veszteség, ha visszajő. Azonkivül figyelmeztetni kivánlak. hogy a derék Bálintnak adott pénz vagy költség 60 imperiálra olvadt, s ez csak annyi időre való, a mennyit leydeni tanulmányaira szánt. Azt határozta ugyanis (s ezt az én javaslatom következtében,) hogy még öt hónapig Leydában ül, távollétének többi idejét pedig Amsterdamban tölti, s ott theologiai tanulmányait végzi, vagy legalább folytatja a páratlan férfiu Pontanus Izsák ur keze alatt, ki csak most választatott a meghalt drága Palemburgius helyébe; Pontanus — mondom — s tisztársa Lymburgius vagy Curcellerus Gedeon vezetése alatt, (mert még nincs eldöntve, hogy e két férfiu közül melyik érdemesittetik a tanári székre.) Ezt azért mondom, hogy e kitünő ifjú oly jelentékeny veszteséggel pénze fogyta miatt ne legyen kénytelen Leydához kötni magát. A remonstransoktól pedig különösen a derék Palemburg jóltevő halála után nincs mit várni, mint a kiktől nagyon nehéz kölcsön kapni. Nem is szeretném, hogy tőlük bárki is a mieink közül egy fillért is elvegyen kölcsön — nagyon sok ok miatt. Ezt nem boszankodásból, de higgadt tapasztalásból mondom. Leirnám neked erre vonatkozó tapasztalataimat, ha az idő rövidsége engedné. Felhozok egyet legalább ezek közül, hogy itéld meg: ugyanis 12 ezer imperialis gyüjtése helyett alig szedtek össze 1500 frt az összes remonstransok — azt is kénytelen-kelletlen és Naeranustól kényszeritve. A többi pénzt adták a mennoniták, azok különösen, kik magán Collégiumokat látogatnak, s kik számra nézve határtalanul távol vannak a remonstransoktól, sokan olyanok, kik varrással és szövéssel szereztek össze egy kis pénzt. Hozzáteszem, hogy a remontransok oly feltétellel adakoztak, hogy többet ne forduljanak hozzájok s uj segélygyüjtésről ne beszéljenek a hitsorsosok, mig ellenben mások készek voltak harmad-negyedizben is adakozni. Pontanus, ki az összes ,között kitünt tudományban és nemesszivüségben, maga sem ment ez ügyben. Jól emlékszem, mit tett velem és másokkal, — s mégis csaknem feledésbe ment. Magam is sokszor szemére vetettem ezt, — maradt azért és növekedett a barátságunk. Nem mellőzhetem hallgatással ez alkalommal, hogy Zwickerus, kit 5 hónap alatt nem láttam, legtöbbnek kegyéből kiesett, s soknak szeme előtt gyanus lett; még pedig két okból, 1., hogy Galenussal veszekedve, epébe mártott tollal festette le ezt ugy, hogy

a leghitványabb udvari bolondot nem lehetne rutabbul lefesteni. Egy hosszu névsorban — ha jól emlékszem — 21 gúnynevet rakott rá. Elnevezi csalónak, igazságtalannak, hamisnak, hiunak, majomnak a jó ügyek felforgatójának — hogy több gúnynevet ne emlitsek kitünő jelességeért, mikkel e páratlan férfiut felruházta. Másodszor, hogy Vossius maradékainak örökségét, (Voss. az ő házában halt meg s végrendelet tételre ösztökélte — s a gyermekei tudta nélkül csaknem erőszakolta.) jogosan és jogtalanul magára ruháztatta, s abból Vassius gyermekeinek egy fillért sem adott, noha figyelmeztette és kérte sok derék férfiu, kik közül némelyeket gunytárgyává tett. — Félek, hogy rövid időn törvényszékre hurczolják, s visszaadásra kényszeritik, miután Ladenbachiát kiverte házából. Hosszu volna mind felsorolni, a miket tett még azelőtt és azután is őszinteségének beszennyezésével. Bizony senki sincs, ki azelőtt nagyra becsülte, hogy most ne nézné görbe szemmel. De másra térek.

Nagyon köszönöm neked amaz emberséget és jólelküséget, hogy kérésem teljesitetted, mikor azt a három gyűrüt küldötted nekem; azonban sajnálom, hogy nem az enyimek: mert nem akarok igazságtalanul idegen birtok tulajdonosa lenni; noha nem tagadom: azt hittem s maig is azt hiszem, hogy azok a gyűrük örökségi jogon szállottak reám egykor, s épen azért szeretném tudni, hogy vajjon nem tévedek? Ha pedig a tied és jogos birtokaid, kivánom és kérem, hogy értéke adassék át az asszonynak és ha ugy talál lenni, hogy Hollandiában maradjak, (a mit azonban legkevésbbé sem merek állitani), az egyház minden költségeit kifizetem az én javaimból, a mint az eskütételben megigértem és köteleztem volt magamat. De köszönöm ama sokféle iratot is. Megnézzük és átvizsgáljuk őket, s ha méltók napvilágra jönni, sajtó alá is bocsátjuk.*) Találtam egy szegletben sok másféle irást, egy már régen meghalt remonstrans pap fiánál, némelyeket az atyafiak kihuztak, s ugy küldték el ama papnak, — melyeket ha élünk, még e nyáron átfutunk, s a mennyit sajtóra méltónak tartunk, annyit sajtó alá adunk. Bárcsak a mi másoknál van, mind az én kezem között volna. Mert ha valaki igen, én bizonyosan arra törekedném, hogy mindenik arra való napvilágot lásson és hogy az igazság s az isten dicsősége terjedjen. Crelliusnak várom nehány sajátkezü iratát fiától, Kristóftól, miket már régen igért — hogy elküld. Steghmann Joachimnak, „de norma et judice Controversiarum" cz. sajátkezü vitairatát magamnak akartam tartani, minthogy hasonnevü fia éppen ott állott, hogy családjával együtt Erdélybe menjen. A minap aztán el is határozta, hogy megy, mert — ha nem csalódom, — némelyek megsértették: de úgy látszik, rövid időn megváltozott szándéka, látva, mily szeretettel forognak körülötte némely atyafiak. Elhatároztam, hogy a tiszt Baungarten ur „Antitriteia"-járól irok neki, hogy maradjon fenn (műve) egy kis ideig legalább, A rakovi nagyobb káté Simplicius Jánostól (ez Slichtin-

*) Vajjon miféle iratok lehettek ezek? Mi történt velök? Érdemes lenne Hollandiában huzamosabban tartózkodó valamely hazánkfiának utána kutatni.

gius) átnézve és bővitve már sajtó alatt van, s ugy hiszem, rövid időn készen lesz. Ezt a többi könyvvel, miket számodra vettem s még veszek, — ha isten is ugy akarja — elküldöm nektek, nem felejtvén el Wolzogenius ama munkáját, melyet kivánsz.

Arra kérsz, hogy a Heltiana nyomdáról, — minthogy, a mint én is hiszem, evvel elégitheted ki Ravius urat — mondjam el röviden véleményemet; tehát megmondom: ha vissza mennék is, semmi hasznát sem vehetném, részint a betük hiánya, részint azok régisége miatt; a régiség miatt azért, mert azok a kopott betük ujakkal nem elegyithetők össze, a fogyatkozás miatt azért, mert ilyen betük e vidéken nem szerezhetők. Azonkivül a nyomda szerkezete nekem semmiképp sem tetszik. Nem tetszik az sem, hogy az a fejérvári nyomda Kolozsvárra vitetett, hiszen, a mi hasznunk volt, mind a kalvinistákra fog háramlani. Azt mondom, nem érdemli meg, hogy nehány iratért nyomdát állitsatok, mikor itt van készen, melyet használhattok tetszés szerint. Ha mégis kedvetek jő a Heltiana nyomdát kijavitni, betük szerzésére bizvást megkereshettek engem, csak azt mondjátok meg, milyen betü kell: szálló vagy emelkedő, („descendian v. ascendian") a neveket és alakot meg tudja mondani Vásárhelyi, kit melegen üdvözlök. Nem oly régen, midőn Praevostia urnő halála után holmi papirosokat nézegettem, véletlenül egy csonka levélre bukkantam, mely b. e. atyámnak volt irva, s Rákóczy fejedelem felfogta s a református theologusoknak Hollandiába küldötte, a melyet Boétius theologus, a ki olyan valamit akart, mit Calvin Servéttel, megczáfolt, vagy a melyhez piszkokkal és szidalmakkal járult. A vége és az aláirás megvan. A vége ez: Azonban a rossz hirek könnyen rossz gyanusságot gerjeszthetnek irántunk, a melyek a kegyed levelét meg fogják czáfolni, ugy azonban, hogy senki ki ne találhassa, hogy én ezeket irtam kegyednek.

Szeretném tudni, milyen az a levél, s ki ir a. A másolatát is szeretném birni, természetesen, ha nektek meg van. A Dudith levelén kivül, melyet elküldtél, másokra is akadtam, a Dekához(?) iratakra.*)

Még többet irnék, de Szentiványi ur nemsokára szándékszik hazamenni, közlöm vele a többieket. A remonstransok leydeni ekklézsiája, miután megnövekedett, két részre oszlott. Az egyik Varmundban, a másik a városban tartja istenitiszteletét, pedig ellenezte a hatóság és papság. Mi a napokban nyertünk igen bölcs mérsékletü elöljáróságot. Ugyanis három consul épen remostrans. Két barátomról nem irok, mert már ők irtak nektek. Mondjátok meg kérlek, hogy Preussius vagy Slichtingius a Crellius és Slicht. művének nehány példányát elküldötték-e nektek; mert vagy ötven pár hozzájuk már elment. Preussius a brandenburgi fejedelem rendelete következtében a minap azon gondolkozott, hogy hozzátok menjen. De még Marchiában van s ugy hiszem, több évig itt lesz. Végre bevég-

---

* A következő oldalon az ángolok és hollándok közti háboru folyását irja le, melyet mint reánk érdektelent, elhagytunk. Közlő.

zem levelem. Isten, kinek hatalmában van az emberi sziv, igazgassa a mi lelkünket, hogy kötelességünkről meg ne feledkezve, az Úr munkájában buzgók és kitünők legyünk, tudván, hogy küzdelmünk nem haszontalan az urban. Adja a megtartó istenünk, hogy gyönge emberek hatalmasan erősödjünk lélekben s hittel lakjék sziveinkben a Krisztus, hogy követhessük a jókat megerősödve és meggyökerezve a jóban, mely mindenütt ott van, magasságban és mélységben: hogy ismerjük meg Krisztusnak ama magasztos szeretetét, hogy teljünk be istennek ama teljességével. Krisztus — a szelidség és türelem amaz igaz példányképe, — vezéreljen utainkban, hogy bármit elviselni készek legyünk, hogy tanuljuk meg — a mint illik, — ugy eljárni kötelességünkben, a melyre hivatva vagyunk, hogy lelkünk egész erejével, — de gyöngéndségével — harag fékezésével, szeretetteljesen segitsünk egymáson s a béke kapcsával igyekezzünk a lélek egységét megőrizni. Adjon — mondom — nektek a Krisztusért élni kivánok, erőt, hogy türelmes és szép lélekkel fogjátok fel ezt, t. i. hogy tiszta, szerető szivvel cselekedjetek, s értsétek meg, hogy én nem a magam, de a közjólétre törekszem, s előbb az isten nevének dicsőségét, aztán életem boldogságát keresem. Bocsáss meg kedves atyámfia e sietős és zavart irásért, — üdvözöld a kiket kell, s légy üdvözölve barátaidtól. Isten veled ujra meg ujra s szeresd a Krisztusban testvéredet és atyádfiát

Amsterdam, 1667. febr. 15.

Franc Ádámot.

Eredetije az unitárius Vallásközönség levéltárában, Fasc. XLI. nro. 6.

Közli: Benczédi Gergely.

DÁVID KIRÁLY ZSOLTÁRAIBÓL.

CXLIV. ZSOLTÁR.

Lantomnak hurjai
Uj éneket zengnek,
Dicséret mondással,
Az erős Istennek.

Kinek oltalmában
Király s szolgák állnak,
Hogy ne ártson éle
Gyilkoló szablyának.

Szabadits meg, ments meg,
Idegen kezétől:
Hazugok, álnokok
Vészes seregétől...

Ifjaink, leányink,
Mint virágok, kövek,
— Templomékességben —
Szépen fejlődjenek.

Tárházunk bősége
Szükséget ne érjen,
Juhaink ezrével
Legeljen az éren...

Kövér barmainkat
Ellenség ne lássa,
Községünk házait
Fegyvere ne bántsa!...

Boldog nép, a melynek
Vagyon ilyen dolga,
Boldog nép, a melynek
Istene — Jehova!...

Rédiger Géza.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1888. január.

(Renan Ernő legujabb műve: L'histoire du peuple d'Israel, tome 1-er Paris. Calmann-Lény. — „Az erkölcstelen irodalom ellen alakult szövetség." „Pascal levelei"-nek uj kiadása, Havet E.-től.)

Szerkesztő úr!

Hogyha Renantól valamely mű jelenik meg, lehetetlen, hogy az ember figyelmen kivül hagyja, s főleg, ha az oly érdekes dolgot tárgyal, mint Izrael népének történelme. S nemcsak hogy a tárgya nagyérdekü, hanem azt is tudjuk, hogy irója szakavatott, mert már negyven év óta foglalkozik bibliai tanulmányokkal kiváló előszeretettel. Ki ne ismerné Renánnak a kereszténység két első száz évéről irott műveit, melyek közül a legelső a „Jézus élete", mely megjelenésekor oly nagy hatást keltett volt. Az olvasó — meglehet — különösnek fogja találni, hogy Renánnak uj munkája, mely a sorozatban a negyedik kötet, tulajdonképpen nem egyéb, mint bevezetés az ő nagy munkájához, „A kereszténység eredeté"-hez, mely ezelőtt pár évvel jelent meg. Némelyek talán azt mondhatják, hogy sokkal logicusabb lett volna először a bevezetést adni, s azután vizsgálni a kereszténységet, mely a judasimus szülötte, s főleg midőn ő az apostolok korát megmagyarázhatlannak tartja amaz eszmék nélkül, melyek Izrael szellemét mozgatták.

Erre nézve hadd álljon itt a szerző felelete, melyet jelen munkája előszavában tesz: „Hogy nem követtem a chronologicus rendet, hogy „Jézus életé"-vel a tárgynak a közepén kezdettem, az onnan van, mert az ember nem tudja, hogy meddig él, s én mindenekelőtt a kereszténység első ötven évét akartam tárgyalni. Aztán azt is meg kell vallanom, Jézus élete engem nagyon vonzott". Ez mutatja, hogy minő fontosságot tulajdonit az iró a kereszténység eredetéről való tanulmányainak. A következő sorokból láthatjuk, hogy Renan általában mily nagy előszeretettel szentelte magát a bibliai tanulmányoknak és minő öröm tölti be, midőn arra gondol, hogy az ifjuságában maga elé tűzött feladatot befejezheti. „Megvallom, mondja, hogy a

midőn munkámat eléhaladni látom, az ezen érzett öröm oly erőt kölcsönöz nekem, hogy azt befejezhetni is remélem. Akkor aztán boldogan éneklem én is az ősz Simeonnal: Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum, in pace.“

Az előszó, melyből e sorok véve vannak, szép és nagy gondolatokat foglal magában; de rosszul itélnők meg Renan szellemét, ha azt hinnők, hogy ő távol tartotta magát minden többé vagy kevésbbé bölcselmi képzelményektől, s főleg a paradoxonoktól. Renan szelleme mintegy játszik a paradoxonokkal; némelykor ugy folynak a tollából és egészen természetesen és oly vervével, hogy kimerithetlennek látszik. S hogy ha e műve előszavában hiányoznak is, magában a műben nem nehéz ilyeneket felfedezni. Sőt annyira szembetünően jelentkeznek, hogy némely biráló azt a kérdést teszi fel, ha vajjon azok önkénytelenek, vagy szándékosak-e. Én a magam részéről azt hiszem, hogy azok az ő rendszeréhez tartoznak, s hogy ő gondolataiban legkevésbbé sem lát semmi ellenmondást, szóval, hogy az reá nézve nem létezik.

A mint már emlitettem, munkájának vezér-eszméje: hogy a judaizmus a kereszténységre való vallásos előkészület; a judaizmusnak ennél nincs más lét-oka. Abban minden is a patriarkák ideje óta a kereszténység felé hajlik. Annyira, hogy Izrael történelmében mindaz, a mi e különös és határozott czéltól eltér, csak tévedés, hiba; ellenben minden, a mi a vallásos eszme ama folyamában halad, mely a kereszténységre vezet, igazság. Annyira, hogy Izrael népének eme történelméről, melyet Renan irt, azt lehet mondani, hogy az sokkal inkább megközeliti az egyházi hagyományt, mint a német iskolának e tárgyról irt elméletei. És itt van már egyike azoknak az ellenmondásoknak, melyekről beszéltem. A modern kritikusokkal egyezőleg Renan nem késlekedik elismerni, hogy a Pentateuch-nak nem Mózes a szerzője.

De aztán mégis ugy veszi, mint hogyha ezeknek authenticitások meg volna állitva. S még hozzá megkisérti bizonyos részek szerkesztését távolabbi időre vinni vissza, de egészen önkényes módon. Igaz, hogy neki szüksége van a korábbi keltezésre, hogy alapot adhasson amaz eszméjének, mely szerint az izraeliták vallása monotheismussal kezdődött. Szerinte nem a prófétismus volt az, mely megteremtette a monotheismust a hébereknél: az megvolt már kezdetben, de aztán eltértek attól. E felfogás teljesen ellenkezik azzal, mely e tárgyra vonatkozólag ma általánosan el van fogadva. A németországi és hollandi kritikusok abban a nézetben vannak, hogy a zsidók, mint minden más nép,

eleintén polytheisták voltak és hogy csak később a prófétismussal jöttek a monotheismusra. S a mi a régiséget illeti, melyet Renan a Pentateuch némely helyeire nézve igényel, oly tudósok, hogy többet ne emlitsek, mint Reuss és Kuenen. azt valódi értékére szállitották le. Renan ellenmondásait eléggé illustrálja, mi az ő módszeréről tájékozást ad, a következő idézet. Lássuk mit mond Izrael népe történelmének irója Mózesről: „Hogyan fogjuk fel az emberiség mythikus nagy alakjai közt eme colossalis alakot, a kinek a régi elbeszélések a legfőbb szerepet tulajdonitják Izrael kijövetelében? Erre nehéz feleletet adni. A legenda egészen elfödi őt és bármennyire valószinünek lássék is az, hogy ő létezett, mégis lehetetlen róla ugy beszélni, mint más istenitett vagy transformált emberekről beszélünk... Mint vegyült faju hivatalnok Egyptomban testvérei feletti felügyelettel megbizva olyan szerepet játszhatott, mint most a mulattok Szent-Domingó szigeten és a kiszabaditásnak lett vezére, — ez igenis lehetséges. De az is éppen ugy lehetséges, hogy az exodus emez elbeszélései, a melyek annyira át vannak szőve mesével, sokkal mythikusabbak, semhogy az ember rendeseknek gondolná: s ezekből az elbeszélésekből semmi egyebet nem kell megtartani, csak az Egyptomból való kijövetel és a sinai félszigetbe való bemenet tényeit." Nekem ugy tetszik, hogy ez elég tiszta, elég világos. A legenda, a mythos légkörében vagyunk. És ezek ködében bajos tisztán látni, nemde?

Nagy tévedés. Halljuk csak tovább Renánt. Éppen ugy folytatja elbeszélését, mintha az egész történelmi dolog lenne, mintha az előbbi sorokat, melyeket idéztem, nem is irta volna. Elbeszéli sorra az Egyptomból való kijövetel részleteit. S Mózest, kit elébb mythikus alaknak tüntetett fel, egyszerre valóságos élő személy gyanánt jeleniti. A héberek csodákat mivelnek, de erejüket főképpen az egyptomiaktól nyerik, a kik velük voltak, s különösen Mózestől, a kit ugy kell tekinteni csaknem, mint egyptomit, s a kinek szerepe sokkal inkább hasonlit egy oly törzs főnökéhez, mint Abdel-Kader, semmint oly vallás kijelentőéhez, mint Mahomed." Én csak e példára szoritkozom, de ilyet még idézhetnék akárhányat. Igaz, hogyha Renan csak a biztosan megállapitott tényekre szoritkozik Izrael népe történelmének megirásában, csak fejér lapot ajánlhatott volna emez igen érdekes és kitünő kötet helyett, melylyel megajándékozott. De ez nem tarthat vissza attól, hogy a valódi történelem és a bölcselmi kritika szempontjából ki ne mondjuk, miszerint a felvételek és általánositások eme szakadatlan sorában van nehány igen sajátságos. Hanem

azért a könyv érdekességéből semmit sem veszit, ellenkezőleg nagy vonzerőt gyakorol. De végre is, ki az efajta tanulmányokhoz szokva van, önkénytelenül igy szól: nagyszerüen van irva, de ez még nem minden.

Renan, müve megirásában eleitől fogva ugy halad, hogy aztán összehasonlitást tehessen Izrael népének történelme s a görögöké és a rómaiké között. Szerinte e három nép történelmének egyesülése providentialis terv fejleménye, mely abban áll, hogy az emberiség mind közelebb jut az igazsághoz, s mind magasabbra emelkedik a világosság felé. De e három nép történelmének folyamaiban tulajdonképp csak két szellem hatásáról lehet beszélni: a görög és héber szelleméről. Ennek a két szellemnek hatása érezteti magát a jelenkori civilisatióban is. A görög szellemből származott reánk a müvészet, bölcselem és a természettudomány; a héberből az erkölcsi lelkiismeret, a tiltakozás mindaz ellen, a mi igazságtalan és a szenvedők iránti rokonszenv. De Renan általánositásával ennél még sokkal tovább megy. Megkisérti azt alkalmazni a politika terén is és azt mondja, hogy a liberalismus a görögöktől jött, a socialismus meg a hebraismusból és a kereszténységből. Nem szükség mondanom, hogy ez állitás hamis. Azelőtt, ki ismeri a régi Görögországot s Renan bizonyára ismeri, világos, hogy a mit mi a politikában liberalismusnak nevezünk, a görögöknél a legkisebb mértékben sem létezett. Az állam volt minden és az egyén semmi. De Renannak szüksége volt arra, hogy idáig vigye az ő tételét. Következőleg e kötetben, itt és ott, talál az ember oly dolgokat, melyek a logikát tulugorják, a mi nagyon sajnos.

Emlitettem fennebb Renánnak azt a nézetét, hogy a héberek vallása monotheismussal indult ki. Ez az, a mit ő a sátor monotheismusának nevez a patriarkák idejében, vagy még a primitiv Elohismus korszakának. A patriarkáknak egy istenök volt, a kit ők pap nélkül s hivatalos szertartás nélkül imádtak. Aztán jött a helyhez kötött isteni tisztelet, mely visszaesés vallásukban. Az isteni tiszteletet szervezik, behozzák a véres áldozatokat s vallásuk babonás lesz. Elohimot Jahveh váltja fel, a nemzeti isten, a ki féltékeny s nem egyszer kegyetlen. Végre a IX-ik százévben jőnek a próféták s visszaállitják a patriarkai korszak monotheismusát, melyet megtisztitanak s előkészitik az utat a Jézus tanitására.

Ez a felfogás, a mint látni lehet, meglehetősen külömbözik attól, melyet a kritika ma az eredetek tanulmányozása után elfoga-

dott, mely szerint az emberiség eléfelé halad, és pedig, ha szabad úgy mondanom, egyenes irányban, a barbarságból indulva ki, hogy megérkezzék a kereszténység tiszta szellemiségére. S éppen ez az, a miért némely kritikus azt mondja, hogy Renan teljesen conservativnek mutatja magát, hogy csaknem az egyházi és népies hagyományt követi. A hagyomány is tényleg úgy tartja, hogy a héberek monotheismussal kezdették, hogy közetlen kijelentést nyertek: aztán a bálványimádó népekkel való érintkezés következtében eltértek ettől s a próféták meg ujra visszavezették. Szóval az egyházi hagyomány a vallási fejlődést a héber népnél egészen másképp fogja fel, mint más népeknél.

Renan az ő gazdag és hatalmas müvészi adományával néha öszszehasonlításokat tesz, melyek elég érdekesek, de a melyeket az ember aligha várt. S még azt is hozzá kell tenni, hogy némely öszszehasonlítása a jóizlés hiányában is szenved. Igy pl. mikor II. Ramses egyptomi királyt XIV-ik Lajoshoz és Dávidot Napoleonhoz hasonlitja. Egyes korszakok és népek eszméinek és dolgainak állását kitünően tudja nehány megragadó vonásban jellemezni. Igy például, mikor a héber népnek aspiratióit és vágyait rajzolja: „Izrael két ellentétes dolog után vágyakozik; olyan akar lenni, mint mindenki és a mint a milyen senki; azt igényli, hogy egyszerre egy valóságos elviselhető sorsnak és egy lehetetlen eszményi álomnak élhet. A profétismus és a királyság kezdettől fogva egymással szembe vannak állitva. Egy világi állam engedelmeskedve a világi államok minden szükségeinek és egy theocraticus demokratia folyton aláásva a polgári rend alapjait, ime a harcz, a melynek fejlődése betölti Izrael egész történelmét és annak annyira eredeti jelleget ad.“ Hogyha Renannak minden nézete ily igaz lenne, mint e sorok tartalma, müvéről el lehetne mondani, hogy az tökéletes.

De itt már meg kell állanom, mert ha minden jegyzetemet felhasználni akarnám, egyébről nem beszélhetnék ez alkalommal csak „Izrael népe történelméről“. Az első kötet, mely a héber nép eredetével kezdődik, Dávid uralkodásáig jön le. Renan e kötetben ugyszólva csak elbeszélést ad. A források és bizonyitékok kritikáját más kötetekre hagyta.

Mindazok mellett a megjegyzések mellett is, melyeket tettünk, e könyv a legnagyobb mértékben érdekes. Lehet, hogy az ember nem osztja mind az ő nézeteit, de lehetetlen végig nem követni őt; némelykor az ember türelmetlenkedhetik az ő következetlenségei miatt, de kiváncsian fordit a másik lapra és olvassa elbeszélését, mely vonz, bá-

jol, bármit tegyünk is. Aztán Renan stylussánál szebb, világosabb, kitünőbb nincsen. Az tökéletes, az elegantiának és könnyedségnek a tökélye, egészen egyszerü és természetes. A forrásból ömlik.

— Nehány év óta nyugtalanúl tapasztalják Francziaországban, hogy az erkölcstelen irodalom oly ijesztő mérvben burjánzik fel, hogyha ez ellen valamit nem tesznek, veszélyezteti a franczia szellemnek még egészséges elemeit. A sajtóban s főleg a regényekben egészen szégyentelenűl jelennek meg az aljávaló, nemtelen szenvedélyek, melyek az érzéki természetet ingerlik. Ugy látszik, hogy az irodalom szinvonala abban a mértékben száll alá, a mint a nevelés terjed a nép között. Az irók helyzete, mely a XVII-ik száz év óta mindinkább javult, teljesen átalakitotta az irodalmi termékeket. Az irók függetlenek lettek, akarom mondani, nem szenvednek szükséget a megélhetésre nézve. Nemcsak mindennapi kenyerüket akarják megszerezni, hanem jólléthez is akarnak jutni s némelyek közülök meg is gazdagodtak tolluk után. De sajnos, hogy sokan az irói pályát csupa eszközzé alacsonyitják. A könyv reájuk nézve egyszerüen pénzkérdéssé vált. És mint más kereskedők, ők is tekintettel vannak arra, hogy mi kel el legjobban, miért adnak legtöbb pénzt. Az érték keveset határoz, fődolog az, hogy a mű kapós legyen. Igy szállott alá az irodalmi szinvonal a trivialisra, a nemtelenre a szégyentelenségig.

És minél inkább alá szállott, annál nagyobb lett a kereslet, a mit aztán bizonyitékul vettek arra, hogy az ily munkák a közönség izlésének megfelelnek. Ebben az egész ügyben mégis leghibásabb a közönség, mely az ily műveket kapkodja. Kielégiteni a közönség izlését, erre törekednek emez irók, s ezzel mentegetik műveik frivolitását. Hanem ez gyenge mentség és ez azt tenné, hogy népünk oda jutott, hogy már csak állati ösztöneinek él és minden gondja csak érzéki vágyainak kielégitése. Hála Istennek, még nem jutottunk idáig. A mi most történik, az csak egyik szerencsétlen következménye ama szomoru emlékü uralomnak, mely Francziaországra oly hosszasan nehezedett. Ez a rabszolgák történelme, kik hirtelen emancipálják magukat, s kik egy hosszason viselt járom alól megszabadulva, egy másik szélsőségbe, szabadosságba esnek.

Hanem vannak jóérzékü emberek, kiket a dolgoknak ez állapota nagyon bánt, s kik elérkezettnek látják az időt arra, hogy ellenhatást támasszanak az emberi természetnek eme gyalázatos kizsákmányolása ellen.

Egy szövetség alakult most abból a czélból, hogy a közönség

lelkiismeretét fölvilágositsa és fölemelje, az erkölcsöket megtisztitsa; hogy visszahatást gyakoroljon a jelenkori irodalomra. E mozgalom főbb vezetői közül az egyik, a ki annak élén áll, s a ki talán a leghivatottabb arra, hogy az ügynek lendületet adjon, Pressensé. Már maga az a körülmény, hogy ő senator, elésegiti őt, hogy az erkölcstelen irodalom elnyomására munkáljon. Pressensénak kimagasló erkőlcsi egyénisége, ékesszólása és s.ive. melyekkel mindig a közjaváért harczolt, nagy bizalomra jogositanak e mozgalom eredményei iránt. Adjuk hozzá ezekhez, hogy ez uj keresztes hadjáratot a nők felemelésére alakult szövetség is pártolja, a melynek vezetője Fallot lelkész, a ki e téren nagy eredménnyel működik. Az uj mozgalomhoz már sokan csatlakoztak, és kitünő nevü egyéniségek. Pressensénak kettős czélja van: főleg a nagyobb városokban tartandó nyilvános conferentiák tartása által hatni a nagyközönségre és a senatushoz intézendő kérvénynyel hatni a közkormányra, hogy szigorubban alkalmazza a jó erkölcsökre vonatkozó törvényt, mely az 1882 iki toldalékkal a sajtóra is kiterjesztetett. Pressensé már meg is kezdette a conferentiák tartását és Lyonban nagy és megérdemelt sikert aratott. E kezdet csak biztositásul szolgálhat. Pressensé magasan lobogtatta a kereszténység zászlóját, kezét nyujtotta a szabad gondolkozóknak, hogy az erkölcstelen sajtó ellen együtt küzdjenek. Ez oly hatást idézett elő, hogy az egész közönség a leglelkesültebben tapsolt neki. Ez azt bizonyitja, hogy mindenki megegyezik abban, hogy már gátot kell vetni az erkölcstelenség sáros hullámainak, melyek elnyeléssel fenyegetnek. Ugy hallom, hogy a katholikusok is egy hasonló társulatot akarnak alakitani, hogy az ő saját módjuk szerint munkáljanak ez ügyben. Mindezeknek a törekvéseknek, remélni lehet, megleend a hatása, az olvasók izlésének javitására Mikor az áru nem fog kelleni többé, a termelők se fognak több oly portékát előállitani.

— Ugy hiszem, nem jeleztem még Pascal „Provinciales“-inek legujabb kiadását Havet Ernőtől. Pedig ezzel hibáztam, mert Pascalnak a Jezsuiták ellen irt halhatatlan levelei mindig olvasás tárgyai lehetnek és az uj kiadó oly jeles iró, kit nem lehet mellőzni. Havet egy nagy munkájáról ismeretes, melyet a kereszténység eredetéről irt, s melynek első kötete 1870-ben jelent meg.

Pascal „Gondolatai“-ból már ezelőtt egy nehány évvel rendezett kiadást, mely élénk vitatkozásra adott alkalmat, mivel ő a szövegben több módositást kisérlett meg. S nem lehet tagadni, hogy némely változtatásai kevésbbé igazoltak. S én abban a nézetben is

vagyok, hogy Pascal Gondolatai-nak mesteri kiadása után, melyet Fangère eszközölt, nem is volt mit már jobbá és teljesebbé tenni. A Provinciales-i-ben a helyek bevégzettek s ott nem kellett ezt vagy azt a mondatot kiegésziteni, hanem adni a szöveget ugy, a mint van. Kérdés egyedül csak az lehetett, hogy melyik szöveg fogadtassék el. Mert két szöveg maradt fenn s egymástól nagyon különböző. Az egyik 1656-ból, a mikor leveleinek csak egy részét adta ki, ez az első: és a másik 1659-ből, a mikor müvei mind együtt jelentek meg. A második kiadás javitott, már akár Pascal tette a javitást, akár más az ő beleegyezésével, mert Pascal még élt akkor. Azonban tudva van, hogy ez a javitás csak politikai okokból történt. Hanem mégis ez a javitott szöveg az, melyet a legtöbb kiadó elfogadott. Havet ellenkezőleg, az elsőt fogadta el és jegyzetben adja az eltérő helyeket a másodikból. Az uj kiadás nagy érdeme, hogy Havet kiegészitette azokat az idézeteket, melyeket Pascal a Jézsuitákkal folytatott vitájában megröviditett. A Casuisticusoktól vett minden idézet, melyek a szövegben nem teljesek, a lap alján teljességükben közöltetnek. Ez nagy segitség az olvasóra nézve és mutatja, hogy Pascal az idézeteket röviditve, hiven adta vissza azoknak a helyeknek értelmét, melyeket használt.

Havet nagyértékü átalános bevezetést irt a kiadáshoz, mely nemcsak az ő tudósságáról tesz bizonyságot, hanem arról az őszinteségről és méltatlankodásról is, melylyel ő a képmutatás iránt viseltetik, a hypocrisis iránt, melylyel teli van a casuisticus bölcselem. Ő azt állitja, hogy Pascal Provinciales-i-nek győzelme teljes volt a jezsuita-szellem fölött. Vajjon igaz-e ez? Én nem hiszem. Mert e levelek kiadása után, mit látunk... Avagy nem uralkodtak-e azután is a jezsuiták a király szelleme fölött? Avagy a jezsuita szellem nem keritette-e hatalmába lassanként az egész franczia clerust? Avagy Bossuet gallicanismusa folytatódik e, ha nem is fejlesztve, de nyilvánosan éltetve? És hogyha a jezsuita szellem annyira legyőzetett, miért most magának Havet nek fölgerjedése a képmutatás és hazugság eme szelleme ellen? Nekem tehát ugy tetszik, hogy a tudós tanár állitása nem egészen pontos. De bármint legyen, Pascal Provinciales-inek eme kiadása kitünő, jobb minden eddig megjelenteknél. A „Gondolatok"-nak Fangère által való kiadásában és Havetnek a „Provinciales" kiadásában Pascal müvei csaknem a maguk teljességében állanak a közönség előtt.

CHARRUAUD.

BUDAPESTI LEVELEK.

I.

Deczemb. 25. 1887.

A mi karácsoni ünnepünkről s az unitárismus állásáról irok oda benn való hitrokoninknak, figyelmöket ránk vonni, az áldozni képeseknek egy nagy czélért áldozatkészségét fölbuzditni kivánva, későn bár, a mint ez időszaki folyóirat megjelenése engedi, de tán nem elkésve.

Buzgóságban egyesülve voltunk, ihletve, áhitatos hangulatban. Öröm volt végig nézni közönségünken. Eszembe jutott az evangeliomi mondat: a sokaságnak pedig, mely együtt vala, szivök és lelkök egy vala. Az ur asztalánál 27 férfi, 23 nő jelent meg. Nagy szám ez szülemlő egyházunkban, mely a kezdet és téli közlekedés nehézségeivel, egyszersmind pedig a nagyvárosok dermesztő közönyével küzd. De küzd remények közt, létért és életért sokat áldozva. ... Az Isten előtt egyenlők közt elől volt Dániel Gábor főispán főgondnok, a ki látogatóba és ünnepelni jött itt élő nevét viselő, országos képviselő fiához. Hajós János helybeli ekklézsiai gondnok, ministeri tanácsos, Bedő Albert országos főerdőmester, ministeri tanácsos, Szentiványi Gyula királyi kuriai biró, a ki csak nem rég költözött fel a fővárosba s a kiben egyházunk — a mint ügyünk iránti érdeklődése mutatja — erős tagot nyert, Sebes Pál, Buzogány Áron osztálytanácsosok, Székely Ferencz kir. főállamügyészi helyettes, Székely Elek és Ürmösy Miklós ministeri titkárok, Kovács Gyula és Géza ministeri fogalmazók, Telkes Simon, a ki a nők számára egy renaissance stylben készült gazdag aranyozású kelyhet ajándékozott az ur asztalára, Farkas Sándor, Becsák János és a lassanként növekedő, tanuló, iparos és kereskedő ifju nemzedék. Megjegyzem — minden czélzás nélkül — hogy Ferencz Károly kir. kuriai biró, Halmágyi Sándor, kir. táblai biró, Végh József, Xantus János, dr. Sebes Károly, és még sok érdemes hitrokonunk, kikre minden jó ügyben számithatunk, nem volt a gyülekezetben.

Az ágostai hitvallásuak Deáktéri gymnasiuma nagy hall-termében tartók — mint 1882 óta rendesen — isteni tiszteletünket, minden egybegyülésért 10 frtot, télen fütésért 3 frtot, a budapesti állami polgári és elemi tanitóképezdei ifjuságnak, mely harmoniumkisérettel énekel, évenként 50 frtot fizetünk. 200—220 frtba kerűl egy éven át nyilvános imádkozásunk.

Papunk, Derzsi Károly ur — a ki derék nejével a mult évben ajándékozott ekklézsiánknak egy, az urvacsorai kenyérhez szükséges, remek készitésü tányért — lapidaris stillel irt, lelkesedve előadott beszédével s költőiesen vallásos agendájával magasztossá tette hallgatói karácson ünnepét, emlékezetessé ez évben utolsó istenitiszteletünket . . . Derzsi egyházi beszédeit s urvac orai agendáit pappá készülő ifjaink figyelmébe merem ajánlani. Az új idők s főleg angol-amerikai hitrokonink theologiai felfogásának üde, szabad szelleme lengi át e beszédeket és előadást, s a tartalom és eszmék változatos szépsége annyira leköti értelmes hallgatóinak figyelmét, hogy néha óra-perczekig egyetlen nesz sem hallható, minden szem és lélek a szónokon csüng. Az Unitárius kis könyvtár — mely Derzsi önálló gondolkozásmódjának és egészen saját uton járó szellemének müve, s a mi neki már eddigi füzeteivel is egyházi irói nevét biztositja — nyujt ebből itt-ott egy kis izleltetőt az érdeklődőknek. Ha az 1868—1871-iki kicsiny unitárius kezdetet, anyaekklézsiánk megalakulása s papunknak 1882 ben közénk jövetele bizonytalan kilátásaival és mai átalános helyzetünkben s az urvacsorai ünnepünkben nyilvánuló tényekkel összehasonlitjuk: lehetlen ebből a jelenben örömre okot, jövő teendőinkre tanuságot, a nehézségekkel szemben vigasztalót és némi bátoritót nem találnunk.

Anyaeklézsiánk fenn érintett s alakult és alakulóban levő két fiók-egyházunk hiveinek létszáma, ha lassan is, de folyvást gyarapodó physikai és erkölcsi erőösszeget képvisel. Ez biztató kezessége a jövőnek. Az az aggodalom, hogy igen lassu a szaporodás, hogy nincs ifju sarj, súlyából már is sokat vesztett. Ha kidőlnek a kétségkivül nehéz pálya vén munkásai, már is vannak — csak lelkök legyen az ősöké — a kik helyöket betöltsék. Növekedik itt most és mindaddig növekedni fog munkás férfi és ifju nemzedék, mig Budapest Magyarország fővárosa lesz. A mely ifjunak nemesb becsvágya s felsőbb erő- és hivatásérzete van, mindig törekedni fog a müvészetek és irodalom, a parlament és kormány, valamint a legfelsőbb igazságszolgáltatás központjára jutni. De a tudományos intézetek és tudós körök, a kormányi és felsőbb birósági hatóságok

maguk is válogatják ki az országban feltünt s mások felett kimagasodó tehetségeket, s az emelkedés és kiválás e különböző utain a mi egyházunk is gyarapodni fog, a mint legujabban is történt, ha csak — a mit nem tartok lehetőnek — egy nagy politikai és vallási reactio szabad intézményeinket s a dolgok természetes és észszerü fejlődését föl nem forgatja. Én bizom, hogy az unitárismus életfájának nem fog megfogyni termő ereje. Küzdeni és nélkülözni megtanult kisded egyházunk állitni fog elé, az idővel haladó iskoláink nevelni fognak jeles ifjakat, a kik tudás, munkaképesség és hazafias érzület által magukra vonják a felsőbbek figyelmét s itt fenn erejöknek megfelelő pályát vivnak ki.

A közelebbi hat év tényei és az egyházunk belső életében történt események összehasonlitása anyagi erősödésünket is igazolja. A főváros nagylelkü ajándékából nyert rendkivüli értékü templomhely, a bérházak épithetésére adott engedély, s a templomépitésre, valamint a papi állomás állandósitására gyült szerény, de nem kicsinyelhető kettős alapunk, a tekintélyes számu és becses könyvtár, urasztali fölszerelésünk, a mit nemrég egy férfi közönségünknek való arany-kehelylyel és az urvacsorai borhoz való és több száz forintba került kannával jobbadán önkéntes adakozásból gyarapitottunk, élénk hitéletről adnak jelt s jogosulttá teszik a további fejlődés iránti reményt. Midőn a templomhelyet kérelmeztük, a döntő szavu férfiak egyike a rokonszenv hazafias melegével mondá nekünk: „hogyne adnók meg a legmagyarabb egyháznak méltányos kérése tárgyát? A fővárosnak nagy érdeke, hogy azon a helyen, hová az unitáriusok templomhelye ki van jelölve, egy hazafias, erős kis magyar telep keletkezzék.“ Valóban, a főváros sorsa intézőinek eléggé meg nem hálálható jótéteményénél csak érzületök nemessége nagyobb!

A lefolyt idők történetei egybehasonlitásánál gyülekezetünk szeme s kegyeletes érzelmei egy sokérdemü tagján nyugosznak meg, a ki husz év előtt az egyház ünnepelt választottjaként, a közöröm tüntetései közt foglalt diszes állást a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban, teljesen megfelelve a köz várakozásnak sikeresen munkálkodott, s nem egyszer önálló, uttörő munkát végzett a népnevelési legnehezebb és legkényesebb szakban, s fölfogásának könnyüsége, kidolgozásainak alapossága és gyorsasága által hitelét hamar megalapitva, magát oly szükségessé tudta tenni, hogy a tervező, törvényalkotó és reformmunkára kiküldött bizottságokban igen sokszor mint jegyző és a terveket fogalmazó tag vett részt. Kormányi nehéz tiszte mellett egyházunk érdekeit hiven, áldozattal, sokszor önmegtaga-

dólag és látható sikerrel szolgálta. 14 éven át a fővárosban élő kevés számu hitrokonait, mint pap, minden dij nélkül, tisztán vallásos buzgalmánál fogva, a hit vigaszaival éltette, minden papi teendőket végzett s egy fővárosi unitárius anyaegyház gyönge csiráját szivében szeretettel melengette már akkor, mikor itt e név még oly idegen volt s viselőit keresztül és lenézték. E férfi Buzogány Áron. Egy szép ész, egykor hatalmas munkaerő, mindenben önálló gondolkozásu és itéletü ember s társai közül kiváló, egyénisége által s a sziv és lélek nemes vonásaival erősen kidomborodó hazafias jellem, a ki most a hivatalos élet zaja és küzdelmei elől félrevonulva nyugalomban él. Számos tehetséges ifjunak nyilt alatta hasznos munkatér: tanfelügyelők, polgári és népiskolai igazgatók és tanárok köszönhetik az ő közbenjárásának szerencséjöket. Az ország minden részében lehet látni részben általa jó álláshoz jutott tanférfiakat. Minden unitárius érdek buzgó gyámolitóra talált benne. A mint éljenző szerencsekivánatokkal üdvözöltük őt két évtized előtt emelkedésében: oly meleg rokonszenvünkkel s áldásunkkal kisértük nyugalomba menését. Akkor ujjongó örvendezők sokasága, most az egész unitárius egyház magával vitt szeretete és elismerése környezi, mely szorongva tudakozódik önmagában: ki lép e derék férfinak és hiv unitáriusnak a nem tövisnélküli pályán üresen hagyott helyére? Képviselőink, a püspök ur és főtanács erkölcsileg kötelesek soká képviseletlenül nem hagyni a vallásügyi kormánynál egyházunkat, melyet ily mostoha sorsra csak a III. Károly és Mária királyné absolut uralkodása alatti kormányok voltak képesek juttatni. Minket a vallás- és közoktatásügyi kormánynál nem gyakornoki vagy fogalmazói, de egy előkelő hivatali állomás alkotmányos jogainknál s az állam iránt tett és teendő szolgálatainknál fogva Isten s világ előtt megillet. Én a Buzogány nyugalmaztatása alkalmából titkári ranggal egy unitáriusnak kineveztetését jogszerint követelhetőnek és követelendőnek tartom.

Még egy testvéri szót a messze keleten élő testvérekhez.

A főváros telekadománya azon föltételhez van kötve, hogy templomunkat öt év alatt fölépitsük. Három év már eltelt. Ha a kikötött időben legalább munkához nem kezdünk, koczkáztatjuk a 40—50,000 frtot megérő adományt s tán egész jövőnket. 1873-ban itt járt angol és amerikai hitrokonaink kilátásba helyezték, hogy a mennyit mi gyüjtünk, annyit ők is adnak. De a kettő is alig lesz elég templomra. A bérház megépitésére egyéb forrás kell. Az egyházközönség vagy más vagyonos hitrokonunk adhatná ezt kölcsön.

A főváros legjobb helyén — husz évi adómentesség mellett — a bérek kiadnák a törlesztési tőkét is, a kamatot is. E kölcsön 5—6 száztóli biztos kamatot bizonyára adna. Hol s mily elhelyezéssel lehet mostanában akkorát kapni? . . . . Levelem ezen pontja pénzügyet illet, itt nincs helye egyébnek, mint száraz beszédnek és számitásnak. Csak annyit érintek, hogy ha ott benn levő hitrokonaink helyeslik előbbi fejtegetéseimet s budapesti egyházunkat a magyar fővárosban oly szükségesnek tartják, a minő valóban, szivleljék meg a kérdést főleg az öt év szempontjából s gondoljanak valami módot czélunk elősegitésére.

Ezeket újévi gondolatokul eszmecsere végett mondám el a Keresztény Magvető tartalmának változatosságáért. Következő leveleimben a következő füzetekben egyebekről.

JAKAB ELEK.

VAN-E HELYE AZ UNITÁRIUSOKNAK AZ ALAKULÓ MAGYAR PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS IRODALMI TÁRSASÁGBAN?

E kérdés felett egy egész kis irodalom kezd fejlődni a protestáns lapokban. Részünkről egyelőre legalább tartózkodni fogunk érdemileg hozzászólani. Mert mi egyáltalában fel nem vetettük e kérdést, s hogy felmerülhessen se gondoltuk. Mi abban a meggyőződésben, hogy a tudománynak nincs hitvallása, örömmel fogadtuk a felhivást, mely a szóban levő irodalmi társaság megalakitására bocsáttatott ki. Melegen ajánlottuk azt egyházköreinknek, lelkészeinknek s általában egyházunk tagjainak. (L. Ker. Magv. 1887. évi máj.—jun. füz. 215 l.) Most is mellette vagyunk, mert egy tudományos irodalmat, gyenge erőnk és tehetségünk szerint, támogatni erkölcsi kötelességünknek ismerjük. S jól esik tapasztalnunk, hogy ha vannak is, a kik minket abból kizárandóknak tartanak, vannak mások, a kik a tudományt velünk együtt nem tekintik egyik vagy másik confessióval azonosnak. E közlemény czélja a protestáns lapokban megjelent különböző nyilatkozatokat egymás mellé állitva megismertetni. Önmagunk iránti kötelességünk azokat számba venni.

Az unitáriusoknak az alakuló irodalmi társaságból leendő kizárása iránt az első felszólalás Debreczenből származott. Csiky Lajos debreczeni ev. ref. tanár uré az érdem, hogy e kérdést napirendre hozta. Megelőzőleg is lehetett itt-ott egyes hangokat hallani az unitáriusokkal való szövetkezés ellen. De ezek csak olyanok voltak, mint a midőn valaki egy nagy tömegben, hogy zavart csináljon, ugy titokban elkiáltja magát, az emberek egy része azonban e kiabálást számba se veszi, más része meg jóizüen nevet rajta. Csiky L. ur adott e kérdésnek komolyabb jelentőséget lapjában, a „Debreczeni Prot. Lap“ ez évi 3. számában megjelent „Néhány őszinte szó a Magyar Prot. Tudományos Irodalmi Társaság ügyében“ czimü czikkével. Csiky ur, ugy látszik, éppen a tömegből itt ott fölhangzott eme felkiáltások után indult el; mert a mint maga mondja czikkében, az ország különböző részeiben megfordulván és a társaság ügye iránti hangulatot tanulmányozván,

több helyt hallotta, hogy „azok közül sokan, kik csak az egyháztörténelmi szak ápolását óhajtják a társaságtól, azért teszik ezt, mert az unitáriusok is tagjai lehetnek annak“, valamint „azok, kik nem akarnak bele lépni. azért teszik azt, mert az unitáriusok is tagjai lehetnek annak.“

E jelenségek felett aztán elmélkedve, czikkében ezeket irja:

„Szerintünk csak hadd maradjon benn az a nehány unitárius a Társaságban, de az épen ne akadályozzon bennünket. óriási nagy, tisztán protestáns többséget abban, hogy a Társaság elé czéltudatos, biztos irányban haladó elveket tüzzünk ki.

Nézzük a dolgot a józan gyakorlat szempontjából.

Abban a megalakulandó Társaságban 3 millió protestáns mellett 53 ezer unitárius lesz képviselve.

Puszta vallásos türelem volna-e az, mely azt mondaná, hogy a csaknem hatvanszorta kisebb minoritás kedveért nem szabad minekünk kiadni egy tisztán reformátas, vagy lutheránus dogmatikát, vagy talán kissé a saját felekezet egyházi tanai iránti közönyösség is bele játszik a dologba?

Lehet-é azt józan meggondolással követelni, hogy mi, óriásilag nagy többség, puszta generositásból támogassunk, például hittani, exegetikai műveik kiadása által is, egy olyan kisebbséget, mely teljes negatióját hirdeti mindannak, a mit mi vallunk?

A kérdés őszinte, nyilt. Feleletet vár.

A mi nézetünk szerint annak a Társaságnak határozottan, föltétlenül evangyéliomi positiv protestáns alapokon nyugvónak kell lenni, különben homoktalajra épül — s aligha rosszul jövendölünk, csakhamar összeroskad.

Az unitáriusok irodalmi müködését mi csak a történelmi szakra véljük szoritandónak. Ott elférünk egymás mellett. Ha dogmatikai, exegetikai stb. müveket akarnak kiadni, ott van e czélra számokra saját egyletök, a „Dávid F. Egylet“.

Csiky ur e szerint nem akarja teljesen kizárni az unitáriusokat a Társaságból, csak irodalmi működésüket kivánja megszoritni. Más szóval alkalmazásba kivánja venni azt az eljárást, mely a kissé triviális, de találó közmondás szerint abban áll, hogy a kecske is megéljen, s a káposzta is megmaradjon.

Alig jelent meg a Csiky ur czikke, az erd. egyházkerület hivatalos közlönye, a „Protestáns Közlöny“ ez évi 4-dik számának „Különfélék“ rovatában a Csiky ur álláspontját teljesen a magáévá tette s igy ennek jelzésével be is érhetnők. De az a hang

és modor, melylyel a lap a felmerült kérdéshez hozzá szól, megérdemli, hogy abból legalább egy pár tételt idézzünk. „Ha azt akarják, — ugymond a Prot. Közlöny — hogy komolyan tudományos számba vehető irodalmi Társaságot alapitsanak, akkor nem jöhetnek tekintetbe az apró-cseprő, fészkelődő felekezetek, melyek csak a zavarosban halásznak.“ A ritkitott betükkel is a Prot. Közlöny kivánja felhivni olvasói figyelmét. „A protestans“ kifejezés, — mondja tovább — elismerjük, elég széles fogalom, hogy egymás mellett megélhessünk békességben; de az evangelium szerint reformált magyarországi keresztyén egyház nem konferálhat oly dogmák, exegesisek kiadására, melyeket elutasit ez idők szerint Debreczen, Sárospatak, Pápa, N.-Enyed és a budapesti kálvintéri ref. seminarium“. Mintha csak a Lonkay lovag „Magyar Állam“-át olvasnók az ő Regnum Marianum-jával és Rómájával más kiadásban.

A Csiky ur által felvetett kérdéshez a „Sárospataki Lapok“ 6. számában egyszerre ketten szólottak hozzá: Spectator (álnév) és Zoványi Jenő. Mindkét czikk sokkal fontosabb és tanulságosabb, minthogy azok közül legalább egyiket egész terjedelmében ne közölnők.

Spectator megtartva a Csiky ur czikkének czimét: „Néhány őszinte szó a Magyar Prot. Tudományos Irodalmi Társaság ügyében“; az idézett lap vezérczikkében igy ir:

„Fenti czim alatt jelent meg Csiky Lajos urtól a „Debreczeni Prot. Lap“ 3-ik számában egy czikk. Ha czikkiró fel nem szólitana is a hozzászólásra, a tárgy fontossága kényszeritene erre, s ha nem ajánlaná is a gúny kerülését, a komoly, őszintén vallott nézetek tiszteletben tartása tiltja annak használását. Itt pedig ez esetben egy komolyan átgondolt s világosan kimondott meggyőződésről van szó. Mi más nézetben vagyunk ugyan, mint Csiky ur, de ez nem akadályoz abban, hogy az ő czikkét a tárgy által igényelt objektivitással vizsgáljuk meg s tegyük meg rá megjegyzéseinket; viszont kérjük őt is, sziveskedjék az itt mondottakat figyelembe venni s rájok esetleg reflektálni.

A czikk tárgyalja az unitáriusokhoz való viszonyunkat a megalapitandó „Irod. Társaságban“, s czikkiró a következő eredményre jut: „A mi nézetünk szerint, annak a társaságnak határozottan föltétlenül evangyéliomi positiv protestáns alapokon nyugvónak kell lennie, különben homoktalapra épül, s aligha rosszul jövendölünk, csakhamar összeroskad. Az unitáriusok irodalmi müködését mi csak a történelmi szakra véljük szoritandónak. Ott elfé-

rünk egymás mellett. Ha dogmaticai, exegeticai, stb. müveket akarnak kiadni, ott van e czélra számokra saját egyletök, a „Dávid F. Egylet." Indokolva van pedig e fölfogás azzal, hogy lehet-e józan meggondolással követelni, hogy mi (t. i. lutheránusok és reformátusok) óriásilag nagy többség, puszta generositasból támogassunk pl. hittani, exegetikai müveik kiadása által is egy olyan kisebbséget, mely teljes negatioját hirdeti mindannak, a mit mi vallunk?"

Elsőbben is egy lényegtelen megjegyzés. Hogy lutheránusok és reformátusok számra nézve ugy állnak az unitáriusokhoz, mint 60 az 1-hez, ez statisztikai tény. Helytelen azonban e viszonyt az irodalmi társaságra is kiterjeszteni, mert itt megeshetik, hogy az unitáriusok száma ugy fog állni a másik két felekezet számához, mint 1 az 5-höz, vagy 10-hez, vagy 20-hoz. A számarány pusztán a jelentkezőktől függ, s ha azt akarjuk, hogy az országos statisztika által feltüntetett számarány az irodalmi társaságra is érvényes legyen, jó lesz tagokat toborzani minél többet, mert, ha unitárius részről 10 tagja lesz a társulatnak, a mi részünkről 600-nak kellene ott szerepelni. De — mint mondók — ez csak mellékes; mi is hisszük, hogy lutheránusok és reformátusok tulnyomó számban lesznek ott képviselve, s valószinüleg Csiky ur sem akart ennél egyebet statisztikájával elérni. Fő az, hogy ő „az unitáriusok működését csak a történelmi szakra véli szoritandónak" — de miért?

Teljességgel nem vagyok képes átlátni, mint hirdetnék az unitáriusok az e x e g e s i s terén teljes negatioját annak, a mit mi vallunk. Ha az exegesis a tudomány szempontjából van müvelve, akkor az exegeta előtt — ha igazi exegeta — a h e r m e n e u t i k a szabályai állanak, nem pedig konfesszionalis határozmányok. Az az unitárius, a ki a szentirást a maga hitvallása kedveért rationalizálni akarja, ép oly rosz exegeta, mint az a református, ki a konfesszió-adta exegesishez ragaszkodik, mert mind a kettő abba a veszélybe jut, hogy a szöveget csürni-csavarnia kell. Ha ezt a hibát kikerüli, nem látom át, miért hirdetné az unitárius teljes negatióját annak, a mit mi vallunk. Konfesszionalis exegesisből nem kérek, a tudományos exegesisnél pedig a felekezeti álláspontnak nem szabad érvényre jutnia. Mi azt akarjuk tudni, mi v a n a bibliá b a n, nem pedig azt: ez vagy amaz a felekezet mit magyarázott b e l é.

Mily kevéssé jön a felekezeti álláspont különbözősége — nem katholikusokról szólva — egyházjognál, homiletikánál stb. érvényre, azt, ugy hiszem, Csiky Lajos urnak fölösleges mondanom. A mint nincs katholikus meg protestáns, ép oly kevéssé van katholikus (s még kevésbbé református vagy unitárius) é k e s s z ó l á s. A szépnek s ékesszólásnak

szabályai nem felekezetiek. A bel- és külmisszió s a practica theologia többi ágainál is a felekezeti különbség nem észlelhető: itt sem hirdethetik hát az unitáriusok teljes negatióját annak, a mit mi vallunk.

Hátra van a systematica theologia. Vallásbölcsészet, összehasonlitó vallástan, bölcsészeti erkölcstan itt ismét nem jöhetnek számitásba. A ki e szakokat tudományosan akarja kultiválni, annak a felekezeti állásponton felül kell emelkednie. De hát a keresztyén erkölcstan s keresztyén hittan? Mind a kettő helyes exegesisen nyugszik, erre nézve pedig már elmondottuk véleményünket. Tagadhatatlan mégis, hogy gyermekkorban nyert vallásoktatásunk itt játszik tudományos felfogásunkba legerősebben belé, s itt engedi meg a pártatlanságot legkevésbbé. De mint volna az, ha az Irod. Társaság nem uj dogmatikai müvek kiadására forditaná pénzét, hanem Calvin Institutioját (elég szégyen hogy még nincs magyarra forditva!)* a Formula Concordiaet vagy Confessio Augustanat s a Catechismus Racoviensist adná ki magyarul; mint volna az, ha a dogmatikát csak dogmatörténelmi szempontból müvelné, tetszésére bizván egyeseknek felekezeti hittanok irását.

Azt hiszem, sikerült felmutatnom, hogy föntnevezett theologiai szakokban sincs a felekezeti különbözőségnek befolyása. Megmaradna Csiky ur mégis előbbi véleménye mellett, ám jó, ugyanazon joggal mondhatom, hogy a felekezeti különbözőség a történelem felfogásában is ezerepet játszik, mert a történelmet is lehet felekezetileg müvelni.

Őszinten mondva, alig tudom érteni, hogy Csiky ur szemethunyt az előtt a tény előtt, hogyan irják katholikus irók a történetet; nos ugyanezen eset fennállhat az unitáriusoknál is. Csiky ur nem vette észre azt a kézzelfogható inconsequentiat, melyet elkövet, midőn a theologia többi ágaiból kizárja az unitáriusokat, de a történelmi teret meghagyja számukra. Vagy-vagy: vagy minden szakban, vagy egyikben sem.

Csiky ur belátva e következetlenséget, vagy hajlandó lesz a theologia más három mezejét is megnyitni az unitáriusok előtt — ez esetben természetesen fölösleges volna a szót tovább vesztegetni — vagy kizárja őket a történelem mezejéről is és utasitja a Dávid F.-egylethez; ezt az eshetőséget jó lesz egy kicsit megvilágitani.

Ha jól fogtam fel a czikket, Csiky ur azt akarja elkerülni, hogy mi saját pénzünkön oly munkákat kapjunk, melyek a mi vallásunknak teljes negatioját képezik. Gondolja e Csiky ur, hogy ez lenne az eset az unitáriusok kizárásával? Jól tudja Csiky ur, hogy nagy Magyarországon

* Le van! Forditotta Sz. Molnár Albert 1624-ben. Czime: „A Keresztyéni Religióra és igaz hitre való tanitás“ stb. De persze ez a kiadás már igen ritka és avas is. Szerk.

az u. n. modern theologiának is vannak hivei; nos hát ez a modern theologia a legtöbb esetben negatioját hirdeti annak, a mit ön evangyéliomi positiv protestáns vallásnak nevez. Nem mondom, hogy vannak nálunk is Strauss-ok, de lehetnének; s kész volna Csiky ur helyet adni egy Feuerbachnak ott, a honnan egy Brassait kiszoritott, csak azért, mert ez unitáriusnak született, amazt pedig reformátusnak vagy lutheránusnak keresztelték.

Ime a második következetlenség, époly kézzelfogható, mint az előbbi. Ebből megint csak két ut van kimenekülhetni: vagy fölvenni az unitáriusokat is a modern theologusok mellé, vagy elzárkózni ugy azoktól, mint emezektől.

De miért elzárkózni? van a protestantismusnak is indexe, melyre a libri prohibiti lesznek följegyezve? Azt hiszem, Csiky ur lesz a legelső, a ki az ellen tiltakozni fogna. De, ha az unitárius könyvek olvasása nincs eltiltva: miért ne dolgoznánk mi együtt?! Meggyőződés hiánya, kétely eszméink diadalában indithatnak csak arra, hogy a más meggyőződésüekkel egy téren mozogjunk, s ha az eszme harczosai kételkednek az ügy sikerében, az az ügy már elbukott. Én meg vagyok győződve, hogy ön bizik az ön által tartott zászló diadalában; nos akkor az unitáriusokat kizárni eszélytelenség. Csiky ur, ha én képtelen vagyok egy folyóirat alapitására s az én katholikus szomszédom azt mondja: „jer, alapitsunk ketten egyet, mind a ketten hirdethetjük saját eszméinket", mit gondol ön, mit felelek rá? Azt, a mit önnek kell felelnie, ha ön meg van győződve ügye igazságáról, az unitáriusoknak: „atyámfiai, ám jertek, ha ti nem féltek velem dolgozni, én még kevésbbé tartok tőletek. Az igazság a mi részünkön van, ti meg fogtok térni, mi erősödünk s az Isten országa gyarapodik." Ez lenne az én feleletem az én katholikus szomszédomhoz, s ez az én szóm a mi unitárius atyánkfiaihoz is."

Hasonló szellemben van irva a Sárospataki Lapok ugyan azon számában Zoványi Jenőnek „Egy szavazat Csiky Lajos inditványa ellen" czimü czikke is. Csakhogy Zoványi ur még élesebben körvonalozza a maga álláspontját. A Csiky inditványáról azt tartja, hogy „az alkalmas a még csak csirájában levő társulatot szétrobbantani, s ha ez épen nem fogna is megtörténni, elfogadása bizonyára halvaszülötté tenné." Inditványa indokolásából azt következteti, hogy „Csiky úr nemcsak az unitáriusok, hanem főleg a szabadelvü protestánsok ellenében tartá szükségesnek lelke óhajával fellépni. Minél fogva ez inditványt nemcsak a leghatározottabban visszautasitja, hanem ki is jelenti, „hogyha a társulat annak szellemé-

ben kezdi meg munkálkodását, nem lehet többé a társulat tagja." Ennek két okát adja. Egyik az. hogy „az alakuló társaság czélja más nem lehet, mint az igazságnak nyilt, őszinte keresése, még abban az esetben is, ha az bizonyos dédelgetett nézetek vereségével végződnék is. Specialiter orthodox alapon pedig nem egyéb lesz az, mint a maradást nem ismerő tudomány ellensége". A másik az, hogy magával a protestantizmus alapelvével ellenkeznék az, ha egy prot. tud. irodalmi társaság „akár Luthertől, akár Kálvintól, akár Dávid Ferencztől eredt hitczikkek által megköttetné magát azon hivatásában, hogy a Krisztus által kitüzött eszményi czélok elérésére törekedjék az ész vezérlete mellett". Czikkét pedig ezen kérdéssel végzi: „Egyébaránt tanulságos volna tudnunk azt, hogy meddig tart az inditványozó szerint a positiv protestáns alapok határa, s mi jogunk van nekünk, mai protestánsoknak amaz alapokkal szemben?"

Távol van tőlünk, hogy e czikkekből magunknak tőkét csináljunk. Meg vagyunk győződve, hogy azoknak iróit kevésbbé vezette az unitáriusok iránti figyelem, mint a mennyire a debreczeni és kolozsvári lapokat az unitáriusok elleni, részben nem is leplezett ellenszenv. De fel tudtak emelkedni a protestantismusnak valódi szinvonalára, arra a liberalismusra, mely nélkül aztán csakugyan apró-cseprő felekezetek vagyunk mindnyájan, bármi néven nevezzük is magunkat. Ezért melegen üdvözöljük a fennebbi czikkek iróit.

A „Prot. Egyh. és Iskolai Lap" 5-dik számában Szőts Farkas „Az irodalmi társaság megalakulásának küszöbén" czimü vezérczikkében a Társaság czéljáról s az erre kijelölt eszközökről elmélkedvén, szintén rátér a Csiky-féle inditványra, s miután ennek aggodalmait eloszlatni igyekszik az által, hogy az általa kivánt feltétel, mely szerint „a Társaságnak határozottan evangeliumi positiv protestáns alapokon nyugvónak kell lenni, különben homoktalajra épül," annyira magától érthető követelmény, hogy az alapszabály-készitők ezt bizonyosan épp ezért nem látták szükségesnek, külön formulázni: de belenyugszik, hogy az aggodalmasabb természetüek megnyugtatására az alapszabályokba ez szó szerint is belevétessék; másfelől kimondja, hogy „a Társaságnak nem czélja sectarius és separatisticus tendentiáknak szolgálni, sem kálvinista vagy lutheránus, vagy unitárius propagandát csinálni; mert akkor nem bontotta volna ki az irodalmi egyesülés zászlaját, nem tűzte volna maga elé a tudományos uniot, fel-

hivását nem irták volna alá mindenik prot. egyházunk fejei és tagjaiul nem jelentkeztek volna minden prot. confessió vallói, egy szóval, mert akkor nem lehetne protestáns Irodalmi Társaság. Ennélfogva bátran beléphet abba református, ág. evangelikus és unitárius is, azért hogy a másik vagy harmadik benne van, mert az irodalmi és tudományos egyesülés épen a közös evangeliumi alap és egyetemes vagy protestáns érdekek egyesitése akar lenni. A társaságtól való idegenkedésnek tehát, nem az a valódi oka, mert annak az unitáriusok is tagjai lehetnek, hanem az igazi érdeklődés hiánya. Nem különben a 7-dik számban dr. Szlávik Mátyás „Egyházi irodalmunk akadályai" czimü czikkében a megalakulás küszöbén levő Prot. Irod. Társulatra hivatkozván, mellőzendőnek nyilvánitja a kicsinyes separatistikus felekezetieskedést s a számarány emlegetését. És bár a 8-dik számban a Különfélék között, Prot. egyh. és isk. lap is helyet ad Hódmező-Vásárhelyről igen tisztelt kézből vett azon értesitésnek, hogy ott többen nem akarnak az unitáriusokkal egy társaságban lenni, megvagyunk győződve, hogy e lap nem lesz hűtelen a szabadelvüség elvéhez, mely által nagygyá és tiszteltté lett, a melyben ugyszólva, megőszült s ha szavazásra kerül a dolog, nem fog e kérdésben sem a debreczeni, sem a kolozsvári prot. lappal szavazni.

Térjünk már most vissza a „Debreczeni Laphoz", a mely igen természetes, sem a Sárospataki Lapok, sem a Prot. egyh. és isk. lap felhivását nem hagyhatta válasz nélkül. A Spectator czikkére Dicsőfi József felelt a 7-dik számban: Van-e még magyar református egyház" czimü czikkel: Szőts Farkasnak Könyves Tóth Kálmán válaszol a 8-dik számban: „Valljunk szint!" czim alatt. Sajnáljuk, hogy helyszüke miatt részletesebben egyiket se ismertethetjük. Lehet, hogy következő füzetünkben még visszatérünk reájuk, hogy a valószinüleg még tovább folyó vita ismertetéséhez az alapot letegyük. Ez uttal legyen elég tudatnunk, hogy mindkét czikk által ki van mondva az unitáriusokra az anathema. Lám, hogy nemcsak a róm. katholicusok vallják az egyedül üdvezitő egyház dogmáját. Akadnak e dogmának hivei a protestánsok között is.

Figyelő.

BUZOGÁNY ÁRON.

(1834—1888.)

Buzogány Áron, a vallás- és közoktatásügyi ministeriumban osztálytanácsos, f. évi febr. 25-én meghalt. Nevét gyászkeretbe foglaljuk, mert az unitárius egyháznak egyik legderekabb fia, s a magyar nevelésügynek egyik legjelesebb munkása hunyt el benne.

Ifjusága arra az időre esik, mikor a nemzeti érzület tüze csak rejtve éghetett még a költészetben is, s az absolut kormánytól a magyar szabadság utolsó menedék helyei is, a protestáns egyházak alkotmány-várai fenyegetve lőnek ama beavatkozás által, melyet a prot. iskolák ügyében e kormány az „Entwurf"-fal kisérlett meg. Ekkor választatott meg Buzogány Áron a kolozsvári főiskolánkban ujra szervezett tanszékek egyikére. S Buzogány a tehetség mellett, melyet itthon és külföldön tett szorgalmas tanulmányokkal izmositott, a hazafiui lelkesedés oly izzó lángját hozta az egyetemes s hazai történelem és magyar irodalom tanszékére, a milyent csak egy mindig és minden izében magyar telekezet egyik legjelesebb fia hozhatott, s a milyennel e tanszéket az egyszerü ismeretközlésen túl a honszeretet és szabadság lángoló oltárává emelte.

S e lelkesedést, melylyel már egyházában nemzeti missiót teljesitett, vitte át 1868-ban a vallás- és közoktatásügyi ministeriumba, hogy Eötvös és Trefort alatt, mint titkár, s később mint osztálytanácsos, részt vegyen a magyar népoktatás nemzeti nagy művében.

Nem e sorok feladata megjelölni, hogy mi illeti őt ama munka érdeméből, melylyel a népoktatásügy reformja előkészitve és ennyire is megszilárditva lőn, de annyi elvitathatatlan, hogy ő tehetségével, kitartó munka-erejével, buzgalmával és magasfoku miveltségével egyik legelhivatottabb munkásnak bizonyitotta magát ama nagyszabásu terv kivitelében, melyet a népnevelés ujjáteremtésére Eötvös lángesze alkotott.

Itt és a tanári széken szerzett érdemeivel maradandóbb nevet hagy maga után, a melyhez egyházunk történelmében egyebek mellett még egy oly emlék fog fűződni: mint a budapesti unitárius egyházközség eszméje és kiinditása. Mert ez az ő eszében fogamzott meg: s ő volt annak első apostola is azokkal a házi istenitiszteletekkel, melyekre a fővárosban elszértan élő hitrokonokat egybegyüjtötte, és ezzel alapját vetette meg a mai hitközségnek.

Ő egyházában nemzeti ügyet szolgált, és a mikor annak körén kivül nyert állást, egyháza nemzeti ügyét szolgálta.

Mert szép és magasztos czéloknak éltél és azokért sikerrel munkáltál, emléked élni fog közöttünk.

Legyen e rövid megemlékezés az elismerés szerény koszoruja addig is, mig e folyóiratban, melynek egykor szerkesztője, s sok éven keresztül dolgozó társa voltál, méltó emléket állithatnánk életednek.

PÉTERFI DÉNES.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

„Imák és beszédek. Elmondattak az unitárius vallás közönségnek 1887-ben Dicső-Szent-Mártonban tartott zsinati főtanácsa alkalmával." Ez imákat és beszédeket még a zsinati főtanácscsal összeköttetésben volt alkalmunk ismertetni. Most egy csinos füzetben együtt adattak közre s olvasóink megjelenésükről értesülve, ugy hisszük, sietni fognak e tartalmas füzet megszerzésével. Ára 30 kr. Kapható szerkesztőségünknél. — Az Unitárius Közlönyből, mely a Dávid F.-egylet kiadásában s Nagy Lajos és Boros György tanárok szerkesztésében jelenik meg, már három szám adatott ki. E közlöny a vallásos és erkölcsös élet ébresztésére van szánva, mire népszerű nyelven irott czikkekkel törekszik. Már régebb jeleztük e folyóirat hasábjain népszerű iratoknak egyházunkban való szükséges voltát. Az Unitárius Közlöny kétségtelenül szükséget pótol s megjelent három száma szerencsés kezdet a czélra. Óhajtjuk, hogy minél szélesebb körben nyerjen népünk közt elterjedést. A czikkekhez illustratiók is jelennek meg és mint a 3-ik számból látjuk, már nem külön melléklet gyanánt, hanem a szöveg közt, mi a lap előnyére leend. A havonként megjelenő lap ára 1 frt 20 kr. Egyes szám ára 12 kr. Az egylet tagjai 1 frt tagsági dijért kapják a lapot. Előfizetés vagy tagsági dij Bágyi Kálmán egyl. pénztárnokhoz küldendő Kolozsvárra, (Trencsin-tér, pénzügyi palota.) — A halhatatlanság kérdése a klassikus irodalomban. Dr. Hegedüs István egyetemi tanárnak a Dávid F.-egyletben tartott felolvasása. Különlenyomat a Prot. Közlöny 1887. évfolyamából. Kiadta a Dávid F. egylet. E tudományosan és aesthetikai érzékkel írt szép felolvasás bolti ára 10 kr. Az egylet tagjainak meg 5 kr. — **A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium könyvnyomdájának száz éves története** 1786—1886. Irta Koncz József tanár. A marosvásárhelyi ev. ref. collegium történetirója fáradhatlan buvárkodásának egyik gyümölcse e könyv, melyben részletes adatokban tünteti fel a nevezett nyomda történetét. Megjelent Marosvásárhelyt Imreh Sándornál. Ára 60 kr. — Névkönyv az erdélyi ev. ref. egyházkerület számára. 1888. Szerk. Incze Lajos ev. ref püspöki titkár. Harminczegyedik évfolyam. A Névkönyv elején a széki egyházmegye több egyházközségének történetét adja. S aztán következik a kerület egyházközségeiről és iskoláiról gondosan összeállitott kimutatás. — Az unitárius egyházi törvényt a házasságok felbontásáról és érvénytelenitéséről Kőváry Mihály ügyvéd ujra dolgozta s illetve megtoldotta az anyagi részszel, Mikó Lőrincz házasságjoga nyomán, tekintetbe véve a házasságjog legujabb fejlődését is. A munka csak akkor fog közreadatni, hogyha az egyházi Főtanács is helyben hagyja. Midőn ezt registráljuk, nem tehetjük, hogy kifejezést ne adjunk amaz óhajunknak: vajha nevezett jogász afia, kinek nevével a Jogtudományi Közlönyben is gyakran találkozunk, most már a Mikó Egy-

házjogának, melyet a néhai oly nagy fáradsággal alkotott össze, az ujra irására és sajtó alá rendezésére vállalkoznék! Ezzel megbecsülhetlen szolgálatot tenne egyházunknak.

(G.) Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből. Ily czimü munka jelent meg Sárospatakon Zoványi Jenő theologiai segédtanártól. Mint a mű czime is mutatja, az ifju szerző e munkájával oly térre lépett, melyen csak üdvözölnünk kell. Mert jóllehet több jeles munka jelent meg ez irányban, mégis a protestáns egyház és különösen irodalom történetében még nagyon sok a feldolgozandó anyag és megvitatandó kérdés. Az egész mű tartalmaz öt értekezést, melyek részint a „Sárospataki Lapok"-ban, részint az „Egyházi és Iskolai Lap"-ban már megjelentek. Az első és második értekezés Mélius Péterrel foglalkozik. Az első exegeticai munkásságát tünteti fel, melyet kifejtett egyházi beszédeiben és biblia-forditásaiban s igy e tárgy egészen uj irodalmunkban, a második pedig ifju korával foglalkozik (1536—1558) és azt igyekszik kimutatni, hogy Mélius nem 1515-ben született, a mint sokan elfogadták, hanem 1536-ban, még pedig nemesi családból, tehát sohasem volt juhász, hanem tanult Tolnán és nem Debreczenben: 20 éves korában (1556) a wittenbergi egyetemre iratkozott, honnan 1558. elején már Debreczenbe lelkésznek hivták. A harmadik értekezés czime: „Jézus Sirák könyve magyar nyelven (Kolozsvár, 1551)", melyben szerző kimutatja, hogy ennek szerzői Zigericus és Tövisi tolnai egyházi férfiak. A negyedik értekezés meg azzal foglalkozik, hogy a 17. században nem egy, hanem két Uzoni nevü egyházi ember élt, Boldizsár és Balázs, kiket sokan egynek vesznek: az ötödikben pedig azt vitatja szerző, hogy Bornemisza Péter elveiben lutheránus volt. Az egész müvet világos nyelv, könnyen áttekinthető szerkezet, szigoru logica jellemzi. E tanulmányok az ifju iró iránt szép reményekre jogositanak.

A „Protestáns Népkönyvtár" XII-ik és utolsó számát vettük. A fontos vállalat egy évi rövid pályafutás után megszünt. Nem a helyes szerkesztés hiánya, vagy a vállalat felesleges volta miatt szünnek meg e hasznos füzetek, hiszen szellemi és anyagi áldozat járult annak fenntartásához, hanem a pártolás hiánya miatt, mely annyi szép törekvésnek utját állja. Sezt valóban sajnálni lehet, annál is inkább, mert a lelkészek munkáját könnyitette volna meg leginkább. Sok mindent elmondott volna az a havi kis füzet, mit a lelkész bajosan mondhat el pl. a bért fizetni nem akaró Hilibi Gál Andrásokról, meg a vasárnapon sem pihenő Dombos Gyuriékról. Ismételjük, megszünése sajnálatos jelenség.

Petőfi-Muzeum. E czim alatt évnegyedes folyóirat indult meg Kolozsvárt dr. Csernátoni Gyula, dr. Ferenczi Zoltán és Korbuly József kiadásában. A folyóirat czélja, hogy tudományos alapon tisztázza a nagy költő életrajzi adatait. Ez irányban már a megjelent első füzet is sokat tesz, s ezért melegen ajánljuk minden irodalom-barátnak, s a kiadókat pedig dicséretes vállalatukban üdvözöljük.

Éppen most kaptuk Luther életét. Dr. Masznyik Endre pozsonyi theol. akad. ny. r. tanártól. E jókora terjedelmü kötetről közelebbi füzetünkben szólunk.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi élet. Kolozsvári ekklézsiánk idei közgyülése elé terjesztett évi jelentés:

„Folytatni kivánjuk a mult évben kezdett amaz eljárást, hogy az ekklézsia évi főbb mozzanatairól a közgyülés elé jelentést terjeszszünk.

S jelentésünket alig kezdhetnők örvendetesebb dologgal, mint annak a ténynek a constatálásával, hogy az 1886-ban alakult dévai leányegyháznak anya-egyházközségünkhez való csatlakozását a mult évi sept. 4-én, Dicső Szent-Mártonban tartott zsinati főtanács 8—1887. sz. a. megerősitette. A leány-egyház népessége nem nagy, mert a Déván és környékén lakó unitáriusok száma ez idő szerint 42-re megy, de mindenesetre fölemelő, hogy azon sirhant felett, melyben anya-ekklézsiánk martyromságot szenvedett, első és legnagyobb papjának hamvai nyugosznak, e szerény virág, mintegy a mult engeszteléseül és jobb idők jele gyanánt kinyilt. Kérjük a mindenható Istent, hogy adja nekünk az ő kegyelmét és segedelmét annak ápolására és növelésére, hogy az idővel mindinkább fejlődjék és nagyra nőjjön.

A mult évben ekklézsiánkban nagyobb épitkezés nem történt; s hála Istennek, nem is volt szükség reá. Csupán a belmagyar-utcza 8. sz. papi háznál köveztetett az udvar az épület nagy előnyére ujra, mi 80 frt 2 kr költségbe került. De épületeink biztonságára nézve tétetett egy igen szükséges intézkedés. Ugyanis templomunk és tornyunk nem levén még biztositva, Berde Mózes gondnok afia inditványára és sürgetésére „a bécsi biztositó intézet" kolozsvári főügynökségénél 20,000 frt erejéig biztosittattak tűz ellen 6 évre évenként fizetendő 25 frttal. Ezt már rég kellett volna tennünk, s megnyugvásul szolgálhat, hogy már meg van téve.

A kebli tanács az ekklézsia vagyonát a lefolyt évben is lelkiismeretességgel igyekszett kezelni s azt mondhatjuk, hogy vagyonosságunk, bár lassan, de gyarapszik. 1887. év végén pénzalap-vagyonunk:

Érték-papirokban: 11,157 frt 50 kr. Conferenseknél: 5,181 frt 62 kr. Fekete Mihály-alap: 2695 frt. Dobrán Ágora-alap: 650 frt. Ösz-

szesen: 19,684 frt 12 kr. — Iskolai alapok: Biró-Rivnyák-alap: 276 frt 27 kr. Dr. Joó-alap: 1026 frt 73 kr. Ferencz Anna-alap: 105 frt 81 kr. Összesen: 1408 frt 84 kr.

Egyházi és iskolai pénzalapvagyon együtt: 21,092 frt 66 kr. 1886. év végén pedig volt 21.070 frt 40 kr, vagyis a pénz-alapvagyon 1887. év végén 22 frt 26 krral több, mint 1886. év végén.

Az 1887. év bezárásával találtatott pénzalap-vagyonhoz: 21,092 frt 66 krhoz hozzáadva még az ekklézsia özv. papnéi részére tett 751 frt Incze Mihály alapot és a templomi székfestés 556 frt 42 kr alapot, — ma összes pénzalapvagyonunk 22,400 frt 8 krt tesz. Ezenkivül vannak a fekvőségek és a házak. Kétségtelenül vagyoni állásunk kielégitőnek, sőt tekintve, hogy mostani állapotunk egy összetört mult romjai felett épült fel, ennél többnek mondható: de a jövőre nézve nem elégséges és annak emelése folytonos gondoskodásunknak kell hogy tárgya legyen. Éppen azért a kepeváltsági aláirásokat, mire nézve a t. közgyülés a mult évben határozott, de a mely határozat alkalmazását tekintettel, több rendkivüli körülményre, melyek városunk polgáraitól s igy hiveinktől is nem várt áldozatot igényeltek, némelyekre nézve elhalasztottuk, folytatnunk kell. A mult évben kepeváltságokból bejött összesen 525 frt.

Leányiskolánk az iskolaszék felügyelete alatt, mely 4 rendes ülést tartott, törekedett az adott viszonyok közt hivatásának megfelelni. Népessége a mult 1886/7. isk. évben 41 volt; ezekből unitárius 16, ref. 10, róm. kath. 2, ág. hitv. 1, Mózes vallásu 12.

A vallástanitás rendesen folyt. A belvárosi iskolákban tanult 51 növendék; a külvárosiakban 22; összesen: 73.—20-al több, mint az azelőtti évben.

A külvárosi iskolákban tanuló növendékek tanitásáért Göncz Mihály segédkántor részére a br. Baldácsy-alapból a valláskőzönségtől 20 frtot nyertünk.

Elemi iskolaköteles volt 33 fiu, 32 nő; összesen: 65. Iskolába járt 30 fiu, 27 nő; összesen: 57. Ismétlő iskolaköteles: 21; iskolába járt 16. Iskolaköteles volt összesen 86. Iskolába járt 73.

És hadd álljon itt az egyházi népesedés kimutatása is.

Anya-ekklézsiánk lélekszáma 1153. 1886: 1125; tehát 1887-ben 28-al több. A dévai leány-ekklézsiáé 42; 1-el több, mint az előző évben.

Kereszteltetett fiu 26, leány 28, együtt 54; 1886-ban kereszteltetett 42, tehát 1887-ben 12-vel több. Konfirmáltatott fiu 7, leány 9, együtt 16. 1886-ban konf. 35; tehát 1887-ben 19-el kevesebb. Eskettetett 20 pár; ebből tisztán unitárius 3 pár; vegyes 17 pár. 1886-ban eskettetett 14 pár; tehát 1887-ben 6 párral több. Elhalálozott finem-

ből 16, nőnemből 21, együtt 37. 1886-ban elhálálozott 22; tehát 1887-ben 15-el több. Átállott hozzánk anyaekklézsiánkba 14; a dévaiba 1, összesen: 15, tőlünk 3. 1886-ban átállott hozzánk 25; tehát 1887-ben 10-el kevesebb. 1887-ben átállás utján szaporodás 12.

A számok, azt szokták mondani, ridegek, de az eredmény, mit jelentenek, lehet fölmelegitő. Engedje meg a t. közgyülés hinnünk, hogy e közlések, a melyek általán mégis csak növekedést és emelkedést mutatnak, szent vallásunk és anya egyházközségünk iránti lelkesedésünket és buzgóságunkat csak fokozandják, valamint, hogy buzditólag kell hogy hasson reánk nézve az a számbeli emelkedés is, mely a templom gyakorlásában főleg a nagy ünnepek alkalmával mutatkozik.

A vallás-erkölcsi élet egyházunkban, mindamellett is, hogy a városi társadalomnak számos kisértései vannak, a gyakorlatban is olyan, mely emlékeztet arra, hogy őseinket puritánoknak is nevezték. Igyekezzünk is ezt a szellemet ápolni és megtartani, s családban és másokkal való érintkezésben a szerint élni, mert végre is igaz marad Jézus mondása: az ő gyümölcseikről ismeritek meg őket.

Az áldozatkészségnek szép példáit kell a mult évből följegyeznünk. Petrichevich Horváth Borbára és gróf Korniss Zsigmondné, szül. báró Györffy Berta egy értékes takarót ajándékoztak egyházunknak, mely templomunk asztalát ékesiti. Csernánszky Lajos kárpitos meg, a ki nem is felekezetünkbeli, az uri szent vacsorához szolgáló asztalt ujra fényesitte és aranyozta 12 frtot érő munkával.

Ekklézsiánk meg a segesvári leány-egyházzal szemben gyakorolt jótékonyságot egy régi óntányér és két jegynélküli pohár takarónak ajándékozása által.

S nem tehetjük, hogy fel ne emlitsük amaz áldozat-készséget is, melyet ekklézsiánk tagjai a mult évben más irányban tanusitottak, mely a toroczkói égettek számára, mondhatni egy óra alatt, 200 frtnál többet hozott öszsze; s a bezárással fenyegetett székely-keresztúri iskola részére meg 1250 frtot. Hadd álljanak itt ezek is, mint az erős nemzeti érzés és a hitbeli egybetartozóság bizonyitékai és mutassák, hogy mi nemcsak magunkért, hanem másokért is tudunk érezni és tenni.

A mult évben halálozás által ekklézsiánkat ért veszteségek közül kötelességünknek tartunk kettőt névleg is megemliteni. Az egyik: Özv. Gyergyay Ferenczné, szül. Bartha Zsuzsánna, ki nov. 9-én halt el; a másik Sárdi József, kit dec. 20-án kisértünk végnyugalomra. Az elsőben egy minden jó ügyért áldozó, nemeskeblü nőt vesztettünk, ki a maga részéről a kepét is az eddig aláirt legnagyobb összeggel: 1000

frttal váltotta meg. Az utóbbi ekklézsiánknak 27 éven keresztül kántortanitója, ki buzgalma és jellemessége által mindnyájunk becsülését érdemelte ki.

Nyugodjanak csendesen. Velünk pedig legyen Istennek szeretete és kegyelme és segéljen meg jóra czélzó munkálkodásunkban. Kolozsvárt, 1888. febr. 4.

Berde Mózsa, ekkl. gondnok. Péterfi Dénes, ekkl. lelkész.

Az egyházért. Dr. Brassai Sámuel nagy tudósunk nemcsak hogy mélyreható czikkeket ir a vallásról és egyházról, hanem annak jövőjét gyakorlatilag is munkálja. Közelebbről kolozsvári ekklézsiánknak 300 frtot irt alá kepeváltság czimen. Az ekklézsia küldöttség által tolmácsolta az ősz tudós előtt hálás köszönetét.

Sárdi József hagyományai. Megható példája az egyház iránti szeretetnek, melyet kolozsvári ekklézsiánknak a mult év végén az Urban elnyugodott kántortanitója: Sárdi József tanusitott. Abból a szerény jövedelemből, mely megélhetésére is alig volt elég, megtakaritani is tudott. S halála után neje, szül. Nemes Borbára, a néhai hagyományaként a vallásközönségnek 100 frtot s ekklézsiánknak is 100 frtot fizetett be. S ez utóbbit a nemesszivü nő felejthetetlen férje drága emléke iránti tekintettel 300 frtra igérte kiegésziteni „Sárdi József hagyománya“ czimén. A kegyeletes áldozatkészségnek e kettős nyilvánulása hadd legyen itt is megörökitve.

A Protestáns Közlöny sajtóhibája. E lap mult évi 46-ik számában az unitáriusokat egyenként és összesen itélőszéke elébe állitotta. Mi erre folyóiratunk ugyancsak mult évi nov.—dec. füzetében egy pár megjegyzést bátorkodtunk tenni. Most Szász Gerő, a Prot. Közlöny t. szerkesztője e lap idei 2 ik számában egy egész czikket szentel a mi megleczkéztetésünkre e czim alatt: „Unitárius idegesség“. A ki e czikket elolvassa, lehetetlen észre nem vennie, hogy az „unitárius“ jelző hibásan áll a czimben, miután az egész czikk éppen az ellenkezőt, t. i. a czikkiró idegességét tanusitja.

Rég ismeretes már előttünk a Prot. Közlöny költő-szerkesztőjének néhány refrainje s azok közt, mint semmiesetre sem utolsó helyen álló, hogy az unitáriust ütni kell. Hanem a mit eddig „a magánéletben elejtett rosz vicc“-ként -- saját kifejezése — engedett tekintenünk, most dithyrambus sorokban papirra vetve, ugy látszik egész komolyan akarja vétetni. A költői képzelem rikitó szineivel festi, hogy milyenek az unitáriusok, „szemforgatók, jámborok, tulkegyeskedők“, mily keveset érnek müveik, hogy minden, a mit tesznek és irnak, csak „utánzat“, halvány másolata mások müveinek.

Hát legyen, mi mindezt ugy veszszük, a mint most már látjuk, hogy vétetni kivánja: velünk szemben érzett komoly hangulata kifolyásának s mint ilyet tudomásul veszszük.

Csak azt nem tudjuk érteni, hogyha az unitáriusok és müveik oly keveset érnek, mire akkor annyira lázba jönni miattok? Mire egy nehány reformátusnak egyházunkba való áttéréseért, a kiket mi sohasem kerestünk, oly nagy zajt csapni és oly dühvel vagdosni a levegő-eget? Mire folyóiratunk czimét a „keresztény" jelző irásában csak most kifogásolni, melyet pedig husz esztendő óta visel, a nemzet egy elismert költőjétől és nyelvtudósától, Krizától nyerve?

Hej, mégis csak nagy baj az, ha valakinek culturája, gondolkozásmódja, izlése annyira fejlődött, hogy a régi hitformákon tulhaladva, tényleg a szabadelvü vallásos gondolkozás légkörében él és beszél, de a régi formát, a czéget mégis fenn kell, ha mindjárt annál idegesebben irott czikkekkel is, hivatalból tartania!

Az angol unitáriusok és más szabadelvü keresztények nemzeti conferentiája, melyet minden harmadik évben szoktak tartani, f. évi ápril hó 24. 25. és 26-ik napjain lesz Leedsben. E conferentiára a magyar unitáriusok is meghivót kapván, az E. K. Tanács Derzsi Károly, budapesti lelkészt küldi arra képviselőül.

Kozma Ferencz Kolozsmegye tudós tanfelügyelőjét, kitől jelen füzetünkben is egy értékes czikket közlünk, a minister állásában véglegesen megerősitette.

Gyászhirek. Özv. Cseszeliczki Szilvássy Miklósné, szül. Gedő Annát érzékeny csapás érte, leányának: Cseszeliczki Szilvássy Katalinnak f. évi jan. 28-án történt halálával. Főtiszt. Ferencz József püspök urnak a korán elhunyt, mivelt és nemesszivü nő felett mondott gyászimáját a család magánhasználatra kinyomatta. Fogadja a lesujtott család részünkről is nagy veszteségökben a legmelegebb részvétünk nyilvánitását. — Czirják Albert, a helyb. polgáriskola tanára, a Család és Iskola szerkesztője, f. évi márt. 3-án, élete 41 ik, házassága 15-ik s buzgó tanárságának 18-ik évében meghalt. Az elhunyt főiskolánknak volt egykor jeles növendéke, hol az utóbbi pár évben német nyelvet is tanitott.

„Folyóiratunk pártolói" közé léptek ujabban: Grúz Albert, Dániel Lajos, dr. Jankovich Pál, Czupor János, Paget Olivér, ifj. Pataky László, dr. Rosenspitz Sándor, Székely János, Szentiványi Miklós, Szentiványi Gábor, Weress Sándor, Korondi unitárius ekklézsia.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujabbkori iróktól.)

Bányászat.

Mig a sziklák aczélizmaiból
A szűk eret kinnal kivájhatod,
Tudod, boldogtalan, mivé lészesz?
Velőtlen váz s halvány élőhalott!
S a föld szinére jutva, gunyosan
Nevetnek rád a kincsnek halmai,
Mert muló árny vagy, s nincs erőd, időd
Többé élvezni és pazarlani! — Tompa.

Ezer ölre a virágoktól s a napvilágtól,
Ezer ölre! tán már a pokol sincs innen távol,
Vagy már benn is vagyok a pokolban?
Benne, mert a sátán háza ott van,
A hol az arany terem. — Petőfi.

Barátság.

A mely barátságot nem az okosság kötött, könnyüszerrel felbonthat a bolondság. Shakespere.

A barátság nappal láthatatlan,
Éjjel ragyog csak, mint fénybogár. Petőfi.

Kémlelve rostáld meg barátidot, aztán szoritsd hozzád érezkapocscsal; de minden első jött ment czimbora üdvözletén ne koptasd tenyeredet. Shakespere.

Barátot, vagy dinnyét választani, mindegy; harminczat is meg kell kostolni, mig egy jóra találsz. Saphir.

A barátság gyermek a szeretetben és bizalomban, — ifju az érzületben, erőben és tevékenységben, — öreg a bölcseségben — és majd egykor angyal a halál rémségében, melynek poharát szeliden köszöni reánk. Saphir.

Az italbarátság, mint maga az ital is, csak egy éjen át működik. Saphir.

Barátodra találtál-e? tarsd is meg. Tartsd tiszteletben akkor is, mikor a szerencse fölébe emel, ott is, a hol ő nem tündöklik,

hol viszonyodat vele a közhangulat nem látszik igazolni. Ne szégyeld kis sorsu barátodat; ne irigyeld, ha föléd emelkedett. Knigge.

A gonoszoknak csak czinkostársaik vannak, a gyönyörvadászoknak kényelmi társaik, az érdekhajhászóknak csalatkozottaik, a politikusok a furfangosokat gyüjtik össze, henyék közönségének öszszeköttetése van, fejedelmeknek udvaronczaik vannak: csupán az erényeseknek vannak barátaik. Voltaire.

Barátságunk elve nem e világban van: a földön egymást szerető két lény csak az egek utján jár, hová együtt érkezendenek meg, ha őket erény vezérli. Chateaubriand.

Egek legszebb szüleménye,
Csak jobb lelkek érzeménye:
Oh drága hű barátság!
Nálad nélkül gyászos éltünk,
Soha nem telies örömünk,
Nem édes a boldogság. Kisfaludi Károly.

Ismerni kell az embert azelőtt némileg, mignem barátjává lennénk. Corneille Tamás.

Jobban szeretem a nyilt ellenséget az álbarátoknál. I-ső Napoleon.

Bármint legyen is valaki képes széttekinteni a világ szépségében, ismeretei feletti öröme hiányos mindaddig, mig nincs valakije, kinek azt elbeszélhesse. Hagedorn.

Veszélyes barátság és félelmes lelkesülés, melyet a szerencse szabályoz, s a mely avval együtt fordul is. Corneille Tamás.

A barátság érdeme nem a tárgyértékben áll, hanem a lélekben: csekély tárgyérték is nagy szeretetet jelezhet. Petrárka.

Semmi sem kedvesebb, mint a mivelt egyének barátja lehetni. Lambert őrgrófné.

Az ember magára egyedül utalva nagy ürt mutat fel, melyet csak a barátság tölthet be; mindig nyugtalanul, mindig zaklatott állásban csak a barátságban csillapulhat. A barátságtól megfosztott gazdagság és tisztesség minden kedvességei elenyésznek. Lambert őrgrófné.

Jellemünk barátainkban ismerszik fel; a közönség bennek, mint képmásainkban, ismer reánk. És igy még félelmes is lehet tudása, hogy barátot bevallani jellemkoczka. Lambert őrgrófné.

Ifjak között a baráti köteléket legtöbbnyire a világi gyönyörök teszik; barátságuk sem nem érdemes, sem nem tartós, mert az életviszonyok változásával megszünik. Érdemes és tartós barátságot keressenek ők is a becsületben és erényben. Lambert őrgrófné.

A nők szerencsétlensége, hogy egymás között barátságra nem számithatnak; azon hiányok, melyek náluk ismeretesek, abban csaknem legyőzhetlen akadályokat képeznek: őket csak a szükség egyesiti, nem pedig a jó izlés. Lambert őrgrófné.

Közli: Kiss Mihály.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

II. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Kötlevélben.

Barabás József tanár	20	frt.
Nagy Mózes tanár, Enyed . .	20	„
Mikó Béla N.-Bánya	20	„
Szigethy Miklós ezredes . . .	100	„
Máté György tanár	100	„
Gál Kálmán tanár	25	„
Összes:	285	frt.

b) Készpénzben.

Sebes Pál Pest	5	frt	—	kr.
Székely Mózes s. tanár . . .	2	„	—	„
Varga Dénes tanár	5	„	—	„
Elekes József	20	„	—	„
Abrudbányai Béla	20	„	—	„
Nagy Domokos Kraszna . . .	10	„	—	„
Jánosi Gerő Kolozsvár	20	„	—	„
Péterfi Léta Sándor N.-Ajta . .	5	„	—	„
Péterfi Albert „ . .	1	„	—	„
Varga Mihály „ . .	1	„	—	„
Incze József „ . .	—	„	20	„
Kökösből többen	4	„	32	„
Laborfalváról többen.	1	„	—	„
Sándor Mózes tanfelügyelő . .	25	„	—	„
Gábor Mihály Jára	10	„	—	„
S.-Sztkirályról egyesek	7	„	85	„
S.-Kilyéni ekkla	1	„	—	„
Zsigmond András (Kilyén) . .	1	„	—	„
Kis Mihály ny. Esper.	25	„	—	„
Göncz Mihály mester	1	„	—	„
Kálnoki ekkla	10	„	—	„
Bedőházi József (Kálnok) . . .	1	„	—	„
Ifj. Bedő Dániel „ . . .	1	„	—	„
Ifj. Ütő Ferencz „ . . .	1	„	—	„
Kovács Mózes „ . . .	1	„	—	„
Ifj. Bedő Lajos „ . . .	1	„	—	„
Bedő Ádám „ . . .	1	„	—	„
Hosszu Ferencz „ . . .	1	„	—	„
Özv. Ütő Andrásné „ . . .	1	„	—	„
Átvitel:	183	frt	37	kr.

Áthozat:	183 frt 37 kr.
Incze János „ . . .	1 „ — „
Id. Gyöngyösi Gábor „ . . .	1 „ — „
Szabó Zsigmond „ . . .	1 „ — „
Bedő Lajos ny. lelkész „ . . .	1 „ — „
Ifj. Gyöngyösi József „ . . .	1 „ — „
Özv. Ütő András „ . . .	— „ 50 „
Jakab Izsák izrael.	— „ 50 „
Jakab Izsákné „	— „ 20 „
Dr. Jankovics Pál	5 „ — „
Br. Orbán Balázs	50 „ — „
Keresztúrköri egyházi dalkör .	20 „ — „
Összeg:	264 frt 57 kr.

2. Évenként fizetni igértek.

a) 5 évig.

	frt	kr		frt	kr
Dr. Székely Ferencz k. főügyész helyet.	10	—	=	50	—
Bölöni ekkla	40	—	=	200	—
Lőfi Áron esperes	5	—	=	25	—
Albert Lőrincz tanitó	1	—	=	5	—
Sikó István	1	—	=	5	—
Lőfi Elek és neje Kovács Juliánna .	3	—	=	15	—
Barabás Sándor	1	—	=	5	—
Vitális Domokos tanitó	1	—	=	5	—
Tamási István „	1	—	=	5	—
Nagy József (2 évig)	1	—	=	2	—
Tana Sámuel jegyző	1	—	=	5	—
N.-ajta ekkla	5	—	=	25	—
Alszegi Péterfi Sándor	1	—	=	5	—
Péterfi Lőrincz	1	—	=	5	—
Kriza Sándor lelkész	1	—	=	5	—
Kovács Gábor ügyvéd	5	—	=	25	—
Ifj. Darkó György	1	—	=	5	—
Tana Albert jegyző	1	—	=	5	—
Répa Mihály ny. lelkész	2	—	=	10	—
Simon Áron	1	—	=	5	—
Kelemen Imre	1	—	=	5	—
Sztpáli Dénes	1	—	=	5	—
Péterfi Tamás	1	—	=	5	—
Darkó Lajos	—	40	=	2	—
Ütő András tanitó	1	—	=	5	—
Kökösi ekkla	5	—	=	25	—
Serester Sándor lelkész	5	—	=	25	—
Tóth József mester	1	—	=	5	—
Kis Sándor laborfalvi lelkész . . .	5	—	=	25	—
Kádár Lajos tanitó	1	—	=	5	—
Benke Lajos gondnok	2	—	=	10	—
S.-Sztkirályi ekkla	5	—	=	25	—
Vida József	—	50	=	2	50
Nagy Ferencz lelkész	—	50	=	2	50
Nagy Árpád	—	20	=	1	—
Kozma Gyula tanár	10	—	=	50	—
Dézsi Mihály IV. theol.	1	—	=	5	—
Ütő Béla III. theol.	1	—	=	5	—
Összeg:				124	60

Ez összeg fényes bizonyitéka a sok oldalról igénybe vett áldozatkészségnek. Különösen háromszéki afiai, élükön t. Lőfi Áron esperes urral, most is fel-

emelő példával mutatták meg, hogy mindig elsők, a mikor az egyház bajain segiteni kell. Az eddig begyült összeg azonban még igen csekély a czél biztositásához, felkérjük azért illető afiait, hogy e fontos kulturügyünk gyámolitására közrejárulni sziveskedjenek.

Kolozsvártt, 1888. febr. 28.

Benczédi Gergely,
központi pénztárnok.

NYILVÁNOS KIMUTATÁS
a zsinattartásra tett adakozásokról és költségekről.

Mult évi szept. 4-én Küküllő-körben Dicső-Szentmártonban tartott zsinat költségeit, ez és Maros-kör közösen hordozván, a marosi körre eső 800 frt költség első sorban önkéntes adakozásból szándékoltatott fedeztetni, mi végre tizenhárom lelkészünkhöz ugyanannyi számu gyüjtőiv lett kibocsátva. Ezek szerint a következő adakozások tétettek:

Kelemen Albert 1. sz. gyüjtőivén: Derzsi János 10 frt, Szentiványi Gyula 25 frt, Biás István 2 frt, Barabási Ferencz 2 frt, Csongvay Lajos 2 frt, Nagy Zsigmond 2 frt, Nagy György 2 frt, Mikó Miklós 10 frt, Grúz István 16 frt, Fekete Gábor 5 frt, Gyöngyösi Béla 3 frt, Szentiványi Sándor 1 frt, Csongvay Károly 2 frt, Kozma Endre 2 frt, dr. Kozma Jenő 2 frt, Csipkés Albert 5 frt, Pálffy Mihály 2 frt, Szabó Márton 1 frt, Nagy Gyula 1 frt, Csipkés Árpád 1 frt, Árkosi Lajos 1 frt, Nagy Elemér 1 frt, Nagy Géza 1 frt, Nagy Károly 1 frt, Varga Venczel 1 frt, dr. Demjén Farkas 2 frt, dr. Szilágyi N. Sándorné 1 frt, dr. Láni Oszkárné 1 frt M.-Vásárhelyről. Nagy Dénes 50 frt, Nyárád-Szentlászlóról. Filep Albert 20 frt Maros-Szentkirályról, Nagy Zsigmond 2 frt Náznánfalváról, Gálffy Sándor 5 frt Gernyeszegről, Nagy Tamás 5 frt Vajda-Szt.-Iványról, Turman Lászlóné 10 frt, Jeddről, Gál Kálmán 1 frt 20 kr Szegzárdról, Filep Kálmán 20 frt, Vajából. — Együtt: 218 frt 20 kr.

Rédiger Géza 2. sz. gyüjtőivén: A szabédi hivek adománya 5 frt, Nagy Simon 10 kr, id. Nagy Gergely 50 kr, Nagy Gábor 20 kr, Dandóczi József 10 kr, Szombat Dénes 10 kr, özv. Szabó Lajosné 20 kr, Fekete Lajos 5 kr, Barabási József 20 kr, id. Rend Sándor 10 kr, K. Nagy Ferencz 50 kr Szabédról. Jánosi Károly 20 kr, Jánosi László 40 kr, Királyfalváról. Balog János 1 frt, Balog Mózes 40 kr. Sámsondról. Sikó Lajos 5 frt, Septérről. Együtt 14 frt 5 kr.

Biró Elek 3. sz. gyüjtőivén: Kovács Mihály, Sipos Ferencz, Kilyén Zsigmond, Kilyén Lajos, Simon György, Kilyén József, Balog Dániel, Fodor József 10—10 kr. Pálfi Domokos, György Sándor, György Mózes, Filep Béla 20—20 kr, id. Filep László 1 frt, Iklandról. Együtt: 2 frt 60 kr.

Györffy Lajos 4. sz. gyüjtő-ivén: Nagy Gábor 5 frt, Nagy Imre 5 frt, Szakács Ferencz 2 frt, Fábián István 1 frt, Fábián Istvánné 1 frt, Marosi Zsigmond 50 kr, Dániel Agnes 50 kr, Nagy Gergely 2 frt 50 kr, Dobos Sándor 50 kr, Szőcs Péter 50 kr, Kis Dániel 50 kr, Kaálból. Együtt: 19 frt.

Jakab József 5. sz. gyüjtő-ivén: Bedő Dénes 2 frt, Iszlóból. Csécs István 1 frt, Nagy Károly 30 kr, M.-Járából. Hajdu Simon 1 frt, K.-Ilyéből. Együtt: 4 frt 30 kr.

Gál Elek 6. sz. gyüjtő-ivén: Kövendi János 50 kr. Nagy Mihály 50 kr, Soós Sándor 30 kr, Adorjáni András 30 kr. És még mintegy 51 számból álló hiveink kisebb összegekben összefoglalva 3 frt 90 kr Vadadból. Együtt: 5 frt 50 kr.

Fazakas Lajos 7. sz. gyüjtő-ivén: Fazakas Lajos 1 frt. Ny.-Szt.-Mártonból. Együtt: 1 frt.

Gyöngyösy Dénes 10. sz. gyüjtő-ivén: özv. Nagy Domokosné 5 frt, Pataki Domokos 1 frt, Szabó Lőrincz 10 kr, Fekete Sándor 10 kr, Adorjáni Mózes 20 kr Ny.-Szent-Lászlóról. Együtt 6 frt 40 kr.

Ürmösi Kálmán 12. sz. gyüjtő-ivén: ifj. Incze Lajos 1 frt, Incze János 40 kr, Ákosfalváról. Boros Albert 1 frt Szentgericzéről. Együtt: 2 frt 40 kr.

Az önkéntes adakozás főösszege 273 frt 45 kr.

Az egyházköri közgyülés által a zsinati költség ügyének elintézésére egy bizottság küldetett ki, köri felügyelő-gondnok, Filep Albert elnöklete alattDerzsi János, Nagy Dénes, Pálffy Mihály, Kelemen Albert és Rédiger Géza személyökben. E bizottság az egyelőre még csak igéretben levő, de ma már egészben begyült fenti összegen felül a 800 frt összegig szükséges részt kirótta a köri ekklézsiákra 6/9-ed, — a belső emberekre pedig 3/9-ed rész arányában. Mely szerint a következő összegekkel járultak a zsinat költségeihez:

Az ekklézsiák: Csókfalvi 15 frt, szentgericzei 50 frt, ákosfalvi 5 frt, szentháromsági 20 frt, szentlászlói 20 frt, nyomáti 40 frt, gálfalvi 20 frt, ny.-szentmártoni 20 frt, ny.-szeredai 3 frt, jobbágyfalvi 3 frt, buzaházi 3 frt. kendői 1 frt, vadadi 15 frt, kaáli 10 frt, iklandi 15 frt, n.-ernyei 3 frt, m.-szentkirályi 30 frt, m.-vásárhelyi 55 frt, szabédi 45 frt. Együtt: 373 frt.

A belső emberek: 13 lelkész, (2/9-ed) 10 mester (1/9-ed). Együtt: 171 frt 72 kr.

Begyült: Önkéntes adakozásból . . .	273 frt	45	kr.
Ekklézsiáktól	373 „	—	„
Lelkészek és mesterektől . .	171 „	72	„
Összesen:	818 frt	17	kr.
Kiadatott: Zsinat költségébe	800 frt	—	kr.
Postai levelezés és pénz-vitelbér	2 „	27	„
Maradék pénz takarék-tárban:	15 frt	90	kr.

Ezen maradék pénz a fennevezett bizottság ajánlatára a köri közgyülés által valamely közérdekü czélra fog szenteltetni.

Midőn ezekben kötelességemnek ismertem nyilvánosan beszámolni a nagy közönség előtt s megnyugtatni az egyes adakozókat adományaik befizetéséről s hovafordításáról, épen ugy kötelességemnek ismerem hálás köszönetemet kifejezni mind a fennevezett bizottság buzgó támogatásaért, mind pedig áldozatkész pártfogóink, ugy szegényebb hitrokonaink iránt, hogy tehetségeikhez képest mindannyian közremunkáltak a zsinat költsége gyönyörüséges igájának elhordozásában.

Maros-Szentkirály, 1888. februárius 21-én.

Kelemen Albert,
marosköri unitárius esperes és bizottsági pénztáros.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Szotyori Nagy Károly és neje Erdő Mária sepsi-szt.-királyi lakósok 1887. évi október 10-én tartott ötven éves házasságuk jubileuma emlékére egy aranyozott szép ezüst urvacsorai kelyhet ajándékoztak a s.-szentkirályi unitárius ekklézsiának a nők számára, miért nyilvánosan is hálás köszönetet mondani kedves kötelességének ismeri.

Sepsi-Szentkirályon, febr. 15. 1888.

Vaska Béla,
unitárius lelkész.

PÉTERFI SÁNDOR EMLÉK-KÖVÉRE ADAKOZTAK.

III. Közlemény.

Kovács Mihály keresztúrköri esperes utján: Kozma Dimén 50 kr. József János 25 kr, Győrfi Ferencz 50 kr, Nagy Ferencz 25 kr, Gábor Albert 50 kr, Máté József 25 kr, Gálfalvi János 50 kr, Péterfi Mihály 50 kr, A bözödi unitár. ekklézsia 1 frt, Boér Lajos 50 kr, A ravai unitár. ekkla 1 frt, Végh Mihály 50 kr, József Mihály 20 kr, Székely Zsigmond 50 kr, Gyulai Ferencz 10 kr, Bodor Károly m. kir. csendőrvezető 20 kr, Molnár Albert m. k. csendőr 20 kr, Demeter Lőrincz 25 kr, Incze Dániel 10 kr, Török Sámuel 40 kr, Ür-

mösi Sándor 20 kr, Kozma Tamás 20 kr, Bedő József 10 kr, Ferenczi Áron 50 kr, Németh István 30 kr, Göncz Károly 20 kr, Göncz Károlyné 10 kr, Bartók Albert 20 kr, A sz.-keresztúri u. ekkla 1 frt, Barabás Lajos 30 kr, Fodor Dénes 10 kr, Fodor Sándor 5 kr, id. Firtos Mózes 10 kr, Márkos Miklós 10 kr, Szávy Mihály 5 kr, Kálmán József 10 kr, Kálmán Dénes 10 kr, id. Major Andrásné 3 kr, Fodor János 10 kr, Egyesektől jött gabona árában 2 frt 10 kr, Fiatfalváról 1 frt 15 kr, Geréb Sándor 20 kr, Rafaj Domokos 20 kr, Gálfalvi Sámuel 10 kr. Összesen 15 frt 78 kr, levonva ebből 10 kr postadijt, **15 frt 68 kr.**

Kisgyörgy Sándor kénosi lelkész utján: Kisgyörgy Sándor 1 frt, Dániel Lajos 1 frt, Egyed Ferencz Sztpál 50 kr, Pál Ferencz Recsenyéd 30 kr, Máté János Vargyas 20 kr, Zádor Gézáné 30 kr, Városfalvi ekkla 20 kr, Tibáld József Muzsna 20 kr, Kis Jakab Derzs. 20 kr. Összesen **3 frt 90 kr.**

Lőfy Áron háromszékköri esperes utján: Kiss Sándor laborfalvi lelkész 10 kr, Kádár Lajos laborfalvi mester 5 kr, Göncz Mihály árkosi mester 20 kr, Kiss Mihály árkosi lelkész 1 frt, N.-ajtai ekkla 50 kr, Kriza Sándor n.-ajtai lelkész 25 kr, Ütő András n.-ajtai mester 10 kr, Bölöni ekkla 2 frt, Albert Lőrincz bölöni mester 1 frt, Lőfi Áron bölöni lelkész 1 frt. Összesen **6 frt 20 kr.**

Kelemen Albert marosköri esperes ujabb gyüjtése: A csókfalvi ekklézsia jóemlékü papjáért 2 frt, Koncz András, mint egykori tanitványa 1 frt.

Jakab Elek utján: Jakab Elek 1 frt, Pap Samu 4 frt, Derzsi Károly 2 frt, Veres Dénes alispán 1 frt, Hajós János 1 frt, Gál Jenő 1 frt. Összesen: **10 forint.**

E közlemény összege 38 frt 78 kr. Ehez adva a második közlemény összegét: 20 frt 45 krt — ez ideig begyült összesen: **59 frt 25 kr**, mi takarékpénztárban kezeltetik.

E közlemény szép bizonyitéka a jeles egyházi iró iránti kegyeletnek, melylyel papok, tudósok és másrendü afiai az ő emléke iránt adóznak. A további adományokat szivesen fogadjuk és nyugtázzuk.

A SZERKESZTŐSÉG.
